Л. К. Одинченко

ГЕОГРАФІЯ

Підручник
для осіб з особливими
освітніми потребами (F 70)

8 клас

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Київ
«Либідь»
2020

УДК 91*кл8(075.2.056.26)
О-42

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист МОН України від 23.07.2020 р. № 1/11-4975)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Одинченко, Л. К.
О-42 Географія : підруч. для осіб з особлив. освітн. потребами (F 70) : 8 кл. / Л. К. Одинченко. — К. : Либідь, 2020. — 240 с. : іл.
ISBN 978-966-06-0821-4.

УДК 91*кл8(075.2.056.26)

ISBN 978-966-06-0821-4

© Одинченко Л. К., 2020
© Гутман М. Б., ілюстрації, 2020

Юні друзі!

Цього навчального року ви продовжите географічні відкриття. Торік ви зробили лише перші кроки до пізнання Землі як планети. Поглибили уявлення про її форму. Дізналися, як розподілені вода й суша на поверхні земної кулі, які океани й материки є на ній; довідалися про перші навколосвітні подорожі, про те, як Сонце зігріває Землю, чому в одних місцях на Землі тепло, а в інших — холодно. Ви дістали нові відомості про природні зони нашої планети, своєрідність їхніх кліматичних умов, рослинного й тваринного світу, традиційних занять населення. Також ви навчилися працювати з глобусом і географічними картами.

У 8-му класі ви поглибите свої знання про Всесвіт: зорі, планети, супутники планет, затемнення Сонця і Місяця. Дізнаєтеся, для чого потрібні штучні супутники Землі.

Вивчаючи географію материків і океанів, ви довідаєтеся про відкриття великих мореплавців, полярників, землепрохідців і вчених-географів. Ви дізнаєтеся багато цікавого про таємниці океанів, своєрідний світ кожного материка. На всіх материках, крім Антарктиди, розташовані держави. Ви дізнаєтеся, що це за держави, як там живуть люди, чим вони займаються.

Ви вже знаєте, що таке підручник і як із ним працювати. Надані нижче поради сприятимуть успішній самостійній роботі з підручником у класі й удома.

1. Підручник складається з розділів, які поділено на параграфи. Знайти потрібний параграф у підручнику вам допоможе зміст наприкінці книжки.

2. Знайдіть потрібний вам параграф, уважно прочитайте його назву, дайте відповіді на запитання, що вміщено перед текстом. Це допоможе вам пригадати вивчений раніше матеріал.

3. Уважно прочитайте текст. Відповідайте на запитання, які є в тексті. Зверніть увагу на ілюстрації в підручнику, вони допоможуть краще засвоїти прочитане.

4. Географічні назви, терміни, визначення, виділені в тексті підручника, слід запам'ятати.

5. Спочатку намагайтеся самостійно виділити головне в тексті, порівняйте свій висновок із загальним висновком із теми, наведеним під рубрикою «Запам'ятайте».

6. Перевіряйте свої знання. Відповідайте на запитання після тексту, намагайтеся виконати завдання самостійно. Якщо запитання чи завдання викликає труднощі, то зверніться до тексту або ілюстрації підручника, географічного атласу.

7. Словничок географічних термінів допоможе краще зрозуміти навчальний матеріал, перевірити свої знання.

8. Додаткові цікаві відомості допитливі знайдуть у рубриці «Цікаво дізнатися» та розділі «Твори для читання».

Успіхів вам!

ПОВТОРЕННЯ

§ 1. Земна куля. Теплові пояси

- Яку форму має Земля і як люди дізналися про це?
- Яку форму має глобус? Що він зображує?
- Як називають крайню північну й крайню південну нерухомі точки земної кулі? Покажіть їх на глобусі й карті півкуль.
- Як називають умовну лінію, що поділяє земну кулю на Північну й Південну півкулі? Покажіть цю лінію на глобусі й карті півкуль.
- Як Сонце нагріває поверхню земної кулі?
- Які теплові пояси ви знаєте?

Із давніх-давен люди спостерігали за небесними світилами. Земля здавалася їм нерухомою, розташованою у центрі всього світу. Стародавні народи уявляли Землю по-різному. Одні вважали, що Земля — півсфера, яка лежить на спинах чотирьох слонів, що стоять на велетенській черепасі. Інші народи уявляли Землю у вигляді гори, на заході якої вони жили. Але все це були тільки їхні припущення.

Лише після винайдення компаса, телескопа, спорудження вітрильного корабля, відкриття нових земель і підкорення океанів склалося правильне уявлення про форму Землі.

Перше навколосвітнє плавання під керівництвом Фернана Магеллана ще в XVI столітті підтвердило, що Земля не має ні кінця, ні краю, вона куляста.

- Простежте по глобусу шлях кораблів Магеллана.

Найточніші відомості про форму Землі добуто завдяки польотам космонавтів, запускам у космос космічних апаратів. Фотографії нашої планети, зроблені з супутників, доказали людству, що Земля — куля.

Через те що наша планета має форму кулі й похилу земну вісь, сонячне проміння падає на Землю під різними кутами,

а отже, освітлює і нагріває її поверхню нерівномірно. Одні ділянки Землі дістають від Сонця більше тепла й світла, інші — менше.

На поверхні Землі залежно від кута падіння сонячних променів і тривалості сонячного освітлення виокремлюють ***п'ять теплових поясів***: **один жаркий**, **два помірних** і **два холодних** (рис. 1). Умовними межами теплових поясів є лінії Північного й Південного тропіків і Північного й Південного полярних кіл.

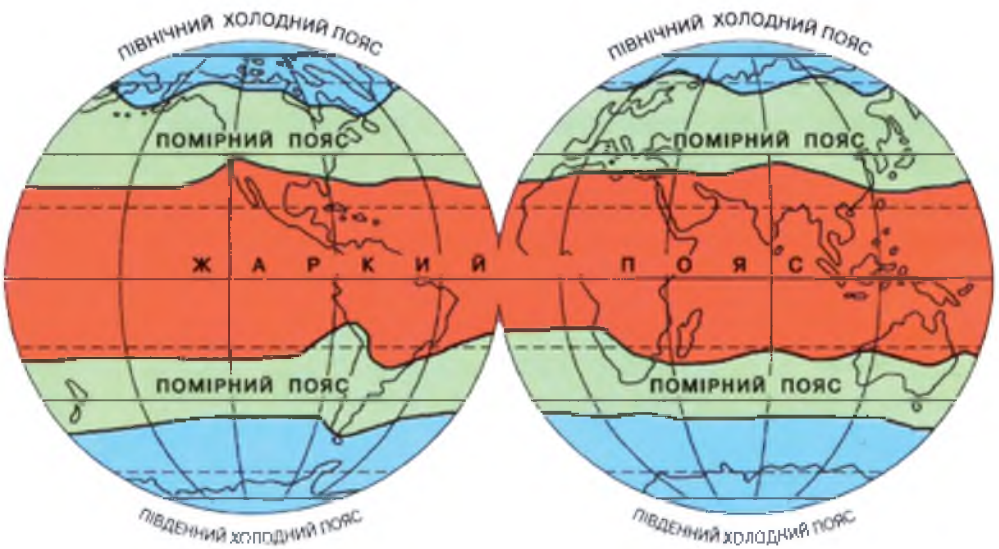

Рис. 1. Теплові пояси Землі

Поблизу екватора проміння Сонця падає майже прямовисно і гріє дуже сильно. На північ і південь від екватора між Північним і Південним тропіками розташований **жаркий пояс.** Тут майже весь рік літо, зими зовсім не буває.

На північ і південь від жаркого поясу між тропіками й полярними колами розташовані **північний помірний** і **південний помірний пояси**. Сонячне проміння у цих поясах падає похило. Тут буває чотири пори року: літо, осінь, зима й весна.

Біля полюсів сонячне проміння лише ковзає вздовж земної поверхні й мало дає тепла. Від Північного й Південного полюсів до полярних кіл розташовані **північний холодний** і **південний холодний пояси.** Тут буває лише дві пори року — дуже довга зима й коротке літо.

Запитання

1. Які уявлення про Землю мали люди в давнину?
2. Яку форму має наша планета? Хто перший це довів?
3. У чому полягає значення дослідження космосу?
4. Як розташовуються теплові пояси на Землі?
5. Як падають промені Сонця на Землю у жаркому поясі?
6. Як падають промені Сонця на Землю у холодних поясах?
7. Як падають промені Сонця на Землю у помірних поясах?

Завдання

1. Знайдіть на глобусі й карті півкуль теплові пояси Землі.
2. Розкажіть, як сонячне проміння нагріває земну поверхню у вашій місцевості протягом року. Визначте, у якому тепловому поясі розташована ваша місцевість.

§ 2. Фізична карта й карта природних зон

- Для чого потрібні географічні карти? Які види карт ви знаєте?
- Навіщо на картах використовують умовні кольори?

Географічні об'єкти, явища можна не лише описати словами, а й позначити на карті. Географічна карта є важливим джерелом знань, вона дає змогу охопити поглядом велику поверхню Землі.

Зменшене в багато разів зображення земної поверхні на аркуші паперу за допомогою умовних кольорів і знаків називають ***географічною картою***. За призначенням є різні карти.

На **фізичних картах** зображено різноманітні природні об'єкти земної поверхні — материки, океани, моря, річки, озера, рівнини, гори.

- Розгляньте фізичну карту півкуль. Якими умовними кольорами на ній позначено поверхню Землі та водойми?

На **картах природних зон** зображено великі природні комплекси Землі — природні зони. За картою природних зон світу можна дістати уявлення про розташування на земній поверхні природних зон у певній послідовності від полюсів до екватора. На поширення природних зон указують контури різного кольору.

Основними чинниками утворення природної зони є клімат і рельєф. Це компоненти природного комплексу, від яких залежить формування й розвиток інших компонентів: рослинності, тваринного світу, ґрунтів. Від клімату змінюється рослинність, а зі зміною рослинності видозмінюються тваринний світ і ґрунт. Отже, кожна природна зона характеризується певним кліматом, ґрунтами, рослинним і тваринним світом.

- Що називають природними зонами?

Основні природні зони: **зона арктичних пустель, зона тундри, зона лісів — тайга й мішані ліси, зона степів, зона пустель, зона субтропіків, зона тропічних лісів, зона саван, області висотної поясності в горах.**

На Землі зміна природних зон відбувається з півночі на південь. На розташування природних зон впливають рельєф місцевості, близькість морів та океанів, наявність теплих і холодних течій, інші причини.

Запитання

1. Що таке географічна карта?
2. Що зображено на фізичних картах, а що — на картах природних зон?
3. Які чинники впливають на формування природних зон?
4. Які природні зони світу ви знаєте?
5. Як розташовуються природні зони на Землі?

Завдання

1. Назвіть і покажіть на карті природних зон світу природні зони з півночі на південь.
2. Випишіть у зошит назви природних зон світу.
3. Розкажіть, що вам відомо про природну зону, в якій ви живете.

Цікаво дізнатися

Давньогрецького вченого Ератосфена невипадково називають «батьком географії». Він уперше досить точно визначив розміри окружності земної кулі. Також вважають, що вчений уперше склав карту світу на основі координатної сітки з меридіанами й паралелями. На ній були зображення Азії, Європи й кількох африканських регіонів. Ератосфен поділив Землю на п'ять кліматичних поясів: тропічний пояс посередині, дві холодні зони на крайніх півночі й півдні та два помірні пояси між ними.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ЗЕМЛЮ, СОНЦЕ, МІСЯЦЬ

§ 3. Поняття про Всесвіт

- Чи доводилося вам спостерігати за вечірнім небом? Чим воно вас захопило?
- Які небесні тіла вам відомі?
- Які прилади люди використовують для вивчення небесних тіл?

Ми живемо на планеті, яка має назву Земля. Удень ми можемо бачити на небі Сонце, а вночі — Місяць і зорі. З давніх-давен люди спостерігали за ними й намагалися проникнути в таємницю Всесвіту — цього величезного нескінченного світу.

Всесвіт, або ***космос***, — *це весь навколишній світ, безмежний у просторі й часі*. Сонце, Земля, Місяць, зорі — це небесні тіла Всесвіту.

Якщо безхмарної ночі подивитися на небо, то можна побачити багато мерехтливих цяток. Це — зорі. Вони перебувають дуже далеко від Землі й тому здаються нам маленькими. Насправді ж **зорі** — *це велетенські розпечені газові кулі, що випромінюють світло.*

Зір у Всесвіті дуже багато, вони віддалені одна від одної на величезні відстані. Зорі різняться між собою розмірами. Є зорі-велетні та зорі-карлики. Одні з них світять яскравіше за Сонце, інші — слабше.

Ще в давнину люди, спостерігаючи за зорями, помітили, що вони утворюють на небі скупчення і фігури. Такі *скупчення яскравих зір із чітко окресленими межами називають* **сузір'ями**. Найвідоміші сузір'я, які добре видно на нічному небі, — це *Велика Ведмедиця* і *Мала Ведмедиця* (рис. 2). На кінці ручки ковша Малої Ведмедиці міститься найяскравіша зоря цього сузір'я — *Полярна зоря*. Вона вказує напрям на Північний полюс.

Рис. 2. Сузір'я Велика Ведмедиця і Мала Ведмедиця

Розташування зірок одна відносно одної стале, воно не змінюється. Треба знати, що зорі в сузір'ях насправді ніяк не пов'язані між собою ні в просторі, ні в часі. Це лише видиме об'єднання їх на небозводі. Люди з давніх часів навчилися за зорями передбачати настання пір року, визначати своє місцерозташування на суходолі й шлях корабля в морі, орієнтуватися під час подорожей.

Найближча до Землі зоря — це **Сонце**. Сонце в багато тисяч разів більше за Землю. Земля обертається навколо Сонця. Крім Землі, навколо Сонця рухаються інші планети. Сонце разом із небесними тілами, що рухаються навколо нього, утворюють **Сонячну систему**.

Рис. 3. Телескоп

Знання про небесні тіла накопичувалися поступово. Для спостережень за ними люди винайшли **телескоп** (рис. 3) — *прилад з товстими стеклами, що збільшують віддалені об'єкти в багато разів.*

Науку про Всесвіт, яка вивчає небесні тіла, називають **астрономією**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Всесвіт, або космос, — це весь навколишній світ, безмежний у просторі й часі. Сонце, Земля, Місяць, зорі — це небесні тіла Всесвіту.
- Сонце й планети, які рухаються навколо нього, називають Сонячною системою.

Запитання

1. Що називають Всесвітом, або космосом? Чи має він початок і кінець?
2. Що таке зорі? Чому ми не помічаємо, що зорі постійно рухаються?
3. Як людина використовує знання про зорі?
4. Що називають сузір'ям? Які сузір'я вам відомі?
5. Яка зоря розташована найближче до Землі?
6. Як називають прилад для спостереження за небесними тілами?

Завдання

1. Спостерігаючи за небом у ясну погоду пізнього вечора, зверніть увагу на зорі, що яскраво світять. Знайдіть на небозводі сузір'я.
2. Розгляньте рис. 2. Поміркуйте, який предмет за контурами нагадують сузір'я Велика Ведмедиця і Мала Ведмедиця.
3. Прочитайте нарис «Подвиг ученого» на с. 214.

Цікаво дізнатися

За положенням Полярної зорі на нічному небі можна визначити напрям на північ. У давнину Полярна зоря була дороговказом для подорожніх, замінюючи їм компас. Якщо стати обличчям до Полярної зорі, то попереду буде північ, позаду — південь, праворуч — схід, ліворуч — захід.

§ 4. Планети

- Що таке Сонячна система?
- Як називають учених, що вивчають небесні тіла?

Нині відомо вісім великих планет, які рухаються навколо Сонця і мають різні розміри. Вони віддалені від Сонця на різні

відстані, багато чим відрізняються одна від одної і весь час перебувають у русі. Слово «планета» означає «блукаюча».

Планети *— це холодні кулясті небесні тіла, що не випромінюють світла.* А чому ж ми їх бачимо на небозводі? Тому, що вони світяться не своїм, а відбитим сонячним світлом.

Усі планети Сонячної системи рухаються навколо Сонця по власних *орбітах* і дістають від нього світло й тепло. При цьому планети ще й обертаються навколо своєї осі.

Відносно Сонця усі планети Сонячної системи розташовані в такому порядку: **Меркурій**, **Венера**, **Земля**, **Марс**, **Юпітер**, **Сатурн**, **Уран, Нептун** (рис. 4).

Меркурій, Венера, Земля і Марс — невеликі за розмірами планети з кам'янистою поверхнею. Розташовані вони ближче до Сонця, ніж інші планети Сонячної системи. Юпітер, Сатурн, Уран і Нептун — планети-гіганти. Вони розташовані на значній віддалі від Сонця.

Меркурій — найближча до Сонця і найменша за розмірами планета. Через близькість до Сонця її поверхня розпечена. Меркурій дуже повільно обертається навколо своєї осі.

Венера — планета, яка за розмірами й масою схожа на Землю. Венера ближче до Сонця, ніж Земля. Тому Сонце освітлює і нагріває її набагато сильніше, ніж Землю.

Наступна за Венерою планета — **Земля**. З усіх планет Сонячної системи життя є тільки на Землі. Повітряна оболонка Землі, на відміну від інших планет, містить живі організми. Повітря захищає Землю від перегрівання й переохолодження.

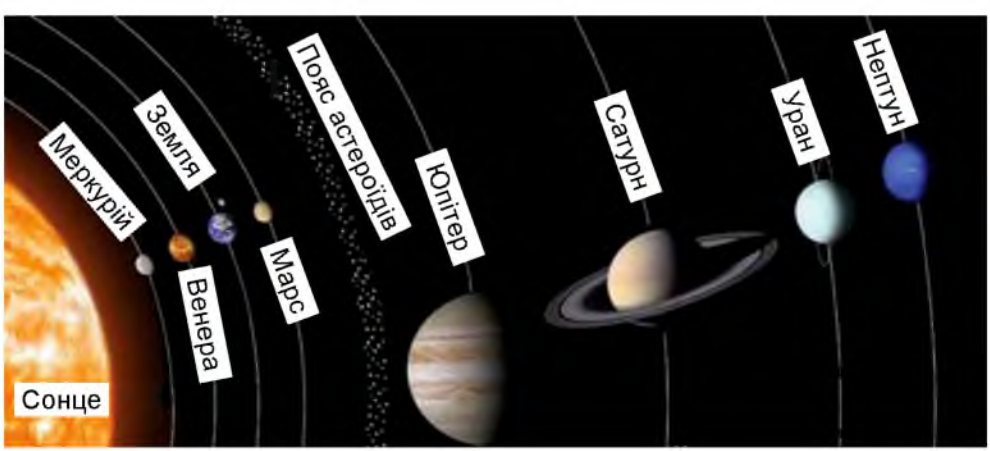

Рис. 4. Планети Сонячної системи

Марс — четверта планета Сонячної системи, яку через червонуватий колір поверхні називають «червоною планетою». Марс має дуже тонкий шар атмосфери. На Марсі набагато холодніше, ніж на Землі: температура на його поверхні не піднімається вище за 0 °С.

Юпітер — найбільша планета Сонячної системи — на вигляд «смугаста». Це велетенська газова куля, розташована в 5 разів далі від Сонця, ніж Земля. Юпітер дістає набагато менше сонячного тепла, тому температура на його поверхні становить –140 °С.

Сатурн — планета Сонячної системи, що оточена напівпрозорими кільцями. Утворені кільця з твердих уламків різних розмірів, які рухаються навколо цієї планети. Сатурн розташований у 9 разів далі від Сонця, ніж Земля. Це дуже холодна планета.

Уран і **Нептун** — найвіддаленіші від Сонця і найхолодніші планети Сонячної системи. Учені називають їх «крижаними гігантами». Складаються ці планети з газу й льоду.

У більшості планет є **супутники** — *небесні тіла, що рухаються навколо планет*. Усі планети, крім Меркурія і Венери, мають супутники. Супутником Землі є Місяць.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Навколо Сонця рухаються вісім планет: Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун.
- Земля — єдина планета Сонячної системи, на якій є життя.

Запитання

1. Що таке планета?
2. Як називають шлях, яким планета рухається навколо Сонця?
3. Які планети розташовані найближче до Сонця?
4. Які планети розташовані на значній віддалі від Сонця?
5. Чим Земля відрізняється від інших планет Сонячної системи?
6. Як ви вважаєте, чому на планеті Земля є життя?
7. Що таке супутники планет?

Завдання

1. За рис. 4 визначте, які планети розташовані ближче до Сонця, ніж Земля, а які — далі; які планети великі за розмірами, а які — малі.
2. Випишіть у зошит назви планет Сонячної системи.

Цікаво дізнатися

Навколо Сонця обертаються не тільки планети, а й багато невеликих небесних тіл — астероїдів. Раніше астероїди називали малими тілами. Їхній діаметр становить від декількох сотень метрів до сотень кілометрів. Нині відомо вже більш як 700 000 астероїдів. Астероїди мають неправильну форму. Деякі з них зіштовхуються між собою і розсипаються на безліч дрібних уламків.

§ 5. Сонце

- Що дає Сонце Землі?
- Чи скрізь на поверхні земної кулі однакова температура?

Сонце — *це велетенська розжарена газова куля* (рис. 5). Це найближча до Землі зоря. Усі планети Сонячної системи дуже малі порівно з Сонцем. Навіть разом узяті вони мають діаметр, менший від діаметра Сонця. За розміром Сонце в багато тисяч разів більше за Землю, його діаметр у 109 разів перевершує діаметр Землі (рис. 6).

Рис. 5. Сонце

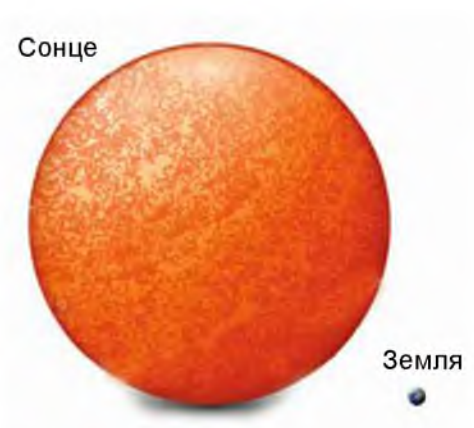

Рис. 6. Розміри Сонця і Землі

Сонце з Землі не здається великим через те, що розташоване від нашої планети дуже далеко — на відстані близько 150 мільйонів кілометрів. Таку відстань навіть важко собі уявити. Якщо можна було б сісти в поїзд і їхати без зупинок зі

швидкістю 75 км/год, то такий поїзд ішов би до Сонця більше ніж 230 років.

Температура на поверхні Сонця становить 6000 °С, а в глибині сягає кількох мільйонів градусів. За такої температури речовина Сонця перебуває в розжареному стані й випромінює в космічний простір величезну кількість світла й тепла. Сонячне проміння поширюється навсібіч, освітлюючи й нагріваючи інші небесні тіла.

У найсприятливіших умовах опинилася наша планета завдяки її розмірам та віддалі від Сонця. Промені Сонця, дійшовши до Землі, освітлюють і нагрівають її. До Землі доходить лише незначна частина світла й тепла, що випромінює Сонце, решта розсіюється в космосі. Проте цього достатньо для життя на Землі.

Сонце — це денне світило, від якого повністю залежить життя на Землі. Наше існування тісно пов'язане з сонячною енергією. І рослини, і тварини, і люди не можуть жити без сонячного світла й тепла.

Зміна пір року також залежить від Сонця. Навесні Сонце більше освітлює й зігріває землю. Тане сніг. На деревах бубнявіють бруньки. Зеленіє трава. Улітку земля укривається квітами. На ланах наливається зерно. У садах і на городах зріють фрукти й овочі. Восени збирають урожай.

Під гарячим промінням Сонця випаровується вода, тане лід у горах і дає початок гірським річкам. Без Сонця не було б вітру й кругообігу води на Землі.

Ви вже знаєте, що сонячні промені неоднаково освітлюють і нагрівають різні ділянки земної поверхні, тому що Земля — куля. Залежно від кута падіння сонячних променів і тривалості сонячного освітлення на поверхні Землі виокремлюють п'ять теплових поясів.

- Назвіть п'ять теплових поясів на Землі.

Якби Сонце стало холодним і перестало випромінювати світло й тепло, то наша планета поринула б у темряву. Лише далекі зорі давали б їй мерехтливе світло. Від лютого холоду на Землі загинули б усі живі організми.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- ► Сонце — найближча до Землі зоря. Це велетенська розжарена газова куля, яка випромінює в навколишній простір світло й тепло.
- ► Завдяки сонячному світлу й теплу на Землі є життя.

Запитання

1. Що таке Сонце?
2. Чому розміри Сонця здаються невеликими?
3. Чому розміри Сонця й Місяця здаються нам майже однаковими?
4. Яке значення має Сонце для життя на Землі?
5. Що було б, якби Сонце стало холодним і припинило випромінювати світло й тепло?

Завдання

1. Перемалюйте в зошит рис. 6. Порівняйте розміри Сонця й Землі.
2. Розкажіть, що ви дізналися про Сонце.

Цікаво дізнатися

На Сонці час від часу відбуваються спалахи — сильні вибухи, які тривають кілька хвилин. Під час таких спалахів виділяється дуже багато енергії. Випромінювання, яке відбувається унаслідок спалахів, спричинює на Землі магнітні бурі й полярні сяйва.

§ 6. Планета Земля

- Що таке планета?
- Яка зоря розташована найближче до Землі?
- Які ви знаєте докази кулястості Землі?

Ви вже знаєте, що Земля — третя за віддаллю від Сонця планета Сонячної системи. Вона має форму сплюснутої на полюсах кулі.

Планета Земля — *холодне небесне тіло, що рухається навколо Сонця і дістає від нього світло й тепло, як і інші планети.*

У Всесвіті Земля — не найбільше небесне тіло. Однак розміри її значні. Вчені визначили, що окружність Землі по екватору становить більш як 40 тисяч кілометрів.

Навколо Землі обертається **Місяць**, який називають *супутником Землі*.

Земля оточена повітряною оболонкою — *атмосферою*. Атмосфера містить кисень, необхідний для дихання людей, тварин і рослин. Чим ближче до поверхні Землі, тим густина повітря більша. Чим вище над земною поверхнею, тим повітря більш розріджене, і в ньому менше кисню.

Повітря вночі зберігає тепло, що дістає Земля від Сонця, а вдень затримує (розсіює) його пекучі промені. Якщо повітря раптом зникло б, то ми не змогли б прожити й кількох хвилин. Тоді Сонце спалило б усе живе на Землі, бо зник би захисний шар, яким є атмосфера.

В атмосфері майже завжди бувають хмари. Тому з космосу Земля здається світлою кулею, оповитою білим серпанком хмар. У проміжках між хмарами видно гори, рівнини, океани (рис. 7). Такою бачили Землю космонавти.

Рис. 7. Вигляд планети Земля із космосу

Більшу частину (2/3) поверхні земної кулі вкриває вода. Це Світовий океан. Він об'єднує всі води океанів, морів, заток і проток.

Ви вже знаєте, що на Землі є ***чотири океани***. Найбільший і найглибший — **Тихий океан**. **Атлантичний океан** у два рази менший від Тихого, **Індійський океан** менший від Атлантичного. **Північний Льодовитий океан** найхолодніший і найменший з усіх океанів земної кулі.

- Знайдіть океани на фізичній карті півкуль.

Суша становить близько 1/3 всієї поверхні земної кулі. Більша частина суші зосереджена в Північній півкулі.

Величезні ділянки суші, що з усіх боків омиваються водами морів і океанів, називають ***материками***. Їх шість: **Євразія**, **Африка**, **Північна Америка**, **Південна Америка**, **Австралія** та **Антарктида**.

- Знайдіть материки на фізичній карті півкуль.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

► Земля — це планета Сонячної системи, що обертається навколо Сонця. Вона має форму кулі.

► Земля оточена повітряною оболонкою — атмосферою. На Землі є чотири океани й шість материків.

Запитання

1. Чи є Земля планетою? Чому?
2. Яку форму має планета Земля?
3. Яке небесне тіло рухається навколо Землі і є її супутником?
4. Який на Землі розподіл води й суші?
5. Яке значення мають повітря й вода для життя на Землі?
6. Скільки на Землі: океанів; материків?

Завдання

1. Виготовте з пластиліну модель Землі.
2. У зошиті напишіть назви океанів по порядку від найбільшого до найменшого.
3. Прочитайте вірш «Казкова планета» на с. 215.

Цікаво дізнатися

Довгий час люди думали, що Земля нерухома, а Сонце обертається навколо неї. Більш як 450 років тому польський учений Микола Коперник після тривалих спостережень і завдяки складним математичним розрахункам довів, що Земля — не центр Всесвіту, а лише одна з планет, що рухається навколо Сонця і водночас обертається навколо своєї осі.

§ 7. Обертання Землі навколо своєї осі й навколо Сонця

- Пригадайте, що таке вісь Землі. Що таке екватор?
- Які рухи здійснює Земля у Всесвіті?
- Що відбувається на Землі внаслідок обертання її навколо своєї осі?

Ви вже знаєте, що *вісь Землі* — це уявна лінія, яка проходить крізь центр Землі й навколо якої Земля обертається. На однаковій відстані від полюсів по поверхні Землі проходить *екватор* — уявна лінія, яка поділяє земну кулю на Північну й Південну півкулі.

Земля обертається навколо своєї осі та рухається навколо Сонця, тобто здійснює два види руху. Унаслідок цих рухів на Землі відбуваються певні природні явища.

Земля обертається навколо своєї осі із заходу на схід. Повний оберт вона здійснює за добу, або 24 години. Це — добовий рух Землі. **Обертання Землі навколо своєї осі зумовлює зміну дня і ночі.**

Протягом доби наша планета повертається до Сонця то одним боком, то другим. При цьому Сонце освітлює тільки ту половину земної кулі, що повернута до нього. Саме тому в цей час на освітленому боці Землі — день, а на протилежному — ніч (рис. 8). Якби Земля не оберталася навколо своєї осі, то на одному боці земної кулі завжди був би день, а на другому — ніч.

Рис. 8. Обертання Землі навколо своєї осі

Ми не помічаємо руху Землі, тому що він відбувається безперервно й плавно. Разом із Землею рухаються і всі навколишні предмети, не змінюючи свого положення.

Обертаючись навколо своєї осі, наша планета водночас рухається і навколо Сонця. **Унаслідок руху Землі навколо Сонця відбувається зміна пір року.**

- Назвіть пори року. Яка пора року нині?

Земля рухається навколо Сонця по своїй орбіті, здійснюючи повний оберт за 365 діб і 6 годин. Це річний рух Землі (рис. 9). За 4 роки з 6 годин набігає ціла доба. Її приєднують до найкоротшого місяця — лютого. Раз на 4 роки лютий має

Рис. 9. Річний рух Землі навколо Сонця

29-те число. Такий рік, що налічує 366 діб, називають *високосним.*

Під час руху Землі навколо Сонця земна вісь весь час нахилена в один бік. Завдяки нахилу земної осі Земля нагрівається сонячним промінням по-різному й відбувається зміна пір року: зима й весна, літо й осінь.

Рухаючись навколо Сонця, земна куля підставляє сонячному промінню то Північну півкулю, то Південну. У тій півкулі, що більше освітлюється, сонячне проміння падає прямовисніше й дає більше тепла. Там триває літо. Водночас у другій півкулі триває зима. Так, коли Південна півкуля звернена до Сонця, то на південь від екватора настає літо, а в нас, у Північній півкулі, у цей самий час — зима. І навпаки, коли Північна півкуля звернена до Сонця, то в нас літо, а в Південній півкулі — зима.

Якщо обидві півкулі освітлені однаково, то в одній півкулі настає весна, а в другій — осінь.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Земля здійснює два види руху: добовий — обертання навколо своєї осі; річний — рух навколо Сонця. Обертання нашої планети навколо своєї осі зумовлює зміну дня і

ночі. Унаслідок руху Землі навколо Сонця відбувається зміна пір року.

Запитання

1. Які рухи здійснює Земля у Всесвіті?
2. Що зумовлює на Землі зміну дня і ночі?
3. За який час Земля здійснює повний оберт навколо своєї осі?
4. Чому ми не помічаємо руху Землі?
5. Чому на Землі змінюються пори року?
6. За який проміжок часу Земля здійснює повний оберт навколо Сонця?

Завдання

1. Поясніть, чому раз на 4 роки місяць лютий має 29-те число.
2. Розгляньте рис. 9. Розкажіть, як на Землі відбувається зміна пір року.
3. Визначте, яка пора року триває в Південній півкулі, якщо в цей самий час у Північній півкулі: літо; весна; зима.

Цікаво дізнатися

Простежити за річним рухом Землі можна, провівши дослід із глобусом та лампою. Накресліть на столі сплюснуте коло. Воно зображатиме шлях Землі навколо Сонця. У центрі накресленого кола поставте ввімкнену лампу, що зображає Сонце. Рухайте глобус (земну кулю) по колу так, щоб земна вісь весь час була нахилена в один бік (на північ). Водночас повертайте глобус навколо осі із заходу на схід. Стежте, як освітлюватиметься глобус — земна куля. Не забувайте, що в земної кулі немає ні осі, ні підставки.

§ 8. Місяць — супутник Землі. Затемнення Сонця і Місяця

- Які небесні тіла називають супутниками?
- Як називають супутник Землі?

Місяць — *велике, холодне й тверде небесне тіло*. За формою — це куля (рис. 10). Місяць є єдиним природним супутником

Рис. 10. **Місяць**

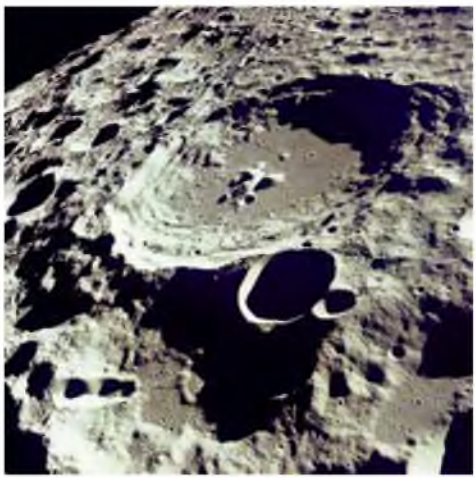

Рис. 11. **Місячні гори й «моря»**

Землі, тому що рухається навколо нашої планети. Так само, як і Земля, Місяць дістає від Сонця світло й тепло.

Місяць — найближче до Землі небесне тіло. Коли ми дивимося на Місяць, він видається нам приблизно такого самого розміру, як Сонце. Насправді Місяць у 14 разів менший від Землі.

У телескоп на поверхні Місяця можна побачити місячні гори й темні ділянки — так звані «моря» (рис. 11). Та місячні моря безводні. Це лише глибокі ями, вони сухі. Виникли вони внаслідок виверження вулканів.

Супутник Землі сам не випромінює світла — сонячні промені лише відбиваються від його поверхні. Місяць світиться відбитим сонячним світлом. Місяць завжди повернутий до Землі одним боком, який освітлений Сонцем. Інший бік Місяця з Землі не видно. Коли до Землі звернений освітлений Сонцем Місяць, ми бачимо його як освітлений круг. Це — повний Місяць. Найчастіше освітлену півкулю видно з Землі не всю, тоді Місяць має вигляд півкруга — серпа. Якщо ж Місяць опиняється між Сонцем і Землею, то його зовсім не видно.

Місяць багато чим відрізняється від Землі. На Місяці немає життя, оскільки там немає повітря і води, а отже, немає і випарів, які утворюють хмари. На Місяці перепади температури дуже великі. Удень поверхня Місяця дуже нагрівається Сонцем, спека сягає 100 °С. Уночі Місяць охолоджується до –170 °С.

У космічну еру люди стали вивчати Місяць за допомогою техніки. З міжпланетної космічної станції сфотографовано зворотний бік Місяця, який земляни ніколи не бачать. Місяць поки

ще залишається єдиним небесним тілом, на якому побували люди. Зображення місячної поверхні, проби ґрунту й багато інших важливих для науки відомостей про наш супутник передає на Землю *місяцехід* — наукова лабораторія, що рухається на поверхні Місяця.

У космічному просторі відбуваються сонячні й місячні затемнення — так звані «незвичні» небесні явища. Причина сонячного й місячного затемнень — рух небесних тіл.

Затемнення Сонця — це явище, коли Місяць повністю або частково закриває Сонце від спостерігача на Землі. За рік може відбутися від 2 до 5 сонячних затемнень.

Затемнення Сонця відбувається тому, що Місяць, обходячи земну кулю, опиняється на одній прямій між Сонцем і Землею. Тоді тінь від Місяця падає на Землю і закриває Сонце. Оскільки Місяць весь час рухається, тінь його ковзає по поверхні Землі. Поступово тінь зміщується убік і перестає закривати Сонце.

Затемнення Місяця відбувається частіше, ніж Сонця. Місяць світить тому, що його освітлює Сонце. Затемнення Місяця буває тоді, коли Земля знаходиться між Місяцем і Сонцем. У цей час Земля закриває сонячне проміння, що падає на Місяць, а тінь від Землі падає на Місяць.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Місяць — це єдиний природний супутник Землі. Він рухається навколо Землі. До Землі наш супутник завжди повернутий одним боком. Місяць світиться відбитим сонячним світлом. На Місяці немає життя.

Запитання

1. Чому Місяць називають супутником Землі?
2. Чому супутник Землі не випромінює світла?
3. Чим Місяць відрізняється від Землі?
4. Чому відбуваються затемнення Сонця і Місяця?
5. Чим сонячне затемнення відрізняється від місячного?

Завдання

1. Поміркуйте, чому розміри Сонця і Місяця здаються нам майже однаковими.
2. Розкажіть, що вам відомо про те, як люди вивчають Місяць.

3. Прочитайте нарис «Чому раніше люди боялися затемнення?» на с. 216

Цікаво дізнатися

21 липня 1969 року на поверхню Місяця вперше здійснив посадку космічний апарат «Аполлон-11». Першою людиною, яка ступила на поверхню Місяця, був громадянин Сполучених Штатів Америки Ніл Армстронґ. Астронавти розмістили на супутнику наукові прилади й доставили на Землю зразки місячного ґрунту.

§ 9. Штучні супутники Землі. Польоти людини в космос

- Як людина освоює космічний простір?
- Прізвища яких космонавтів вам відомі?

Ви вже знаєте, що Місяць — супутник Землі. Мають супутники й інші планети. Ці супутники створила природа, тому їх називають *природними супутниками*. Крім Місяця, навколо Землі по своїх орбітах обертаються *штучні супутники*, які створюють люди.

Штучний супутник Землі *— це космічний апарат, створений людиною і виведений на орбіту Землі за допомогою ракети*. Коли ракета дістає потрібні напрям і швидкість, тоді супутник відділяється від неї і рухається навколо Землі самостійно.

Запуск першого штучного супутника Землі (рис. 12) здійснено 1957 року. Нині кількість супутників, відправлених різними країнами у космічний простір, дуже велика. Кожен супутник оснащено науковими й технічними приладами для вивчення Землі й Всесвіту.

Штучні супутники виконують величезну кількість робіт. Вони автоматично передають на Землю відомості про зорі, про спалахи на Сонці. Картографи отримують знімки Землі з космосу й уточнюють карти її поверхні. Є супутники, за якими орієнтуються кораблі в морі та літаки в небі.

За допомогою штучних супутників на Землю передаються відомості метеорологам про рух повітря для складання точніших

Рис. 12. Перший штучний супутник Землі

Рис. 13. Вихід людини у відкритий космос

прогнозів погоди; здійснюється телефонний зв'язок і радіо-, телепередачі на величезні відстані; ведеться розвідка корисних копалин; виявляються лісові пожежі; уточнюються місця катастроф на морі, у горах та інших важкодоступних ділянках нашої планети.

12 квітня 1961 року вперше у світі Юрій Гагарін на космічному кораблі «Восток-1» здійснив політ у космос. Перший політ навколо Землі тривав після старту 1 годину 48 хвилин.

Відтоді щороку збільшувалася кількість космічних польотів, запускалися ракети й автоматичні станції для вивчення планет та їхніх супутників, людина вперше вийшла з ракети у відкритий космос (рис. 13).

Найточніші відомості про Всесвіт учені отримують за допомогою потужних космічних апаратів, які запускають до планет Сонячної системи. Завдяки їм стало відомо, що на поверхні Венери є рівнини й гори, часто стаються виверження вулканів. На поверхню Марса американські вчені відправили марсохід. Він зробив фотографії поверхні планети й надіслав їх на Землю.

Стало можливим створення космічних орбітальних станцій (рис. 14), на яких космонавти тривалий час живуть і виконують важливі дослідження навколоземного простору. Розміри орбітальних станцій такі, що на них водночас можуть перебувати кілька космонавтів. Вони ведуть наукові дослідження не тільки всередині корабля, а й у відкритому космосі.

Рис. 14. Космічна орбітальна станція

Рис. 15. Леонід Каденюк проводить досліди на космічній станції «Мир»

Серед таких дослідників космосу був і наш співвітчизник Леонід Каденюк — перший космонавт незалежної України. 1997 року Леонід Каденюк разом з американськими дослідниками 16 діб працював на орбітальній Міжнародній космічній станції «Мир» (рис. 15).

Кожен новий політ космічних кораблів не тільки збагачує людство новими знаннями про Всесвіт, а й має велике значення для світової економіки.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Штучний супутник Землі — це космічний апарат, створений людиною і виведений на орбіту Землі за допомогою ракети.
- Перший космічний політ здійснив Юрій Гагарін.
- Перший космонавт незалежної України — Леонід Каденюк.

Запитання

1. Що таке природні супутники планет?
2. Чим природний супутник відрізняється від штучного?
3. Для чого створюють штучні супутники?
4. Які роботи виконують штучні супутники?
5. Коли відбувся перший політ людини в космос? Хто його здійснив?
6. Хто був першим космонавтом незалежної України?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про космічні орбітальні станції.
2. Поміркуйте, для чого людині досліджувати Всесвіт.

Цікаво дізнатися

Перш ніж відправитися в космос, космонавти мають пройти навчання на тренажерах і ще на Землі випробувати ті умови, з якими зіткнуться в космосі. На різних тренажерах космонавти вивчають окремі прилади космічного корабля, тренуються у спеціальних камерах для підготовки організму до перевантажень, невагомості, тривалого перебування в закритому просторі, відпрацьовують вихід у відкритий космос.

* * *

У космосі люди й речі перебувають у стані невагомості. Вони ніби плавають між стелею та підлогою космічного корабля. Тому на кораблі все міцно закріплене. Космонавти навіть сплять у мішках, прикріплених до стін корабля. Харчуються вони спеціальною їжею, що зберігається у тубах, схожих на тюбики з зубною пастою, тільки більших. Із них їжу видавлюють просто в рот. Адже якби їжа лежала на тарілках, то розлетілася б.

Контрольні запитання і завдання з теми

1. Що називають Всесвітом, або космосом?
2. Що таке зорі? Яка зоря розташована найближче до Землі?
3. Як називають прилад для спостереження за небесними тілами?
4. Назвіть відомі вам планети Сонячної системи.
5. Чим Земля відрізняється від інших планет Сонячної системи?
6. Яке значення має Сонце для життя на Землі?
7. Яке значення мають повітря й вода для життя на Землі?
8. Що зумовлює на Землі зміну дня і ночі?
9. Чому на Землі змінюються пори року?
10. Чому Місяць називають супутником Землі?
11. Для чого люди запускають у космічний простір штучні супутники, космічні ракети?

ЩО ВИВЧАЄ ГЕОГРАФІЯ МАТЕРИКІВ І ОКЕАНІВ

§ 10. Материки й частини світу

- Як розподілені вода та суша на поверхні земної кулі?
- Скільки на Землі материків? Знайдіть їх на глобусі та карті півкуль. Прочитайте їхні назви.

Географія материків і океанів вивчає природні умови й багатства материків і океанів та проблеми їх використання, дає уявлення про особливості населення світу.

Ви вже знаєте, що більша частина земної поверхні вкрита водою, а саме океанами й морями, які сполучаються між собою і утворюють Світовий океан.

Третину поверхні Землі займає суша, більша частина якої розташована в Північній півкулі. Над водою підносяться великі ділянки суші — це ***материки***, або ***континенти***. Вони омиваються з усіх боків океанами й морями. Таких ділянок на нашій планеті шість. Материки відрізняються між собою розмірами, формами земної поверхні, природними умовами.

У Східній півкулі розташовані **Євразія**, **Африка**, **Австралія**. У Західній півкулі — **Північна Америка** й **Південна Америка**. Навколо Південного полюса в обох півкулях розташована **Антарктида**.

- Роздивись обриси материків на рис. 16.

Ще до відкриття усіх материків виникло поняття ***частини світу***. Це — материк або частина материка разом із прилеглими островами. Стародавні греки й римляни ділили материк Євразія на дві частини — **Європу** й **Азію**. Як частина світу здавна була відома й **Африка**. Після подорожей Колумба на карті з'явилася ще одна частина світу — **Америка**. У XVII столітті стала відома **Австралія**. На початку XIX століття було

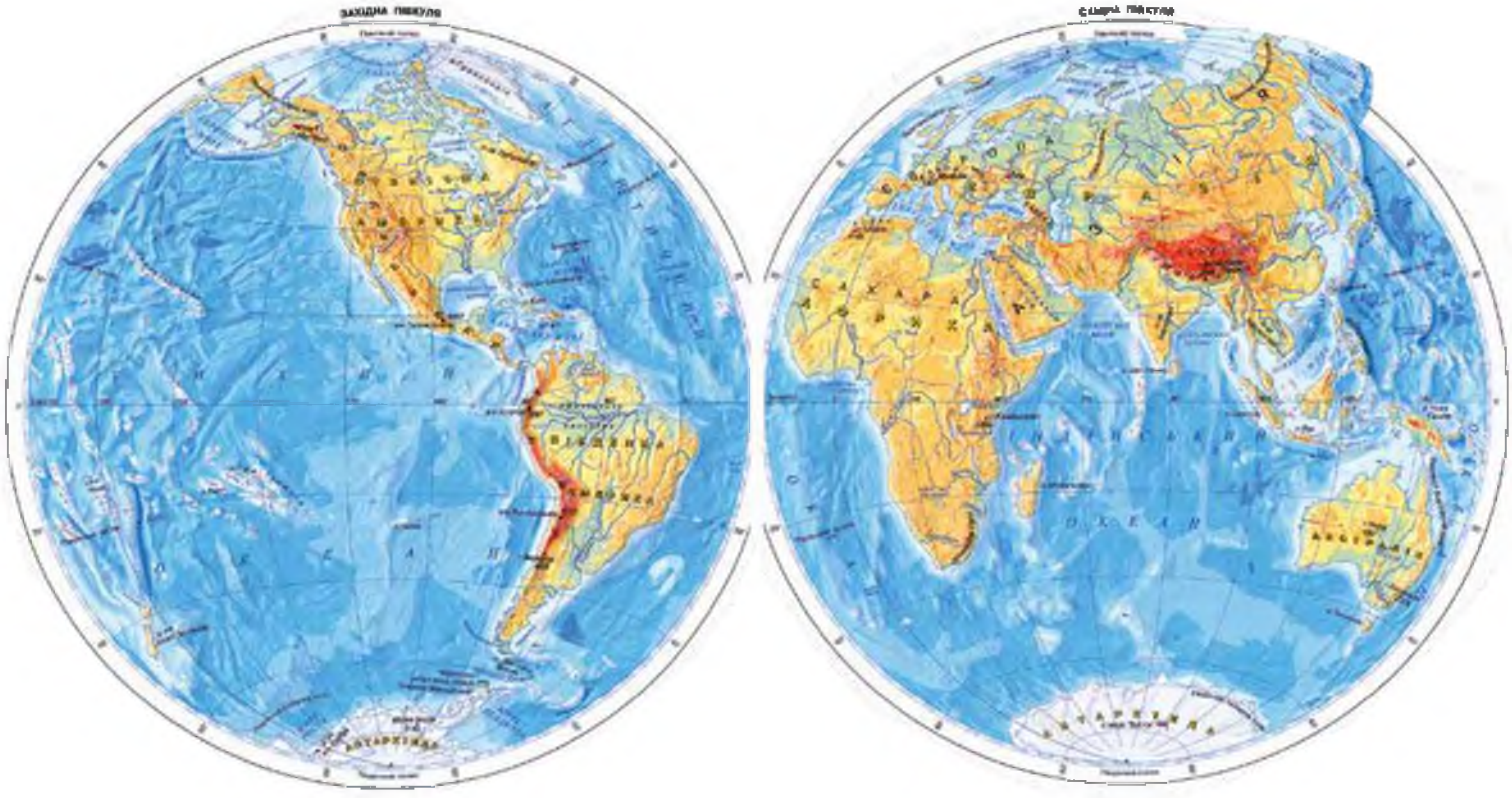

Рис. 16. Фізична карта півкуль

відкрито ***Антарктиду***. Отже, на Землі частин світу, як і материків, шість.

Усі материки ви будете вивчати за п л а н о м:

1. Географічне положення.
2. Обриси берегів, океани й моря, що омивають материк, острови й півострови.
3. Природа материка: рельєф, клімат, річки й озера.
4. Рослинний і тваринний світ материка.
5. Населення та держави.

Щоб визначити географічне положення будь-якого материка, треба знати, у якій півкулі й у якому напрямі від екватора він розташований, із якими материками або частинами світу межує. Вивчаючи обриси берегів, треба визначити, які океани й моря омивають материк, які острови та півострови вони утворили.

Ви вже вмієте за умовними кольорами фізичної карти знаходити низовини, височини, гори, отже, можете визначити, яка поверхня того чи іншого материка. Від географічного положення материка залежать його природні умови.

На всіх материках, за винятком Антарктиди, живуть люди й розташовані різні держави. Ви будете вивчати найбільші держави земної кулі й дізнаєтеся багато цікавого про життя їхнього населення.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Материків (континентів) на Землі шість: Євразія, Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія, Антарктида.
- На материках знаходяться шість частин світу: Європа, Азія, Африка, Америка, Австралія, Антарктида.

Запитання

1. Що вивчає географія материків?
2. Скільки материків на Землі? Назвіть їх.
3. Як називається материк, на якому ми живемо? У яких півкулях він розташований?
4. Чим материки відрізняються від частин світу?
5. Яку частину світу було відкрито пізніше за інші?
6. Що треба знати, аби визначити географічне положення материка та обриси берегів?

Завдання

1. Запишіть у зошит план вивчення материків.
2. Знайдіть на фізичній карті півкуль материки та визначте, у яких півкулях Землі вони розташовані.
3. На контурній карті підпишіть назви материків.

Цікаво дізнатися

Америка дістала свою назву на честь Америго Веспуччі, який першим висловив думку про те, що вона є абсолютно новою частиною світу. До того, завдяки Христофору Колумбу, який хибно вважав, що відкрив західний морський шлях до Індії, ця територія мала назву Вест-Індія.

§ 11. Світовий океан

- Якого кольору більше на фізичній карті півкуль?
- Скільки на Землі океанів? Знайдіть океани на глобусі й карті півкуль.
- Порівняйте океани за розмірами.

Практично вся вода нашої планети є солоною водою морів і океанів.

Океани *— це заповнені водою западини між великими ділянками суші — материками.*

На Землі чотири океани — **Тихий**, **Атлантичний**, **Індійський** і **Північний Льодовитий** — сполучаються між собою протоками й утворюють єдиний ***Світовий океан*** (див. рис. 16).

Світовий океан настільки великий, що материки на його тлі здаються островами. Океани відрізняються між собою розмірами, глибиною, природними умовами.

Вода в океанах перебуває в постійному русі. В океанах багато течій — теплих і холодних. Ці поверхневі течії справляють великий вплив на погоду й клімат суші.

Дно океанів — це рівнини, гірські ланцюги й глибокі западини. На дні бувають підводні землетруси й виверження вулканів.

У місцях, де океан удається у суходіл, утворюються моря. *Моря* — це прибережні частини океанів. Порівняно з океанами

моря не такі глибокі. Більшість морів окраїнні. Є й внутрішні моря, що оточені сушею, наприклад Чорне море.

Життя усіх людей на Землі тісно пов'язане з морями й океанами. Вода, випаровуючись із поверхні морів і океанів, випадає на Землю у вигляді дощу, снігу, граду. Океани й моря дають людям кисень.

Підводний світ океанів і морів різноманітний (рис. 17). Їх населяє безліч тварин, рослин і бактерій. У водах океанів мешкає більш як половина відомих на планеті живих істот: риби, краби, устриці, молюски, черепахи, кити, дельфіни, тюлені та інші. Більшість із них живе на глибині до 100 м, де достатньо сонячних променів. Океан є джерелом продуктів харчування для людини.

На дні й під дном Світового океану є величезні запаси корисних копалин: нафта, газ, кам'яне вугілля, залізна руда та багато інших. З морської води добувають кухонну сіль.

Через океани й моря пролягають водні шляхи, які сполучають між собою усі частини світу. Океанами й морями плавають морські судна, які перевозять пасажирів і вантажі.

По берегах теплих океанів і морів облаштовано місця відпочинку людей: курорти (рис. 18), оздоровниці, туристичні комплекси. Купання у морській воді корисне для здоров'я.

Упродовж багатьох століть використовуються багатства Світового океану. Разом із тим знищуються окремі види тварин, стає менше риби, океанічні води забруднюються відходами виробництва. Безконтрольна експлуатація може призвести до знищення Світового океану, а разом загине й людство.

Рис. 17. Підводний світ океану

Рис. 18. Курорт на узбережжі океану

Учені досліджують підводні глибини, стежать за збереженням їхніх мешканців. Науку, яка вивчає моря й океани, називають *океанологією*.

Спостереження за Світовим океаном проводять із космосу, з морських суден, підводних човнів і батискафів. *Батискаф* — це підводний апарат, який може самостійно занурюватися на великі глибини й спливати. Для проведення досліджень на невеликій глибині використовують *аквалангі* — легкі водолазні апарати. Вони дають змогу легко пересуватися під водою, спостерігати за життям рослин і риб, проводити підводні відеозйомки.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Океани й моря утворюють єдиний Світовий океан. На Землі чотири океани: Тихий, Атлантичний, Індійський і Північний Льодовитий. Моря — частини океанів. Океани відрізняються між собою розмірами, глибиною, природними умовами. Життя людини пов'язане зі Світовим океаном.

Запитання

1. Що таке Світовий океан?
2. Чим відрізняються між собою океани?
3. Як пов'язане життя людини з океанами й морями?
4. Яку користь приносять людям океани й моря?
5. Чому багатства Світового океану необхідно використовувати обережно?

Завдання

1. Розкажіть, що вам відомо про вивчення Світового океану.
2. Знайдіть на фізичній карті півкуль океани та визначте, у яких півкулях Землі вони розташовані.
3. На контурній карті підпишіть назви океанів.

Цікаво дізнатися

8 червня 2008 року за сприяння Організації Об'єднаних Націй було визнано Всесвітнім Днем величезних водойм, щоб нагадати людям про важливість океанів у їхньому житті. Необхідність привертати увагу до океанів зумовлена тим, що людство поставило під загрозу чистоту води на планеті, а також життя океанських мешканців.

ОКЕАНИ

§ 12. Тихий океан

- Знайдіть на глобусі й карті півкуль Тихий океан.
- Визначте, які материки омиває Тихий океан.

Тихий океан — *найбільший океан у світі*. Він займає приблизно 1/3 всієї поверхні земної кулі. За такі розміри його ще називають Великим.

Тихий океан розташований у всіх півкулях Землі. Він простягається від східних берегів Євразії та Австралії до західних берегів Північної і Південної Америки, на півдні досягає берегів Антарктиди. Найширша частина океану розташована уздовж екватора.

Тихий океан — найглибший на Землі. Його найбільша глибина становить 11 022 м. Це — **Маріанська западина**.

Берегова лінія сильно порізана на сході й південному сході Євразії і в Австралії. Тут зосереджені майже всі ***моря Тихого океану*** — **Берингове**, **Охотське**, **Японське**, **Жовте**, **Філіппінське**, **Тасманове**, **Коралове** та інші. Більшість морів відокремлені від основної частини океану островами й півостровами. Найбільші ***острови Тихого океану*** — **Сахалін**, **Курильські**, **Японські**, **Філіппінські**, **Нова Гвінея**, **Нова Зеландія**, **Тасманія**; ***півострови*** — **Аляска**, **Камчатка**, **Корейський**, **Індокитай**.

Велика протяжність Тихого океану з півночі на південь і з заходу на схід зумовлює різноманітність кліматичних умов. Океан розташований у всіх теплових поясах. На півдні й півночі моря укриваються кригою.

- Чому?

На півдні Тихого океану, біля берегів Антарктиди, народжуються величезні айсберги. Зустріч із ними є дуже небезпечною для кораблів. Над Тихим океаном утворюються сильні вітри.

У помірних поясах часто вирують шторми й урагани. Великої шкоди та руйнувань прибережним районам та островам завдають цунамі. У жаркому поясі виникають тайфуни та урагани.

Рослинний і тваринний світ Тихого океану багатий. Завдяки температурному режиму в цьому океані є умови для життя різноманітних живих організмів.

У помірних поясах дуже багато **водоростей**: *зелених, бурих* і *червоних*. Росте у прибережних водах *ламінарія* (рис. 19), яку ще називають морською капустою.

Рис. 19. Ламінарія

У водах Тихого океану мешкає багато видів **риб**, із яких найпоширеніші *тунець, скумбрія, тріска, кета, камбала, палтус, акули* (рис. 20). Численні морські **ссавці** — *морські слони* (рис. 21), *котики, тюлені, моржі, дельфіни* (рис. 22). Тут плавають *кити*, серед яких найбільший — синій кит (рис. 23). Його довжина сягає 33 м, маса може перевищувати 150 т.

Рис. 20. Акула

Рис. 21. Морський слон

Рис. 22. Дельфін

Рис. 23. Синій кит

Поширені в Тихому океані різні види **молюсків:** *устриці, мідії, кальмари, каракатиці*. Водяться тут і **ракоподібні:** *краби* (рис. 24), *креветки, лангусти, омари*. У теплих водах Тихого океану поширені *губки, корали*. Вони утворюють **коралові рифи** — *небезпечні для кораблів скельні або коралові підняття дна, розташовані як під водою, так і над нею*. Серед них мешкають яскраві різнобарвні морські тварини: *восьминоги* (рис. 25), *риби-їжаки, морські зірки, електричні скати*.

Рис. 24. Краб

Рис. 25. Восьминіг

У Тихому океані виловлюють найбільше у світі риби та інших морських тварин. На дні океану є **родовища** *нафти* й *газу*, на узбережжях — поклади *кам'яного вугілля, олов'яних руд, золота, фосфоритів*. Із морської води добувають *кухонну сіль*, із бурих і червоних водоростей виробляють *добрива*.

Через Тихий океан проходять судноплавні транспортні шляхи між материками, а вздовж узбережжя — між країнами. На берегах Тихого океану розташовано багато ***портів***. Найбільші з портів **Йокогама** (Японія), **Шанхай (**Китай), **Владивосток** (Росія), місто-держава **Сінгапур**.

- Знайдіть на карті найбільші порти на берегах Тихого океану.

Активна господарська діяльність людини призвела до значного забруднення вод океану. Внаслідок викидів нафти зменшується вилов риби, а окремі морські мешканці зникають назавжди. У багатьох країнах вживаються заходи з охорони вод океану.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Тихий океан — найбільший і найглибший на земній кулі. Він омиває п'ять материків. Океан розташований у всіх теплових поясах. Його рослинний і тваринний світ дуже багатий. Тихий океан є важливим транспортним шляхом.

Запитання

1. Які материки омиває Тихий океан?
2. Як особливості географічного положення впливають на природу Тихого океану?
3. Які рослини є в Тихому океані?
4. Які тварини мешкають у Тихому океані?
5. Яке господарське значення Тихого океану?

Завдання

1. Знайдіть на фізичній карті півкуль найбільші моря, півострови й острови Тихого океану.
2. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Тваринний світ Тихого океану»:

Риби	Ссавці	Молюски

3. Прочитайте нарис «Кити — морські блукачі» на с. 217.

Цікаво дізнатися

Розміри синіх китів такі величезні, що вони майже не мають природних ворогів. Єдині тварини, що становлять для них загрозу, — це косатки, які нападають зграями і розривають тварину, щоб з'їсти її. Найбільшою загрозою для існування кита залишається людина та її життєдіяльність. Небезпеку становлять рибальські сітки, зіткнення з кораблями й забруднення морів нафтопродуктами.

§ 13. Атлантичний океан

- Знайдіть на глобусі та карті півкуль Атлантичний океан.
- У яких півкулях розташований Атлантичний океан?
- Визначте, які материки омиває Атлантичний океан.

Атлантичний океан — *другий за розмірами океан на Землі*. Він простягнувся через усю земну кулю з півночі на південь. Більша його частина розташована в Західній півкулі. Океан омиває береги Північної та Південної Америки, Євразії, Африки та Антарктиди.

Берегова лінія материків, які омиваються водами Атлантичного океану, дуже порізана в Північній півкулі. Береги Європи омивають **Північне**, **Балтійське**, **Середземне**, **Чорне моря**. Біля східних берегів Африки розташована велика **Гвінейська затока**; у західній частині океану, біля берегів Північної Америки, — **Карибське море** та **Мексиканська затока**. Ще тут є цікаве **Саргасове море** — воно не має берегів.

Островів в Атлантичному океані менше, ніж у Тихому океані. На півночі біля берегів Європи розташовані ***острови*** **Великобританія** та **Ісландія**, біля берегів Північної Америки — **Ґренландія.** У Середземному морі — **Сицилія**, **Кіпр**. У Західній півкулі біля лінії тропіків розташовані **Куба**, **Гаїті**. На півдні Південної Америки — **Вогняна Земля**.

Велика протяжність Атлантичного океану з півночі на південь зумовлює різноманітність кліматичних умов. На півночі й півдні океан покривається льодом, оскільки на океан впливають води й льоди Північного Льодовитого океану та Антарктиди. У цих частинах океану багато айсбергів. Льоди й айсберги пливуть за течією — дрейфують до помірних поясів.

У північній частині Атлантичного океану проходить тепла течія — **Гольфстрим**. Вона починається біля берегів Північної Америки. Її продовженням є **Північноатлантична течія**. Тому моря, які омивають береги Європи, взимку не замерзають. Значна частина океану розташована в жаркому поясі. Там часто бувають шторми й урагани.

Рослинний і тваринний світ Атлантичного океану багатий, але порівняно з Тихим океаном менш різноманітний. В океані багато різних водоростей і планктону, які є їжею для риб і морських тварин. **Планктон** — це сукупність дрібних організмів, що живуть у товщі води й переносяться морською течією. **Водорості**, які живуть на великих (до 200 м) глибинах, мають темно-червоне забарвлення (рис. 26).

Рис. 26. **Червоні водорості**

Серед тварин Атлантичного океану є види, які живуть лише на півночі в холодних і помірно холодних водах. Тут поширені такі **риби**, як *оселедець, тріска, камбала, палтус,*

морський окунь. Багато **морських ссавців** — *китів*, зокрема *кашалотів* і *косаток* (рис. 27), а також *тюленів*, *морських котиків*. У теплих водах Атлантичного океану мешкають *дельфіни*, *акули*, *морські черепахи*, *морські коники* (рис. 28), *медузи*, *краби*, *лангусти* (рис. 29), *кальмари*, *восьминоги*.

У прибережних водах атлантичного узбережжя Африки водиться великий водяний звір — *ламантин* (рис. 30). Живиться він різноманітною водяною рослинністю, за що дістав назву «морська корова».

Рис. 27. Косатка

Рис. 28. Морський коник

Рис. 29. Лангуст

Рис. 30. Ламантин

Господарське освоєння ресурсів океану пов'язане з видобутком різноманітних корисних копалин. Так, у Північному морі виявлено великі **родовища** *нафти* й *газу*. Видобуток нафти й газу ведеться зі спеціальних платформ (рис. 31), які встановлюють у кількох кілометрах від берега.

Важливе значення має Атлантичний океан для судноплавства багатьох держав. Через океан проходять морські шляхи, якими здійснюють вантажні й пасажирські перевезення.

Рис. 31. **Морська нафтова платформа**

На узбережжях океану працює безліч портів. Саме тут розташовані найбільші ***порти*** світу: **Роттердам** (Нідерланди), **Марсель** (Франція), **Нью-Йорк** (США).

Через активну господарську діяльність людини в багатьох морях і біля берегів відкритого океану виникли екологічні проблеми: забруднення повітря, води, зменшення кількості цінних промислових риб.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Атлантичний океан — другий за розмірами океан на Землі. Більша частина океану розташована в Західній півкулі. Атлантичний океан простягнувся через усю земну кулю з півночі на південь і омиває береги п'ятьох материків. Рослинний і тваринний світ океану різноманітний. Екологічні проблеми океану пов'язані з активною господарською діяльністю людини.

Запитання

1. Які материки омиває Атлантичний океан?
2. Які моря Атлантичного океану вам відомі?
3. Чому кліматичні умови Атлантичного океану такі різноманітні?
4. Які рослини є в Атлантичному океані?
5. Які тварини мешкають в Атлантичному океані?
6. З чим пов'язане господарське освоєння ресурсів Атлантичного океану?
7. Чим пояснюються екологічні проблеми Атлантичного океану?

Завдання

1. Знайдіть на фізичній карті півкуль найбільші моря, півострови й острови Атлантичного океану.
2. На контурній карті підпишіть назви морів Атлантичного океану.
3. Прочитайте нарис «Океан треба берегти» на с. 217.

Цікаво дізнатися

Щороку до Атлантичного океану потрапляють мільйони тонн нафти або нафтопродуктів (бензин, дизельне паливо), багато різних кислот, твердих речовин (пластикова тара, папір, скло, пластмаса, поліетилен). Також на дні океану захоронюють контейнери з промисловими й навіть радіоактивними відходами.

§ 14. Індійський океан

- За картою півкуль визначте, де саме розташований Індійський океан.
- Береги яких материків омивають води Індійського океану?

Індійський океан — *це третій за розмірами океан на Землі*. Індійський океан розташований у Східній півкулі. Більша його частина знаходиться переважно в Південній півкулі. Індійський океан омиває береги Африки, Євразії, Австралії та Антарктиди.

Берегова лінія материків, що омиваються водами океану, за винятком північної частини, мало порізана. На півночі розташовані **Аравійське море**, **Бенгальська**, **Аденська** та **Перська затоки**, на заході — **Червоне море**, на сході — **Андаманське** й **Тиморське моря**. У морях Індійського океану вода солоніша, ніж в інших океанах.

Островів у Індійському океані мало. Найбільші з них — **Мадагаскар** і **Шрі-Ланка.** Водами Індійського океану омиваються великі ***півострови*** — **Аравійський**, **Індостан**, **Сомалі**.

Кліматичні умови Індійського океану визначаються його розташуванням у жаркому, помірному й південному холодному поясах. Більша частина океану знаходиться в жаркому тепловому поясі. Води північної частини океану вздовж екватора добре прогріваються сонцем, а моря й затоки найтепліші у Світовому океані. Замерзає лише південна частина Індійського океану біля берегів Антарктиди, тут дрейфують великі айсберги. В Індійському океані часто бувають шторми й урагани.

Життя в Індійському океані розподіляється дуже нерівномірно. У мілководних районах жаркого поясу вздовж узбережжя Африки та Євразії розвинені **мангрові зарості** (рис. 32).

Рис. 32. Мангрові зарості

У північній частині океану серед **риб** поширені *сардина*, *анчоус*, *тунець*, *скумбрія*, *літаючі риби*; багато *акул*, *скатів* (рис. 33). У прибережних районах і на мілководді багато коралових рифів, серед яких живуть *каракатиці*, *кальмари*, *лангусти*, *креветки*, *морські зірки* (рис. 34) та *морські їжаки*. У водах океану мешкають гігантські *морські черепахи* (рис. 35) і дуже отруйні *морські змії* (рис. 36). Вони добре плавають і пірнають.

Поблизу Антарктиди в холодних водах океану водяться *кашалоти*, *дельфіни*, *тюлені*, *морські слони*.

Індійський океан має великі **запаси** *нафти* й *газу*, що їх розробляють на його дні. Перська затока — головний район морського нафтовидобутку у світі. Нафту й газ транспортують у різні країни. Видобуток і перевезення нафти створюють небезпеку забруднення вод.

Рис. 33. Скат

Рис. 34. Морська зірка

Рис. 35. Морська черепаха

Рис. 36. Морська змія

Через північну частину океану проходять важливі морські судноплавні шляхи. Великі ***порти***: **Бомбей** (Індія), **Карачі** (Пакистан) та інші.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Індійський океан — третій за розмірами на Землі. Він розташований у Східній півкулі. Більша частина океану знаходиться у жаркому тепловому поясі. Індійський океан — найтепліший і найсолоніший серед інших океанів. У прибережних районах океану рослинний і тваринний світ найрізноманітніший.

Запитання

1. Які материки омиває Індійський океан?
2. Які моря Індійського океану вам відомі?
3. Яка частина Індійського океану тепліша — північна чи південна? Чому?
4. Які рослини є в Індійському океані?
5. Які тварини мешкають в Індійському океані?
6. Яка затока Індійського океану багата на родовища нафти?

Завдання

1. Знайдіть на фізичній карті півкуль найбільші моря, півострови й острови Індійського океану.
2. На контурній карті підпишіть назви морів Індійського океану.

Цікаво дізнатися

На узбережжях Австралії можна спостерігати «літаючих скатів». Час від часу вистрибує з води на поверхню скат манта, якого ще називають морським дияволом. Цей семиметровий крилатий скат, що важить близько двох тонн, може несподівано вилітати з морських глибин і миттєво зникати в морській безодні, тягнучи за собою свій чорний гострий хвіст. Висота цих стрибків сягає трьох метрів.

§ 15. Північний Льодовитий океан

- За картою півкуль визначте, де саме розташований Північний Льодовитий океан.
- Як ви гадаєте, чому океан назвали саме так?

Північний Льодовитий океан — *найменший і найхолодніший з океанів Землі*. Розташований він навколо Північного полюса й з усіх боків оточений сушею. Океан омиває береги Євразії та Північної Америки.

Берегова лінія материків сильно порізана, там багато морів. Біля берегів Євразії, з заходу на схід, розташовані ***моря***: **Норвезьке**, **Баренцове**, **Біле**, **Карське**, **Лаптєвих**, **Східносибірське**, **Чукотське**. Біля берегів Північної Америки — моря **Бофорта**, **Баффіна**, **Ґренландське**.

За кількістю островів Північний Льодовитий океан посідає друге місце після Тихого. Найбільші з ***островів*** — **Новосибірські**, **Земля Франца-Йосифа**, **Нова Земля**, **Північна Земля**, **Канадський Арктичний архіпелаг**. Найбільший у світі острів **Ґренландія** омивається водами Північного Льодовитого океану, Гренландського моря й Атлантичного океану.

Кліматичні умови Північного Льодовитого океану зумовлені його положенням у північному холодному поясі. Унаслідок суворого клімату води океану майже весь рік мають дуже низьку

температуру: –2 °С. Більша частина Північного Льодовитого океану впродовж усього року має потужний крижаний покрив завтовшки до 5 м, який не встигає розтанути за коротке холодне літо.

На окремих ділянках крижини розходяться, і відкриваються простори води — *ополонки*. Іноді утворюються *тороси* — нагромадження уламків льоду в крижаному покриві. В океані постійно дрейфують айсберги. Солоність води Північного Льодовитого океану невисока.

Основне тепло в Північний Льодовитий океан приносить Північно-Атлантична течія, завдяки якій Норвезьке море, частина Баренцового й Ґренландського морів не замерзають узимку.

Через суворі кліматичні умови рослинний і тваринний світ Північного Льодовитого океану бідний. Із рослин поширені **водорості**, які здатні жити не тільки в холодній воді, а й навіть на кризі. У теплішій приатлантичній частині океану є **планктон**. Поширені такі промислові **риби**, як *оселедець*, *тріска*, *морський окунь*, *палтус*, *лосось*, *навага*.

Найпоширенішими мешканцями океану є *моржі* (рис. 37), *тюлені* (рис. 38), *білухи*, *нарвали*. На морських тварин і рибу полює *білий ведмідь* (рис. 39).

Рис. 37. Морж

Рис. 38. Тюлень

Рис. 39. Білі ведмеді на дрейфуючих крижинах

Рис. 40. Арктичний криголам

Складні природні умови значно утруднюють освоєння багатств Північного Льодовитого океану. У прибережних районах і на островах океану ведеться видобуток нафти, газу, кам'яного вугілля.

Особливе значення в освоєнні районів Крайньої Півночі має Північний морський шлях, який проходить уздовж північного узбережжя Євразії до Берингової протоки. Мореплавство в океані значно утруднене, тому на окремих ділянках морського шляху використовують кораблі-криголами (рис. 40), які звільняють шлях для проходу суден.

Океан має важливе господарське значення. Він — головний судноплавний шлях із портів Балтики в Атлантичному океані до Владивостока на Тихоокеанському узбережжі.

Найважливіші ***порти*** на узбережжі Північного Льодовитого океану: **Мурманськ** (Росія), **Нарвік** (Норвегія), **Черчілл** (Канада).

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Північний Льодовитий океан — найменший і найхолодніший з океанів Землі. Розташований він навколо Північного полюса. Більша частина океану вкрита кригою. Рослинний і тваринний світ Північного Льодовитого океану бідний через суворі кліматичні умови.

Запитання

1. Як ви думаєте, чому Північний Льодовитий океан дістав таку назву?

2. Які материки омиває Північний Льодовитий океан?
3. Які моря Північного Льодовитого океану вам відомі?
4. Як впливає географічне положення океану на його природні умови?
5. Який тваринний світ Північного Льодовитого океану?
6. Навіщо потрібні кораблі-криголами?

Завдання

1. Порівняйте мешканців Північного Льодовитого та Індійського океанів.
2. Знайдіть на фізичній карті півкуль найбільші моря та острови Північного Льодовитого океану.
3. На контурній карті підпишіть назви морів Північного Льодовитого океану.

Цікаво дізнатися

Біля узбережжя Північного Льодовитого океану білі ведмеді пристосувалися до незвичайного засобу пересування. На великих дрейфуючих крижинах завтовшки до 3 м вони можуть проплисти сотні, а іноді й тисячі кілометрів.

Контрольні запитання і завдання з теми

1. Розкажіть про особливості географічного положення Тихого океану.
2. Чому рослинний і тваринний світ Тихого океану багатий і різноманітний?
3. Яке господарське значення Тихого океану?
4. На фізичній карті півкуль покажіть Атлантичний та Індійський океани. Порівняйте їх. Чим вони відрізняються?
5. Поясніть, що зумовлює різноманітність кліматичних умов Атлантичного океану.
6. Розкажіть про живу природу Атлантичного океану.
7. Чим пояснюються екологічні проблеми Атлантичного океану?
8. Розкажіть про географічне положення Індійського океану.
9. На які природні ресурси багатий Індійський океан?
10. Які природні умови в Північному Льодовитому океані? Чому вони відрізняються від умов в інших океанах?
11. Розкажіть про особливості живої природи Північного Льодовитого океану.

АФРИКА

§ 16. Географічне положення Африки. Поверхня материка

- Знайдіть на карті півкуль Африку. З якими материками вона межує?
- Які океани омивають береги Африки?

Вивчення материків ми починаємо з Африки — другого за розмірами материка на земній кулі. Назва материка в перекладі з латинської мови означає «той, що не знає холоду».

Африка *розташована в Східній півкулі, на північ і на південь від екватора, між Північним і Південним тропіками.* Лінія екватора перетинає Африку майже посередині. Карта Африки (рис. 41) нагадує перевернутий трикутник. Північна частина Африки вдвічі ширша за південну.

Африка з усіх боків омивається океанами й морями. На заході материк омивається **Атлантичним океаном**, на сході — **Індійським**. Вони утворюють мало морів, півостровів і островів. На заході розташована **Гвінейська затока**, а між Африкою і Євразією — **Середземне море**. Це море відокремлюється від Атлантичного океану **Гібралтарською протокою**.

- Знайдіть Гібралтарську протоку на карті.

На північному сході **Червоне море** відокремлює Африку від Євразії, а вузька смуга суходолу — **Суецький перешийок** — сполучає ці материки.

Береги Африки порівняно рівні, мало порізані. У багатьох місцях берег високий, круто обривається до океану. Це утруднює доступ кораблям. На сході материка виступає єдиний великий **півострів Сомалі**.

В Індійському океані на південному сході біля берегів Африки лежить один із найбільших островів земної кулі — **Мадагаскар**. Від материка він відокремлюється **Мозамбіцькою**

Рис. 41. Фізична карта Африки

протокою. Острів гористий, розташований у жаркому поясі. Завдяки великій кількості тепла й вологи рослинність острова багата й різноманітна.

- Знайдіть острів Мадагаскар на карті.

Поверхня Африки, хоч і піднесена, але досить рівна, рівнинна. Низовини трапляються лише на берегах океанів, морів і річок. Рівнини й плоскогір'я розташовані в північній частині материка.

Значну частину території Африки займає найбільша в світі **пустеля — Сахара** (рис. 42). Її площа становить майже третину площі материка. Переважають у Сахарі кам'янисті та глинясті пустелі.

Рис. 42. Сахара — найбільша пустеля на Землі

Гори розташовані на узбережжях морів і океанів. На північному заході Африки невеликими ланцюгами простяглися **Атлаські гори,** а на південному сході — **Драконові гори**. У східній частині материка знаходиться **Ефіопське нагір'я.** Найвища вершина Африки — **вулкан Кіліманджаро** (рис. 43). Ця назва означає «сяюча гора». Висота вулкана становить 5895 м. Незважаючи на те, що Кіліманджаро знаходиться близько до екватора, його вершина покрита снігом, і більшу частину року вулкан оповитий хмарами.

Рис. 43. Кіліманджаро — найвища вершина Африки

Африка багата на **корисні копалини**. Тут зосереджені великі запаси *чорних* і *кольорових металів*, *кам'яного вугілля*, *фосфоритів*, *золота*, *алмазів*. В Африці видобувають половину всіх алмазів світу. Алмази — найцінніші коштовні камені. Їх використовують у промисловості завдяки неперевершеній твердості. Після виготовлення з алмазів діамантів вони стають вишуканими прикрасами. На півночі й заході материка виявлено величезні **родовища** *нафти* й *газу*.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Африка — другий за розмірами материк. Розташований у Східній півкулі. Майже посередині Африку перетинає лінія екватора. Береги Африки омивають Атлантичний та Індійський океани. Великий півострів материка — Сомалі, острів — Мадагаскар.
- На поверхні материка переважають рівнини та плоскогір'я. На території Африки розташована найбільша пустеля — Сахара.

Запитання

1. У якій півкулі розташована Африка?
2. Які океани омивають материк?
3. Який перешийок сполучає Африку з Євразією?
4. Яке море відокремлює Африку від Євразії?
5. Які особливості мають береги Африки?
6. Які корисні копалини є в Африці?

Завдання

1. Позначте на контурній карті Африки океани й моря біля її берегів, острів Мадагаскар і півострів Сомалі.
2. Користуючись фізичною картою Африки, розкажіть про поверхню материка.

Цікаво дізнатися

Мадагаскар за розмірами є четвертим островом на Землі. На острові мешкають рідкісні тварини, багато з яких не трапляються більше в жодному іншому куточку нашої планети. До них належать найбільші у світі метелики, різні хамелеони й зелені мавпи. Тільки на Мадагаскарі налічується кілька десятків видів лемурів. Серед них є крихітні — мишачі лемури, а є досить великі — більші за кішку. Вони вправні дереволази й стрибуни. Більшість із цих звірків ведуть сутінковий або нічний спосіб життя. Ліси острова багаті на їжу для лемурів, які живляться переважно листям, квітами та фруктами.

§ 17. Клімат, річки й озера Африки

- У яких теплових поясах розташована Африка?
- Знайдіть на фізичній карті Африки великі річки материка й прочитайте їхні назви.

Ви вже знаєте, що клімат будь-якого материка залежить від географічного положення, близькості океанів і морів, напрямку вітрів, розташування гір. Оскільки Африка лежить по обидва боки від екватора, більша частина її території має жаркий клімат. **Африка — найспекотніший материк планети.** Весь рік там стоїть

спекотна погода й не буває холодних зим. У різних районах материка погода різна.

У центральній частині Африки, біля екватора, упродовж року випадає багато опадів, температура майже не змінюється за порами року, тут цілий рік жарко й вогко. На півночі та півдні материка клімат субтропічний, перехідний від тропічного до помірного.

Найбільш спекотні й сухі області розташовані в Північній Африці, саме тут простягнулася пустеля Сахара.

- Знайдіть пустелю Сахара на карті.

У Сахарі температура повітря у тіні сягає 50 °С і вище. Сонце нагріває каміння і пісок до 70 °С. Опади в пустелі — рідкісне явище. Буває, що протягом 5—10 років не випадає жодної краплі дощу. Часто дме сильний гарячий вітер, що несе хмари піску. Удень розпеченим сухим повітрям важко дихати, усе живе ховається у щілинах під камінням або занурюється у пісок.

Життя в Сахарі можливе лише в **оазисах**. Це місця пустелі, де на поверхню виходять підземні води або викопано колодязі і є рослинність.

Пори року в північній і південній частинах Африки різні. Коли на північ від екватора настає зима, на південь від нього — літо, і навпаки.

Річки на території Африки розподілені нерівномірно. В областях із великою кількістю опадів їх багато, а де опадів немає, річок мало, і в суху пору року вони пересихають. Річки ці наповнюються водою і розливаються в дощову пору року.

Найдовша річка Африки й усього світу — Ніл. Двічі на рік річка розливається під час тропічних злив біля екватора. Незважаючи на те, що більшу частину свого шляху Ніл тече безводною пустелею, він завжди повноводний, особливо влітку й восени. Долина Нілу — найбільший оазис пустелі (рис. 44). Водами Нілу зрошують прибережні поля. Мул, який виноситься на них після розливу, слугує добривом, що підвищує врожайність сільськогосподарських культур.

Друга за довжиною річка Африки — **Конго**. Річка має численні притоки. Вона двічі перетинає екватор, де випадає велика кількість опадів. Тому Конго протягом усього року повноводна. Річка має численні пороги та водоспади (рис. 45), тому судноплавство можливе лише на окремих ділянках.

Рис. 44. **Життя у долині Нілу**

Рис. 45. **Водоспад на річці Конго**

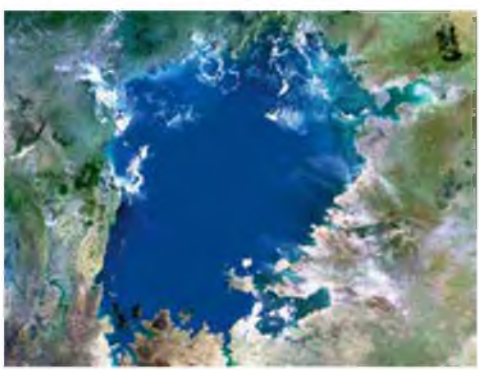

Рис. 46. **Озеро Вікторія**

Третя велика річка Африки — **Нігер.** Вона перетинає посушливі райони Африки, її води використовують для зрошення.

У східній частині Африки розташовані великі **озера** — **Вікторія**, **Танганьїка**, **Ньяса**. Озеро Вікторія (рис. 46) — найбільша за площею прісна водойма материка. Найглибше озеро Африки — Танганьїка. У центральній частині материка, на південь від Сахари, лежить озеро **Чад**. Воно безстічне й мілководне.

Між Африкою і Азією через перешийок прорито **Суецький канал**. Його збудували, щоб скоротити морський шлях із Середземного моря в Індійський і Тихий океани.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Африка — найспекотніший материк планети. Весь рік там стоїть спекотна погода й не буває холодних зим.
- Найбільші річки Африки: Ніл, Конго, Нігер. На сході материка розташовані великі озера — Вікторія, Танганьїка, Ньяса.

Запитання

1. Від чого залежить клімат материка?
2. Чому Африку називають найспекотнішим материком планети?

3. Як часто в пустелі Сахара бувають опади?
4. Які великі водойми є в Африці? Як вони називаються?
5. Яка річка Африки найдовша?
6. Чому судноплавство на річці Конго можливе лише на окремих ділянках?
7. Навіщо прорито Суецький канал?

Завдання

1. Порівняйте клімат північної і центральної частин Африки.
2. Знайдіть на фізичній карті Африки найбільші річки й озера материка.
3. Позначте на контурній карті Африки пустелю Сахара, річки Ніл, Конго, Нігер.

Цікаво дізнатися

У тому місці, де розташоване озеро Чад, дощі не випадають місяцями. Але вже якщо йдуть, то ллють багато днів, не припиняючись. Тому озеро то переповнюється дощовою водою і розливається, то під час посухи пересихає під променями жаркого африканського сонця і стає у кілька разів меншим. Тому береги цього озера позначено на карті не суцільною лінією, а переривчастою (штриховою).

§ 18. Своєрідність рослинного й тваринного світу Африки

- Назвіть природні зони, які ви знаєте.
- Визначте за картою природних зон, які природні зони є в Африці.

На території Африки є вологі тропічні (екваторіальні) ліси, савани, пустелі. Рослинний і тваринний світ материка дуже різноманітний.

Вологі тропічні ліси простягнулися по обидва боки від екватора, по берегах Гвінейської затоки й річки Конго. У тропічних лісах немає пір року: взимку і влітку завжди тепло й випадає багато опадів.

Жаркий клімат і велика кількість вологи сприяють розвитку густої вічнозеленої рослинності. Вологі тропічні ліси багатоярусні.

Схожі вони на непрохідну стіну з дерев, бамбуків і чагарників, перевитих ліанами різної товщини й довжини. Гілки дерев і чагарників нижнього ярусу настільки переплітаються, що утворюють непрохідні хащі, крізь які майже не проникає світло.

У тропічних лісах Африки ростуть **дерева** — *фікуси* й різні види *пальм*: *фінікова*, *кокосова*, *олійна*. Тут ростуть *чорне*, *червоне*, *залізне дерева* з дуже міцною деревиною. Багато тут і інших корисних рослин: *хлібне*, *кавове* (рис. 47), *мускатне дерева*, *дерево какао* (рис. 48), *банани*. Під деревами розмістилися невибагливі до світла **деревоподібні папороті**, різноманітні **чагарники**, **ліани**, **трав'янисті рослини** та **мохи**.

Рис. 47. Кавове дерево

Рис. 48. Дерево какао

Тваринний світ африканських тропічних лісів дуже різноманітний.

- Як ви вважаєте, чому?

Більшість тварин пристосувалися до життя на деревах. У лісових хащах знаходять їжу і прихисток **мавпи**: *мартишки*, *павіани*, *шимпанзе*, *горили*. У заростях лісу живе безліч **птахів**: *папуги*, *птахи-носороги*, *бананоїди*.

У тропічних лісах Африки водяться рідкісні **наземні тварини**: *карликові бегемоти* (зріст 80 см), *антилопи*, *буйволи* (зріст 25—30 см). Із великих тварин — *слони*, *китицевухі свині*, *окапи* (рис. 49), із хижаків — *леопарди*. Кількох метрів завдовжки сягають *пітони* (рис. 50). Мешкає найнебезпечніша у світі змія — отруйна *мамба* (деревна кобра). У пухкому ґрунті оселяються різні *ящірки* та *землерийки*. У всіх ярусах поширені **комахи**: *москіти*, *комарі*, *терміти*, *мурахи*.

Савани — найбільша природна зона Африки, що простягнулася на північ і південь від тропічних лісів. Це — тропічний трав'яний степ із поодинокими деревами й чагарниками.

Рис. 49. **Окап**

Рис. 50. **Пітон**

У савані бувають два сезони. У сезон дощів пробуджуються трави й дерева, а в сухий сезон рослини засихають. У рослинному покриві переважають високі **трави**. Тут ростуть **дерева**: *зонтичні акації*, *мімози*, *пальми*, величезні дерева — *баобаби*, трапляються **чагарники** — *молочай* і *алое*.

Густі соковиті трави саван дають притулок і їжу багатьом **травоїдним**: *зебрам* і *антилопам* (рис. 51), *жирафам*, *слонам*, *носорогам*, *буйволам*. На травоїдних полюють **хижаки**: *леви* (рис. 52), *гепарди*, *леопарди*.

Рис. 51. **Зебри й антилопи**

Рис. 52. **Лев**

Рис. 53. **Африканський страус**

Рис. 54. **Фламінго**

У річках і озерах водяться *бегемоти* й *крокодили*. Дуже багато **плазунів**: *ящірок*, *змій*, *хамелеонів*. У саванах велике різноманіття **птахів**. Найбільший із них — *африканський страус* (рис. 53). Біля водойм живуть *чаплі*, *фламінго* (рис. 54), *пелікани* та *марабу*.

Пустелі займають великі площі на півночі та півдні Африки, майже не мають рослинного покриву й часто засолені, проте в долинах річок розвивається рослинність — *пальми*, різні *чагарники*.

- Як називають місця пустелі в долинах річок?

Рослини й тварини пристосувалися до жаркого клімату в пустелях, де високі температури, спекотні вітри і майже не буває дощів. Рослини мають довге коріння, що добуває воду з великих глибин, а дрібне тверде листя та колючки випаровують мало вологи. Тут ростуть *верблюжа колючка*, *солянка*, *полин*, *колючі чагарники*.

Рис. 55. Каракал

До життя у пустелі пристосувалися лише ті тварини, які можуть тривалий час обходитися без води. Це *змії*, *ящірки*, *черепахи*. Інші, як-от: *антилопи*, *газелі*, здатні долати великі відстані в пошуках води. На окраїнах пустелі трапляються пустельні рисі — *каракали* (рис. 55), *гієни*, *шакали*.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

На території Африки є вологі тропічні ліси, савани, пустелі. Тропічні ліси вічнозелені й багатоярусні. Тварини мешкають у всіх лісних ярусах, багато з них пристосувалися до життя на деревах. У саванах — трав'яних степах із поодинокими деревами й чагарниками — багато великих травоїдних тварин, хижаків. У пустелях рослинний і тваринний світ бідний. Рослини й тварини пристосувалися до життя у пустелях — можуть довго обходитися без води.

Запитання

1. Чому рослинний і тваринний світ Африки дуже різноманітний?
2. Чому в тропічних лісах Африки багата рослинність?

3. Які рослини ростуть у вологому тропічному лісі Африки?
4. Які тварини мешкають у тропічних лісах?
5. Які рослини поширені в африканській савані?
6. Чому в саванах мешкає багато травоїдних тварин?
7. Як рослини й тварини пустель пристосувалися до виживання в умовах нестачі води?

Завдання

1. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Рослинний і тваринний світ Африки»:

Природні зони Африки	Рослини	Тварини

2. Прочитайте нарис «В екваторіальному лісі Конго» на с. 218.

Цікаво дізнатися

Африка — батьківщина кавового дерева. Це вічнозелена рослина; плоди дерева темно-червоного кольору з двома зернятками. Сирі зерна кави зелені. Щоб отримати каву, сирі зерна очищають від м'якоті, сушать і обсмажують до коричневого кольору. Перед приготуванням кави обсмажені зерна мелють.

§ 19. Населення Африки. Заняття населення

- На які раси поділяється населення Землі?
- Чим відрізняються представники кожної раси одні від одних?

Африка — один із найбільш багатонаселених материків. Жителів Африки називають *африканцями*, але в їхньому складі більше ніж 200 різних народів.

Північну частину материка населяють представники ***європеоїдної раси.*** Переважно це **арабські народи** (*алжирці*,

Рис. 56. **Бербери — жителі Північної Африки**

єгиптяни, *марокканці*) і **бербери** (рис. 56). Вони мають смагляву шкіру, вузький ніс і овальне обличчя, темні очі й волосся.

У пустелі Сахара живуть кочові племена **бедуїнів**. Їхніми вірними помічниками здавна були й залишаються верблюди.

На південь від Сахари більшу частину Африки населяють народи ***негроїдної раси***. Характерним для них є темний колір шкіри, який затримує сонячні промені й оберігає організм від опіків. У негроїдів широке, плоске обличчя, товсті губи. Волосся у народів цієї раси чорне, жорстке й кучеряве. Воно захищає голову від перегрівання.

Народи й племена негроїдної раси численні. Вони відрізняються відтінком шкіри, зростом, рисами обличчя. Так, в екваторіальних лісах живуть низькорослі племена — **пігмеї** (рис. 57). Середній зріст дорослої людини становить лише 145 см. Східну Африку населяють найвищі на зріст народи — **тутсі**. Їхній зріст сягає 200 см. На півдні материка живуть **бушмени** — люди невисокого зросту, з широким обличчям і шкірою жовто-коричневого кольору.

На острові Мадагаскар живуть **малагасійці**, що належать до ***монголоїдної раси.***

У будь-якій країні Африки живуть десятки різних народів і племен, які мають свою мову, традиції, спосіб життя. Загалом

Рис. 57. Пігмеї

налічується більше ніж 700 мов, якими користуються корінні жителі материка. Населення на території материка розміщується дуже нерівномірно. Життєвий рівень населення Африки чи не найнижчий у світі.

- Поміркуйте, чому.

Велика частина населення Африки живе в селах і займається **сільським господарством**. Африканці вирощують *зернові культури, банани, ананаси*, *бавовник*, *фінікові* й *кокосові пальми*, *каву*, *цитрусові, какао-боби* та інші рослини. На зрошуваних землях збирають по два-три врожаї на рік (рис. 58).

Рис. 58. Збирання урожаю фініків

У пустелі Сахара розводять *одногорбих верблюдів* — дуже витривалих тварин, які слугують засобом пересування безкрайніми пісками й сипучими барханами. Також розводять *овець*, *кіз* і *велику рогату худобу*. Виготовляють вироби зі шкіри та вовни. Традиційним промислом є **рибальство**.

На материку зосереджені величезні родовища корисних копалин: *залізної* й *мідної руди*, *нафти*, *газу*, *кам'яного вугілля*, *золота*, *алмазів*, *платини*, *урану*. Тому частина населення зайнята у **видобувній промисловості**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Африка — один із найбільш населених материків. На материку проживає багато різних народів. Більшу частину материка населяють африканці, що належать до негроїдної раси. Більшість населення Африки живе в селах і займається сільським господарством.

Запитання

1. Які народи населяють Африку?
2. Чому африканці негроїдної раси мають шкіру темного кольору й жорстке кучеряве волосся?
3. У яких районах материка живуть представники народів різних рас?

4. У яких галузях господарства зайнята більшість жителів Африки?

Завдання

1. Поясніть причини нерівномірного розміщення населення на материку.
2. Користуючись текстом підручника, випишіть у зошит назви народів Африки.
3. Прочитайте нарис «Верблюди в житті бедуїнів» на с. 219.

Цікаво дізнатися

Пігмеї — найменші на зріст люди на Землі — проживають у вологих тропічних лісах Центральної Африки. Вони ведуть кочовий спосіб життя і рідко виходять за межі лісу. Живуть у тимчасових хатинах, зроблених із гілок і листя. За допомогою лука й отруєних стріл полюють на мавп, антилоп, збирають фрукти й мед.

§ 20. Держави Африки

- Розгляньте політичну карту Африки (рис. 59). Знайдіть на ній такі держави: на північному сході материка — Єгипет; у центральній частині — Демократичну Республіку Конго; на півдні — Південну Африку.

На політичній карті Африки налічується більш як 50 держав (рис. 59). Вони розташовані в різних частинах материка й мають різні природні умови.

Єгипет **розташований на північному сході материка.** На півночі країну омиває **Середземне море**, на сході — **Червоне море**. Велику частину Єгипту на півдні й заході займає **пустеля Сахара**.

Через усю територію країни протікає найбільша **річка** Африки — **Ніл**, уздовж берегів якої живе місцеве населення. Від Нілу прокладено зрошувальні канали, якими на поля надходить вода. На зрошуваних полях селяни займаються **землеробством** і вирощують *рис*, *кукурудзу*, *бавовник*, *цукрову тростину*, *боби*, *фініки*, *оливки*, *банани*, *помідори*, *полуницю*.

Переважна більшість населення Єгипту — **араби**.

Рис. 59. Політична карта Африки

Рис. 60. Каїр — столиця Єгипту

Рис. 61. Єгипетська піраміда й сфінкс

Столиця Єгипту — місто Каїр (рис. 60). Стародавня назва його — «місто-фортеця». Велике місто розташоване на березі Нілу, уздовж якого збудовано квартали висотних будинків, готелі, дорогі магазини, офіси різних фірм.

Єгипет — туристична країна. На узбережжях Червоного й Середземного морів багато курортів. У Єгипті збереглися стародавні пам'ятки культури — *єгипетські піраміди* й *сфінкси* (рис. 61). Безліч туристів з усіх країн світу цілий рік приїздять до Єгипту, щоб відпочити й ознайомитися з культурою давніх єгиптян.

Демократична Республіка Конго *— велика держава Центральної Африки*. Східний і південно-східний райони країни займають майже непрохідні вічнозелені тропічні ліси. Південніше тропіків лежать савани. Тут дуже різноманітний і багатий рослинний і тваринний світ. Окапі, або лісовий жираф, є національним символом держави. Рідкісні рослини й тварини перебувають під охороною держави. На території країни створено *заповідники* й *національні парки.*

Життя людей зосереджене в басейні **річки Конго** (рис. 62). У країні розвинене **сільське господарство** (рис. 63). Тут росте багато цінних дерев: олійні та фінікові пальми, чорні й червоні дерева, африканський кедр. Селяни вирощують *кукурудзу*, *рис*, *цукрову тростину*, *каву*, *агаву*, *гевею*.

У надрах країни розвідано близько 50 видів корисних копалин, тому тут розвинені **гірничодобувна промисловість** і **кольорова металургія**.

У Демократичній Республіці Конго живуть представники багатьох народів і племен, розмовляють вони різними мовами, відрізняються умовами життя, звичаями.

Рис. 62. На річці Конго

Рис. 63. Робота на полях

Столиця країни — місто Кіншаса. Місто розтягнулося на багато кілометрів уздовж річки Конго.

Південна Африка *розташована на крайньому півдні материка*. Її береги омиваються водами **Атлантичного** й **Індійського океанів**.

Клімат у Південній Африці не такий жаркий, як в інших африканських країнах. Велику частину займають савани. У країні багато природних парків, які створюють для збереження цінних рослин і тварин (слонячий парк, зміїний парк). Тут знаходиться найбільший заповідний центр Африки — *Національний парк Крюгера*. Заповіднику більш як сто років, у ньому мешкає 850 видів тварин, росте близько 500 видів дерев.

Південна Африка — найрозвиненіша держава на материку. Це багата промислова країна. Вона посідає одне з перших місць у світі за видобутком *алмазів*, *золота*, *платини*. Крім **гірничодобувної промисловості**, у країні є **машинобудівні**, **хімічні підприємства**.

У країні добре розвинене **сільське господарство**. Фермери використовують сучасну техніку й добрива, тому збирають великі врожаї *пшениці*, *кукурудзи*, *цукрової тростини*, *чаю*, *бавовнику*, *цитрусових*, *винограду*. На пасовищах пасуться корови, вівці, кози.

У Південній Африці проживають нащадки вихідців з Європи (становлять більшість населення), представники різних африканських племен — бушмени, зулуси (рис. 64), вихідці з Азії.

У Південній Африці немає єдиної столиці. У **Преторії** розміщається уряд, у **Кейптауні** — парламент. Кейптаун (рис. 65) — найбільше місто держави й одне з головних курортних центрів із чудовими пляжами.

Рис. 64. **Селище зулусів**

Рис. 65. **Кейптаун**

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- На території Африки багато держав.
- Єгипет розташований на північному сході материка. Населення країни займається сільським господарством, розвинутий туризм. Столиця Єгипту — Каїр.
- Демократична Республіка Конго — країна Центральної Африки. Життя людей зосереджене в басейні річки Конго. Розвинене сільське господарство. Столиця — Кіншаса.
- Південна Африка розташована на крайньому півдні материка. Це — найбагатша промислова країна на материку. Головне її багатство — алмази й цінні метали.

Запитання

1. Як впливає річка Ніл на заняття населення Єгипту?
2. Чому туристи з усіх країн світу цілий рік приїздять до Єгипту?
3. Чому в Демократичній Республіці Конго різноманітний рослинний і тваринний світ?
4. Чим займається населення Демократичної Республіки Конго?
5. Які заходи вживають у Південній Африці для збереження рідкісних рослин і тварин?
6. За видобутком яких корисних копалин Південна Африка посідає одне з перших місць у світі?

Завдання

1. Розкажіть про одну з держав Африки.
2. Користуючись текстом підручника, випишіть у зошит назви держав Африки та їхніх столиць.
3. Позначте на контурній карті вивчені держави Африки.

Цікаво дізнатися

До середини XX століття більшість країн Африки були колоніями. Колонія — це територія, що перебуває під владою іноземної держави. Колонізатори вивозили до Європи корисні копалини, цінну деревину, слонову кістку. У місцевих жителів відбирали найкращі землі, виселяли їх у не придатні для життя умови, змушували працювати на рудниках і плантаціях, продавали в рабство. Кілька століть народи Африки боролися за свою свободу. Нині всі країни Африки здобули незалежність.

* * *

Більшість населення Єгипту — фелахи. Це селяни, які займаються землеробством. Вони рідко покидають рідне село, хіба тільки виїжджають на базар у найближче місто. Фелахи живуть у будинках з плоским дахом і єдиною кімнатою. Половину кімнати займає велика плоска піч, на якій зазвичай сплять узимку. Дим із печі виходить прямо в двері. Піч необхідна навіть у спекотній Африці: хоча в січні вдень температура може підніматися до 30 °С, уночі вона опускається до 0 °С.

Контрольні запитання і завдання з теми

1. Розкажіть про географічне положення Африки.
2. Назвіть один із найбільших островів земної кулі, що розташований біля берегів Африки.
3. За фізичною картою визначте особливості поверхні материка.
4. Чому Африку називають найспекотнішим материком планети?
5. На фізичній карті Африки покажіть великі річки материка.
6. Чому рослинний і тваринний світ Африки дуже різноманітний?
7. Назвіть представників рослинного світу Африки.
8. Назвіть представників тваринного світу Африки.
9. Народи якої раси населяють більшу частину Африки? Які характерні зовнішні ознаки вони мають?
10. На політичній карті Африки покажіть такі держави: Єгипет; Демократичну Республіку Конго; Південну Африку.
11. Яку країну Африки ви хотіли б відвідати? Чому?

АВСТРАЛІЯ

§ 21. Географічне положення Австралії і острови материка

- Знайдіть на карті півкуль Австралію.
- Порівняйте Австралію за розмірами з іншими материками.

Австралія *повністю розташована в Східній півкулі на південь від екватора*. Майже посередині материк перетинає Південний тропік.

Австралія — найменший материк Землі. Він у 4 рази менший від Африки.

На сході Австралія омивається **Тихим океаном**, на півночі, заході й півдні — **Індійським** (рис. 66).

- Знайдіть на карті Тихий та Індійський океани.

Два величезні океани відокремлюють Австралію від інших материків. Тільки на півночі через численні острови Австралія має деяке сполучення з Азією.

На схід від материка Тихий океан утворив **Коралове море**, а на південь — **Велику Австралійську затоку**. На півночі Індійський океан омиває береги материка **Тиморським** та **Арафурським морями** й **затокою Карпентарія**.

Уздовж східного узбережжя Австралії у Кораловому морі простягнувся найбільший у світі кораловий риф — **Великий Бар'єрний** (рис. 67). Його довжина становить 2300 км. Він складається із відмерлих коралів (рис. 68), ледь покритих водою; місцями вони піднімаються над нею. Тут багатий підводний світ.

Берегова лінія Австралії порізана мало. Береги материка переважно плоскі, на сході та південному сході вони скелясті й круто обриваються у бік моря. Лише на півночі виокремлюються два півострови. Біля північних, східних та південних австралійських берегів розташовані острови. Найбільші з них — Нова Гвінея і Тасманія.

Рис. 66. Фізична карта Австралії

Острів Нова Гвінея другий за розмірами на Землі. Розташований на північному сході від Австралії. Поверхня острова гориста. Тут є вулкани й бувають сильні землетруси. У горах

Рис. 67. Великий Бар'єрний риф

Рис. 68. Корали

Рис. 69. **Папуаси**

багато корисних копалин. Клімат острова жаркий і вологий. Нова Гвінея покрита тропічними лісами, у яких мешкає багато тварин і птахів. Населення Нової Гвінеї — **папуаси** (рис. 69). У них темно-коричневий колір шкіри. Проживають вони в маленьких селах, у віддалених важкодоступних районах. Житла свої будують на палях. Займаються мисливством, землеробством і рибальством.

Острів Тасманія розташований біля південно-східного узбережжя материка й відокремлюється від нього Бассовою протокою. Острів гористий, покритий лісами, у яких багато різноманітних тварин і рослин. На острові можна зустріти дивовижних хижих сумчастих ссавців: тасманійського диявола, у якого чорне густе хутро, і тасманійського вовка.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Австралія — найменший материк Землі. Розташований у Східній півкулі на південь від екватора. Майже посередині материк перетинає Південний тропік.
- На сході Австралія омивається Тихим океаном, на півночі, заході й півдні — Індійським.
- Найбільші острови Австралії — Нова Гвінея і Тасманія.

Запитання

1. У якій півкулі розташована Австралія?
2. Які океани й моря омивають материк?
3. Які особливості мають береги Австралії?
4. Як ви уявляєте Великий Бар'єрний риф?
5. Як називаються найбільші острови Австралії?
6. Як називають населення Нової Гвінеї?

Завдання

1. Позначте на контурній карті Австралії океани й моря (Коралове, Арафурське, Тиморське) біля її берегів, острови (Нова Гвінея, Тасманія).
2. Розкажіть, що цікавого ви дізналися про острів Нова Гвінея.

Цікаво дізнатися

Великий Бар'єрний риф є одним із семи чудес світу. Це найбільше на земній кулі скупчення різнобарвних коралів. У цьому унікальному підводному світі мешкають 400 видів коралів, 4000 видів молюсків і 1500 видів риб. Острови Великого Бар'єрного рифу є домівкою для морських черепах, які опинилися під загрозою зникнення. А з серпня по листопад величні горбаті кити припливають сюди з Антарктики, щоб продовжити свій рід.

§ 22. Рельєф, клімат, води суходолу Австралії

- За умовними кольорами фізичної карти визначте, яка поверхня Австралії.

В Австралії **переважає рівнинний рельєф**. На заході материка розташоване велике плоскогір'я. Уздовж східного узбережжя простягся **Великий Вододільний хребет** (рис. 70) — гори середньої висоти. Найвища вершина хребта — **гора Косцюшко**. Західні схили хребта пологі й поступово переходять у рівнини, а східні — круто обриваються у бік океану.

Австралія багата на корисні копалини. Вона посідає одне з перших місць у світі за покладами *залізних руд*, *урану*. Є також родовища *міді*, *свинцю*, *золота*, *срібла*, *кам'яного вугілля*, *нафти*, *газу*.

Південний тропік поділяє материк майже на дві рівні частини. Тому впродовж року сюди потрапляє багато сонячного тепла. А це означає, що для материка характерні високі температури повітря. **Клімат** материка **жаркий** і вважається найсухішим у світі. Більша частина материка дістає мало опадів. Причиною цього є Великий Вододільний хребет, який перехоплює вологу вітрів. В Австралії випадає у п'ять разів менше опадів, ніж в Африці. Засухи можуть тривати кілька років.

Рис. 70. Блакитні гори — частина Великого Вододільного хребта

На півночі материка клімат жаркий, із рясними сезонними дощами. Високі температури й безліч опадів характерні й для східного узбережжя материка. На більшій частині — в центрі й на заході — сухий тропічний клімат. Найжаркіший район Австралії — **Велика Піщана пустеля**. Проте й у найхолоднішому місці Австралії — на південному узбережжі й південних островах — клімат субтропічний.

Австралія повністю лежить у Південній півкулі, тому, коли в нас зима, там літо. І навпаки, коли в нас літо, там зима. Найспекотніший місяць — січень, найхолодніший — липень.

В Австралії мало річок, адже материк дістає мало опадів і має сухий жаркий клімат. Невеликі річки в посушливий період пересихають.

Рис. 71. Річка Муррей

Найповноводніша **річка** Австралії — **Муррей** (рис. 71). У суху пору річка дуже міліє, але після дощів ненадовго стає повноводною. Муррей — судноплавна річка. Її притока **Дарлінг** майже в два рази довша за Муррей, але маловодна й у посушливий період пересихає.

Ці річки беруть початок у горах і впадають в Індійський океан. Води обох річок використовують для зрошення родючих, але посушливих земель. Для цього на них створено великі водосховища.

З гір Великого Вододільного хребта стікає багато невеликих річок. У цій частині материка вони є основним джерелом прісної води. У центрі материка річок немає зовсім. Є лише сухі долини, які наповнюються водою під час дощів.

В Австралії багато невеликих солоних озер. У більшості озер у суху пору року води немає, їхнє дно покрите кіркою солі. Вони, як і річки, наповнюються водою лише в період дощів. Найбільше **озеро** Австралії — **Єйр**. Воно розташоване в пустелі, тому під час засухи площа його значно зменшується.

В Австралії є великі запаси підземних вод, які залягають на значній глибині. Їх добувають з артезіанських свердловин. Прокладеними трубопроводами вода подається у посушливі райони.

Жителі Австралії бережливо ставляться до води. Біля будинків стоять спеціальні резервуари для збирання дощової води, яку люди використовують у господарстві.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Австралія — найжаркіший і найпосушливіший материк. Тут випадає дуже мало опадів. Більшу частину материка займає пустеля.
- Річок і озер в Австралії дуже мало. Найповноводніша річка — Муррей.

Запитання

1. Яка поверхня Австралії?
2. Чому Австралію називають найпосушливішим материком Землі?
3. Чому на материку випадає мало опадів?
4. Чому Австралія — найбідніший на річки материк?
5. Які річки є в Австралії? Як їх використовують люди?
6. Чому австралійці бережливо ставляться до води?

Завдання

1. Поміркуйте, у яких районах Австралії клімат найсприятливіший для життя і ведення сільського господарства.
2. Розкажіть, що ви дізналися про озера Австралії.

3. Позначте на контурній карті Австралії: Велику Піщану пустелю; річку Муррей.

Цікаво дізнатися

Через надзвичайну посушливість на більшості території Австралії можна побачити сухі річища, які наповнюються водою лише під час короткочасних злив. Такі тимчасові водотоки, що пересихають, називають кріками. На карті їх позначено пунктиром. Найбільший крік Австралії — Купер-Крік — заповнюється водою лише раз на кілька десятків років.

§ 23. Рослинний світ Австралії

- За картою природних зон визначте, які природні зони є в Австралії.
- Яка природна зона охоплює більшу частину Австралії?

На карті природних зон більшу частину Австралії займають пустелі. На північ і схід від них розташувалися савани. Північно-східне й південно-західне узбережжя покриті тропічними лісами.

Рослинність Австралії дуже своєрідна. Тут трапляються види, яких немає більше ніде на земній кулі. Різноманітність рослинного світу цілком залежить від кількості вологи.

На сході Австралії вузькою смугою ростуть ***вологі тропічні ліси*** з різних видів *пальм*, *фікусів* та інших високих і могутніх дерев, перевитих *ліанами*.

Австралійським рослинним символом є *евкаліпт*. Це найпоширеніші дерева в Австралії. Вони ростуть у найрізноманітніших умовах: і в тропічних лісах, і в саванах, і навіть у пустелях. На материку налічуються сотні видів евкаліптів — від чагарників до велетнів заввишки 150 м.

Ці дерева добре пристосувались як до жаркого клімату, так і до посушливого. Коріння у них іде глибоко в землю і забирає багато вологи. Листки на гілках майже завжди розташовані ребром до сонячного світла, що допомагає дереву зберегти вологу. Крона дерев майже не дає тіні, тому в евкаліптових лісах завжди світло (рис. 72). Ростуть евкаліпти дуже швидко.

Евкаліпти використовують і в господарстві, і медицині. Нерідко їх висаджують для осушення боліт. Деревина евкаліпта міцна, тому є цінною як будівельний матеріал. Із листя дерева виробляють ефірну олію, що має цілющі властивості, тому її використовують для виготовлення ліків.

Між евкаліптами підіймаються *деревоподібні папороті*. Серед цих дерев є вічнозелені *буки*, обвиті великими папоротями. У водоймах північної частини материка ростуть гігантські *лілії*, а низовини узбережжя покриті мангровою рослинністю.

Рис. 72. Евкаліптовий ліс

Рис. 73. Пляшкове дерево

Рис. 74. Казуарина

У східній Австралії росте *хлібне дерево*, дуже багато видів *орхідей*.

В австралійських ***саванах*** опадів менше, і рослинність змінюється. Навесні савани покриваються всілякими квітучими *травами*, а влітку швидко вигорають, місцями заростають колючою травою. Савани використовують як пасовища або поля.

Крім евкаліптів, у саванах ростуть рослини, що пристосовані до виживання в умовах посухи. Серед густих трав трапляються своєрідні *пляшкові дерева* з товстим біля основи стовбуром, що звужується доверху (рис. 73). У стовбурі дерево накопичує вологу, яку витрачає в посушливу пору року.

В Австралії можна зустріти незвичайні дерева — *казуарини* (рис. 74), які нагадують ялини. Замість листя у них тонкі довгі пагони, схожі на голки хвойних дерев.

Рис. 75. Трав'яні дерева

Лише в Австралії росте рідкісна рослина — *трав'яне дерево* (рис. 75). Це — невисоке дерево з темним стовбуром і пучком трави нагорі. Здалеку воно схоже на кудлатого хлопчика, тому місцеві жителі називають рослину «чорний хлопчик».

Пристосувалися до життя в умовах посухи *австралійські акації*. Коренева система дерев проникає глибоко в землю, а замість листя збереглися лише листкові черешки.

У центрі Австралії розташовані ***пустелі***. Тут ростуть *низькорослі евкаліпти й акації*, укриті гострими колючками. Зарості сухих колючих чагарників, густо переплетених гілками, називають *скребом*. Тягнуться вони на сотні кілометрів. Місцями утворюють хащі, крізь які пройти майже неможливо, і скреб доводиться обходити.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

В Австралії є вологі тропічні ліси, савани, пустелі. У тропічних лісах багато пальм, фікусів, ліан, папоротей. Основна рослина — евкаліпт. Савани покриті травою; трапляються пляшкові дерева, акації. У пустелях ростуть непрохідні сухі колючі чагарники.

Запитання

1. Які природні зони є на території Австралії?
2. У чому полягає своєрідність рослинного світу материка?
3. Яка рослина є символом Австралії? Як її використовує людина?
4. Які рослини поширені в австралійській савані?
5. Що в Австралії називають скребом?

Завдання

1. Порівняйте рослинність вологих тропічних лісів Австралії з рослинністю вашої місцевості. У чому полягають відмінності?
2. Користуючись текстом підручника, випишіть у зошит представників рослинного світу Австралії.

Цікаво дізнатися

Для охорони дикої природи в Австралії створено багато природоохоронних територій. Найбільша з них — Національний парк «Косцюшко». Тут збережено великі природні території — від евкаліптових лісів до альпійських луків. На території парку є чимало рідкісних рослин і тварин, які потребують охорони.

§ 24. Своєрідність тваринного світу Австралії

Тваринний світ Австралії іще своєрідніший, ніж рослинний. Відокремленість Австралії від інших материків зумовлює існування тут тварин, яких немає на інших материках.

Більшість тварин Австралії **сумчасті**. Дитинчата в цих тварин народжуються крихітними й безпомічними, матері виношують їх у сумці, утвореній зі складок шкіри черева, доки вони не підростуть. У Австралії мешкає більш як 100 видів сумчастих тварин. Найбільша сумчаста тварина — *кенгуру* (рис. 76). Це травоїдна тварина з довгим хвостом, потужними задніми ногами й дуже короткими передніми. Пересувається кенгуру високими стрибками, довжина яких сягає 9 м. Гігантські кенгуру заввишки 3 м, а карликові — майже 30 см.

Рис. 76. **Кенгуру**

Рис. 77. **Сумчастий вомбат**

Крім кенгуру, поширені й інші сумчасті тварини: *борсуки*, *кроти*, *миші*, *білки*, *вомбати* (рис. 77), *опосуми* (рис. 78). В евкаліптових лісах живуть на деревах і ніколи не сходять на землю сумчасті ведмеді — *коали* (рис. 79). Вони харчуються лише листям евкаліпта й ведуть нічний малорухливий спосіб життя.

Рис. 78. **Сумчастий опосум**

Рис. 79. **Коала**

Рис. 80. **Качкодзьоб**

Рис. 81. **Єхидна**

Лише в Австралії водяться незвичайні тварини — *качкодзьоб* (рис. 80) і *єхидна* (рис. 81). Вони відкладають яйця, як птахи, а вигодовують дитинчат молоком, як ссавці. Єхидна схожа на їжака, її тіло вкрите голками, вона має довгий дзьоб, за допомогою якого поїдає мурашок. Качкодзьоб має довгий тулуб і короткі ноги, широкий хвіст і великий дзьоб, як у качки. Живе в норах біля берегів водойм. Качкодзьоб добре плаває і пірнає, добуваючи корм у річковій твані.

У лісах і саванах мешкає єдиний великий **хижак** материка *динго* — здичавілий собака. Ця тварина схожа на вівчарку середніх розмірів. Удень динго ховаються, а вночі невеликими зграями виходять на полювання, нападаючи на сумчастих і свійських тварин.

У пустелях Австралії поширені різноманітні **ящірки**, серед яких є *варани* — хижі ящірки завдовжки майже 2,5 м. Тут можна побачити незвичайну ящірку — *молох*, що вкрита великими гострими шипами. Трапляються *плащоносні ящірки*, які швидко бігають на двох задніх ногах. Під час небезпеки навколо голови ящірки роздувається шкіра, що нагадує накидку. Багато **змій**, серед них найбільша в світі — *пітон аметистовий*.

У водоймах Північної Австралії мешкають *крокодили*. У прибережних водах материка водяться величезні *черепахи*.

Багатий і різноманітний світ **птахів**. Яскраво забарвлені *папуги* й *райські птахи* вражають своєю красою. У лісах живуть *ліірохвости*. Цю назву вони дістали завдяки опереннюю свого хвоста, який нагадує музичний інструмент ліру. Тут водяться *чорні лебеді*, *білі орли* й *ворони*, *птахи ківі*.

У саванах мешкає найбільший птах Австралії — безкрилий *страус ему*, який сягає 2 м заввишки. Він не літає, але швидко бігає й дуже добре плаває. Австралійський страус ему разом із кенгуру є офіційними символами материка, їх зображено на Державному гербі Австралії.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Тваринний світ Австралії своєрідний. На материку мешкають тварини, яких немає на інших материках. Більшість із них сумчасті. Найбільша сумчаста тварина — кенгуру. В Австралії водяться качкодзьоб і єхидна, в евкаліптових лісах живуть коали. Багатий і різноманітний світ птахів.

Запитання

1. Чим тварини Австралії відрізняються від тварин інших материків?
2. Що ви дізналися про сумчастих тварин?
3. Яка найбільша сумчаста тварина Австралії?
4. Яка тварина живе на деревах у евкаліптових лісах? Чим вона харчується?
5. Які незвичайні тварини водяться лише в Австралії?
6. Які птахи поширені на материку?

Завдання

1. Користуючись текстом підручника, випишіть у зошит представників сумчастих тварин.
2. Розкажіть, що ви дізналися про кенгуру.
3. Прочитайте нарис «Верхолази евкаліптових крон» на с. 220.

Цікаво дізнатися

Вомбати дуже схожі на ведмедів, лише в зменшеному вигляді. Харчуються вони травою, живуть у норах, які риють самі. Поласувати листям звірки виходять лише вночі, а вдень безпробудно сплять у своїх норах. Звірки обережні й полохливі, проте нападати на них не варто: у разі небезпеки тварина може чудово захистити себе кігтями й зубами. Австралійці дуже люблять вомбатів за м'який характер і тримають їх як свійських тварин.

§ 25. Населення Австралії. Австралійський Союз

- На політичній карті знайдіть Австралію, прочитайте назву держави та її столиці. Чи є інші держави на материку?

Австралія — найменш населений материк. Його населення за складом поділяється на корінне й прийшле, які істотно відрізняються своїм походженням і культурою.

Корінне населення материка — **австралійці-аборигени**. Вони першими заселили материк. Це темношкірі люди з широким носом, товстими губами й чорним кучерявим волоссям (рис. 82). До приходу на материк європейців аборигени жили племенами,

розмовляли різними мовами. Вони вели кочовий спосіб життя, займалися рибальством, збирали дикорослі їстівні рослини, полювали на диких тварин. Аборигени винайшли *бумеранг* — метальну мисливську зброю, що повертається до місця кидка.

Рис. 82. Австралієць-абориген

Австралійці населяли східну частину материка, бо тут сприятливіші природні умови для життя людини. Поступово переселенці почали дедалі більше відтісняти корінних жителів у глиб материка, у посушливі райони — пустелі й напівпустелі. У незвичних умовах життя багато аборигенів загинуло. Нині представники корінного населення материка стали повноправними громадянами країни. За племенами закріплено право на землю, на якій вони живуть. Частина з них працює на фермах, частина — продовжує напівкочовий спосіб життя у пустелях.

До ***прийшлого населення*** належать нащадки європейців, які в далекому минулому переселилися в Австралію з Англії. Англійських переселенців називають **англо-австралійцями.** Вони становлять основне населення материка. Також у сучасній Австралії проживають вихідці з інших країн Європи, Азії, Африки.

Населення на території Австралії розміщене нерівномірно. Більшість зосереджена на східному, південно-східному і південно-західному узбережжях материка. Центральні райони та північ малонаселені або зовсім безлюдні.

- Як ви вважаєте, чому?

Прийшле населення утворило ***Австралійський Союз*** — єдину країну, яка займає цілий материк. Її так і називають — «країна-материк». До її складу входить також острів Тасманія. За розмірами території Австралійський Союз — шоста країна світу.

Австралійський Союз належить до високорозвинених держав світу. У країні розвинена **промисловість**: *гірничодобувна*, *машинобудівна*, *хімічна*, *харчова* й *легка*. Населення працює на заводах і підприємствах, добуває корисні копалини.

У сільському господарстві населення займається **тваринництвом**. Тут розводять *тонкошерстих овець — мериносів*

Рис. 83. Австралійські мериноси

(рис. 83), для яких є великі пасовища. Крім овець, розводять *корів*, *коней*, *свиней*.

На південному сході й південному заході країни займаються **землеробством**. Фермери вирощують *пшеницю*, *цукрову тростину*, *цитрусові*, *виноград*, *ананаси*, *банани*, *арахіс*, *овочі*. Сільське господарство високомеханізоване, ручна праця майже не застосовується.

Частина населення займається **рибальством**, **розведенням молюсків-перлівниць**, **устриць**.

Столиця Австралійського Союзу — місто Канберра. Це — адміністративний центр, у якому працює уряд країни. У столиці немає промислових підприємств, натомість багато парків і скверів.

Найбільші міста — **Сідней** (рис. 84) і **Мельбурн**. Вони розташовані на східному узбережжі Австралії. У цій частині країни клімат найсприятливіший для життя.

Рис. 84. Сідней — найбільше місто Австралії

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Австралія — найменш населений материк. Населення Австралії складається з двох основних груп: корінного та прийшлого.
- Австралійський Союз — єдина країна у світі, яка займає весь материк. Столиця — Канберра.

Запитання

1. Як називається корінне населення Австралії?
2. Хто населяє материк нині?
3. Чому Австралію називають «країна-материк»?
4. Які види промисловості розвинені в країні?
5. Чим займається населення у сільському господарстві?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про корінне населення Австралії.
2. На контурній карті надпишіть назви країни-материка та її столиці.

Цікаво дізнатися

В Австралії розвинене вівчарство. Тут найбільше в світі поголів'я овець. У саванах і напівпустелях весь рік пасуться на природних пасовищах австралійські мериноси. Це — порода овець, які дають тонку білу вовну завдовжки 10 см, що вважається найкращою у світі за якістю. З однієї вівці настригають до 6,5 кг вовни.

Контрольні запитання і завдання з теми

1. Розкажіть про географічне положення Австралії.
2. Як називаються найбільші острови Австралії?
3. За фізичною картою визначте особливості поверхні материка.
4. Чому Австралію називають найпосушливішим материком Землі?
5. На фізичній карті покажіть великі річки Австралії.
6. Чим особливий рослинний і тваринний світ материка?
7. Яка рослина є символом Австралії? Як людина використовує її для своїх потреб?
8. Назвіть представників тваринного світу Австралії.
9. Як називають корінне населення Австралії?
10. Чому Австралію називають «країна-материк»?

АНТАРКТИДА

§ 26. Географічне положення Антарктиди. Відкриття і вивчення материка полярними експедиціями

- Знайдіть на карті півкуль і глобусі найпівденніший материк.
- Порівняйте його за розмірами з Австралією.

Антарктида — *найхолодніший материк.* «Королева холоду», «безлюдний континент», «край Землі» — так називають Антарктиду, яка значно відрізняється від інших материків, оскільки розташована на крайньому півдні планети. Це — велетенська льодяна пустеля, проте розміри Антарктиди, порівняно з іншими материками, невеликі. За розмірами Антарктида перевершує тільки Австралію, посідаючи п'яте місце серед усіх материків.

Географічне положення Антарктиди дуже відрізняється від положення інших материків. Вона лежить у Східній і Західній півкулях, у південній полярній області. У центрі Антарктиди знаходиться **Південний полюс** — точка перетину осі обертання Землі з її поверхнею. На Південному полюсі немає сторін світу, тому всі береги Антарктиди північні. Там немає поділу на дні й ночі. Близько пів року сонце не опускається за горизонт і близько пів року не сходить.

Береги материка омиваються трьома **океанами**: **Тихим, Атлантичним** та **Індійським** (рис. 85)**.** Вони відокремлюють Антарктиду від Африки, Австралії та Південної Америки. У материк заглиблюються великі **моря Ведделла** і **Росса**, покриті кригою.

Береги Антарктиди — це високі, майже неприступні крижані обриви. На материку є лише один великий **півострів — Антарктичний.** Він витягнувся у напрямку Південної Америки, від якої його відокремлює широка **протока Дрейка**. Біля берегів Антарктиди

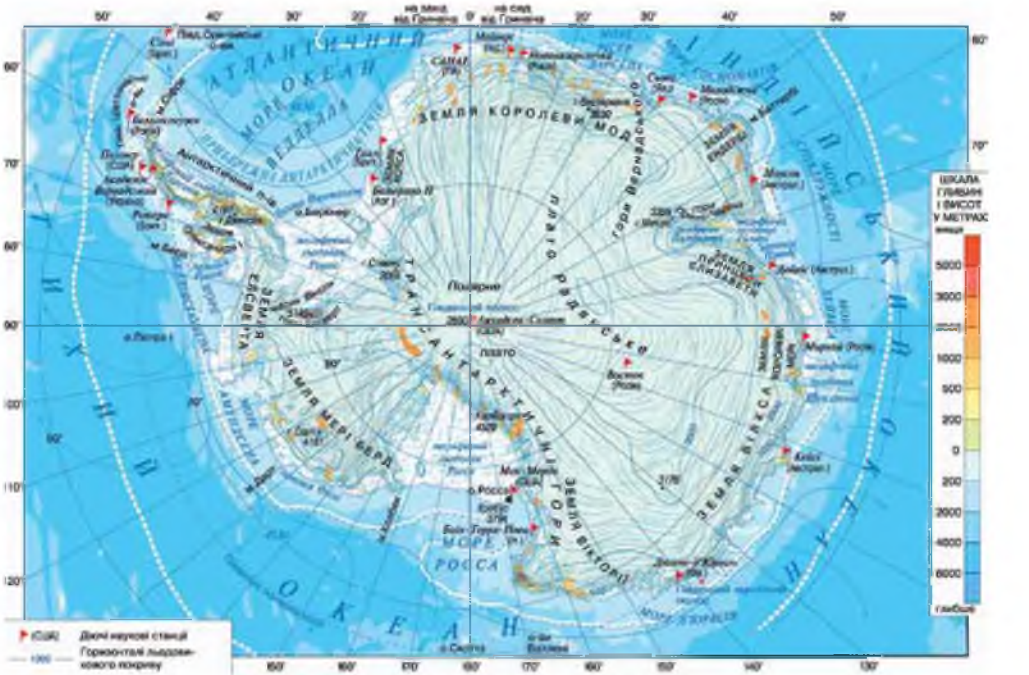

Рис. 85. Фізична карта Антарктиди

багато дрібних островів. *Материк разом із прилеглими до нього островами й ділянками океанів називають* **Антарктикою**.

В антарктичних водах плаває багато *айсбергів* (рис. 86). Товстий шар криги повільно сповзає в океан і, обламуючись, утворює гігантські крижані гори, що є небезпечними для мореплавців. Антарктичні айсберги підносяться над водою на висоту 100 м і сягають сотень кілометрів завдовжки.

Рис. 86. Айсберг біля берегів Антарктиди

Припущення про існування невідомої землі на крайньому півдні висловлювали дуже давно. Знаний англійський мореплавець *Джеймс Кук* під час навколосвітньої подорожі в 1772—1775 роках тричі перетинав Південне полярне коло, але, натрапивши на велику нездоланну кригу, повертав назад.

Датою відкриття Антарктиди вважають 28 січня 1820 року, коли експедиція *Фадея Беллінсгаузена* й *Михайла Лазарєва*

вперше побачила крижану поверхню материка. Експедиція довела існування південного полярного материка, зробила описання берегів та особливостей клімату Антарктиди.

Всебічне вивчення континенту почалося з другої половини XX століття. 1911 року норвезька експедиція *Руала Амундсена* на собачих упряжках за два місяці вперше досягла Південного полюса.

Нині шостий материк — це материк науки, миру й міжнародного співробітництва. Тут немає постійного населення, він не належить жодній державі. Люди приїздять сюди тільки для того, щоб узяти участь у вивченні материка. На крижаному континенті 45 держав мають свої наукові станції, які проводять дослідження в Антарктиді. З 1996 року почала діяти українська антарктична наукова станція «*Академік Вернадський*». Для дослідження використовують сучасні спеціально обладнані судна, авіацію, метеорологічні супутники.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Антарктида — найхолодніший материк, розташований на крайньому півдні планети. У центрі Антарктиди знаходиться Південний полюс. Антарктида омивається трьома океанами: Тихим, Атлантичним та Індійським.
- Антарктика — полярна область, що охоплює Антарктиду, прилеглі до неї острови та ділянки океанів.

Запитання

1. Де розташована Антарктида?
2. Якими океанами омивається материк?
3. Чому навколо Антарктиди плаває багато айсбергів?
4. Чому Антарктиду було відкрито пізніше, ніж інші материки?
5. Хто були першовідкривачами Антарктиди?
6. Чи є в Антарктиді постійне населення? Чому?
7. Як називається українська наукова станція в Антарктиді?

Завдання

1. Поміркуйте, чому Антарктиду на глобусі й фізичній карті півкуль зафарбовано в білий колір.
2. На карті півкуль знайдіть Антарктиду. Визначте, які материки розташовані поблизу Антарктиди, а які — віддалені від неї.

3. На контурній карті позначте Південний полюс, надпишіть назву материка та океани, що його омивають.

Цікаво дізнатися

1959 року було підписано міжнародний договір, згідно з яким Антарктида залишається нейтральною територією, призначеною для наукових досліджень. За урядовими угодами, на материку заборонено будь-яку господарську та військову діяльність, а роботу вчених узгоджує міжнародна Наукова рада з дослідження і використання материка тільки в мирних цілях.

§ 27. Своєрідність рельєфу й клімату Антарктиди

- У якому тепловому поясі розташована Антарктида?
- Яким кольором на карті позначено Антарктиду? Чому?

Територія Антарктиди вкрита шаром льоду завтовшки 2—4 км. Тому материк найвищий серед інших континентів. До берегів висота льоду знижується, і льодовик обривається у море прямовисною стіною, висота якої може сягати 40 м. У льодах Антарктиди зосереджена більшість запасів прісної води на Землі.

Лід покриває гірські хребти, рівнини й западини. На поверхні материка багато **снігових гряд** — довгих пагорбів заввишки 1,5—2 м (рис. 87). У деяких районах, на узбережжі, з-під льоду виступають кам'янисті ділянки суші. Це — **антарктичні оазиси** (рис. 88).

Рис. 87. **Снігові гряди**

Рис. 88. **Антарктичний оазис**

Корисні копалини Антарктиди вивчено мало, проте вже відомо, що в її надрах є поклади *кам'яного вугілля*, *залізної руди*, *цинку*, *графіту*, *золота*, *алмазів*. Проте розробку корисних копалин на материку заборонено.

На материку немає постійних річок. Проте влітку, коли тануть сніг і лід, до океану прямують тимчасові потоки талої води. На узбережжях під товстим шаром льоду й в оазисах є невеликі як прісні, так і дуже солоні озера.

Майже вся Антарктида лежить у **південному холодному поясі**. На жодному материку Землі немає такого суворого клімату, як в Антарктиді. Її називають материком вічних морозів і «холодильником Землі». Пів року тут триває полярна ніч і пів року — полярний день.

У центрі материка найнижчі температури на Землі. Температура повітря влітку не піднімається вище за –30 °С, а взимку становить від –60 до –70 °С, іноді знижується до –80 °С. Такі температури пояснюються не лише розташуванням Антарктиди за Полярним колом, а й тим, що крижана білосніжна поверхня материка відбиває сонячні промені й за коротке літо не встигає прогрітися. На поверхні Землі таких низьких температур більше ніде не спостерігається, тому цей район дістав назву *Полюс холоду*.

На узбережжях Антарктиди таких сильних морозів не буває. Узимку температура становить від –20 до –35 °С, а влітку піднімається до 0 °С.

В Антарктиді дмуть найсильніші вітри на Землі. Узимку снігові бурі й урагани не припиняються. Опади випадають лише у вигляді снігу.

Жителям помірних широт важко уявити низькі температури в Антарктиді. Сталеві вироби на морозі стають крихкими, мов скло. Достатньо кілька хвилин подихати взимку без маски лютим антарктичним повітрям, і людина дістає запалення легенів. Отже, Антарктиду справедливо називають крижаною пустелею.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Антарктида — найвищий і найхолодніший материк на Землі. Там панують льодовики, майже немає ґрунтів. Температура повітря становить від –30 до –80 °С. Тут знаходиться Полюс холоду. В Антарктиді лютують найсильніші вітри на планеті.

Запитання

1. Яка поверхня Антарктиди?
2. Які корисні копалини є в надрах Антарктиди?
3. Чи є водойми на материку? Які?
4. Від чого залежить суворий клімат Антарктиди?
5. Чому навіть улітку сніг і лід не тануть на поверхні Антарктиди?
6. Де розташований Полюс холоду? Яка найнижча температура повітря там спостерігається?

Завдання

1. Поясніть, чим відрізняються ніч і день в Антарктиді від дня й ночі у вашій місцевості.
2. Доведіть, що материк Антарктида — справді льодяна пустеля.

Цікаво дізнатися

В Антарктиді виявлено території, які називають Сухі долини. Це найсухіше місце на Землі. Вони майже не вкриті кригою та снігом, оскільки волога випаровується під дією найпотужніших вітрів, що дмуть тут. Швидкість вітрів сягає 320 км/год.

§ 28. Рослинний і тваринний світ Антарктиди

- Як ви гадаєте, чи може бути багато різних видів тварин і рослин в Антарктиді? Чому?

Природа Антарктиди дуже відрізняється від природи інших материків. Рослинний і тваринний світ Антарктиди найбідніший на земній кулі.

Більша частина поверхні Антарктиди покрита льодом і снігом і позбавлена рослинності й тваринного світу. На узбережжі материка значно тепліше, ніж у центрі, тому в антарктичних оазисах можна натрапити на *лишайники*, *моху* й *наземні водорості* червоного, зеленого й жовтого кольорів.

Тварини зосереджені на вузькій смузі узбережжя, і їхнє життя пов'язане з океаном. Усі вони мешкають біля води, де знаходять собі їжу. Тварини Антарктиди вкриті густим хутром, пір'ям, мають товстий шар підшкірного жиру для збереження тепла.

Рис. 89. **Альбатрос**

Рис. 90. **Буревісник**

На узбережжя і острови Антарктиди прилітають різні **птахи**: *альбатроси* (рис. 89), *буревісники* (рис. 90), *качури*. На прибережних скелях улітку гніздяться *чайки-поморники* й *баклани*. Живляться птахи морським планктоном, рибою. Узимку вони відлітають на північ.

Постійно мешкають в Антарктиді *пінгвіни* (рис. 91) — морські птахи з короткими крилами, схожими на ласти. Вони не літають, але добре плавають і пірнають. Вони можуть вертикально вистрибувати з води на берег. Ходять пінгвіни по снігу повільно й незграбно, перевалюючись з ноги на ногу. Щільним

Рис. 91. **Пінгвіни — мешканці Антарктиди**

снігом або гладким льодом вони пересуваються, лежачи на череві й відштовхуючись крилами.

Пінгвіни добре пристосувалися до життя в Антарктиді. Тіло птахів укрите густим водонепроникним опереннням, а товстий шар жиру захищає від морозів. Живуть пінгвіни *колоніями* — великими пташиними зграями. Більшу частину життя пінгвіни проводять у морі, відпливаючи на сотні кілометрів від берега. Живляться вони рибою, дрібними рачками.

В Антарктиді живе кілька видів пінгвінів. Найпоширеніші — *пінгвіни Аделі* та *імператорські пінгвіни*.

У прибережних водах Антарктиди багато **ластоногих — тюленів**, які добре пристосовані до плавання і перебування у крижаній воді. Серед них: дуже великі *морські слони*, у яких ніс нагадує хобот слона; *морські леопарди* — хижаки, які полюють на рибу, морських птахів і невеликих пінгвінів; *тюлені Веддела*, які здатні занурюватися на глибину 600 м і проводити під водою цілу годину.

В антарктичних водах багато **китів**, серед них *синій кит*, *кашалоти*, *косатки*. Живляться вони переважно *крилем* — найдрібнішими рачками.

Антарктичні води — район промислу китів, ластоногих, риби. Через надмірний промисел кількість морських ссавців у прибережних водах материка значно скоротилася. Нині багато видів тварин перебувають під охороною. Вилов риби та інших тварин в антарктичних водах обмежено, аби види, що зникають, могли відновити свою чисельність.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Переважна частина Антарктиди позбавлена рослин і тварин. Тваринний світ материка бідний, більшість тварин мешкає на узбережжі й у прибережних водах материка. Найпоширеніші птахи — пінгвіни. У водах мешкають кити й тюлені.

Запитання

1. Чому рослинний і тваринний світ материка вважають найбіднішим у світі?
2. У якій частині материка найсприятливіші умови для життя тварин і рослин?
3. Які рослини трапляються на материку?
4. Які тварини мешкають в Антарктиді?

5. Як тварини пристосувалися до суворих природних умов?
6. Чому тваринний світ Антарктиди потребує охорони?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про пінгвінів.
2. Користуючись текстом підручника, випишіть у зошит представників рослинного й тваринного світу Антарктиди.
3. Прочитайте нарис «Символ Антарктики» на с. 221.

Цікаво дізнатися

Альбатрос — дуже великий і сильний птах. Розмах крил альбатроса сягає 3,5 м, завдяки чому птах може здійснювати тривалі (аж до 20 днів) перельоти. Він може пролітати за добу до 1000 км. Птах добре пірнає і здатний опускатися на глибину до 15 м.

* * *

Виявляється, що на Землі в холодних водах Південної півкулі мешкає 17 видів пінгвінів. Однак в Антарктиді живе тільки 6 видів цих морських птахів. Вони оселяються на південних узбережжях материків і островів, де проходять холодні морські течії. Так, мешканцями південних узбереж Південної Америки є магелланові пінгвіни, Австралії — білокрилі пінгвіни, Африки — очкові пінгвіни. На розташованих біля самого екватора Галапагоських островах живуть галапагоські пінгвіни.

Контрольні запитання і завдання з теми

1. Розкажіть про географічне положення Антарктиди.
2. Чому Антарктиду на глобусі й фізичній карті півкуль зафарбовано в білий колір?
3. Чому Антарктиду було відкрито пізніше, ніж інші материки?
4. Чи є в Антарктиді постійне населення? Чому?
5. Яка поверхня Антарктиди?
6. Які особливості природних умов в Антарктиді? Чому?
7. Як природні умови Антарктиди впливають на живу природу материка?
8. Які тварини мешкають в Антарктиді? Розкажіть, як вони пристосувалися до суворих природних умов.

ПІВНІЧНА АМЕРИКА

§ 29. Географічне положення Північної Америки

- Знайдіть на карті півкуль Північну Америку. З якими материками вона межує?
- Береги яких частин материка найбільш порізані?

Північна Америка *розташована в Західній півкулі, на північ від екватора*. Це третій за розмірами материк планети. Разом із Південною Америкою вони становлять одну частину світу — Америку.

Береги Північної Америки омиваються водами трьох **океанів**: на півночі — **Північного Льодовитого**, на заході — **Тихого**, зі сходу — **Атлантичного** (рис. 92).

- Знайдіть Північний Льодовитий, Тихий та Антлантичний океани на карті.

Від Євразії Північну Америку відокремлює **Берингова протока**.

На півдні материк сполучається з Південною Америкою **Панамським перешийком,** через який прорито **Панамський канал**.

Береги Північної Америки на півночі й південному сході дуже порізані, тому там багато морів, заток, островів і півостровів. На північному сході глибоко в сушу вдається велика **Гудзонова затока**. З півдня береги материка омиваються водами **Мексиканської затоки**. Південніше Мексиканської затоки лежить тепле **Карибське море**.

На північному сході біля берегів Північної Америки розташований великий **острів Ґренландія**. Це найбільший острів у світі. Його береги омиваються водами Північного Льодовитого океану. Вся поверхня острова, крім вузької прибережної смуги, покрита товстим шаром льоду.

- Знайдіть острів Ґренландія на карті.

Рис. 92. Фізична карта Північної Америки

На північному заході материка лежить **півострів Аляска** (слово «аляска» означає «велика земля»). Набагато південніше від Аляски, на південному заході, уздовж континенту витягнувся **півострів Каліфорнія** (слово «каліфорнія» означає «разпечена на сонці земля») — там буває дуже жарке літо.

На північному сході розташований **півострів Лабрадор** — найбільший серед півостровів Північної Америки. На протилежному боці материка, на південному сході, лежить **півострів Флорида.**

Між Північною і Південною Америкою розташовані острови. Це група Великих Антильських островів («анти» — проти, тобто острови навпроти материка). Серед цих островів найбільший — *Куба*. За чудові природні умови й родючі ґрунти острів називають антильською перлиною.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Північна Америка — третій за розмірами материк, розташований у Західній півкулі, на північ від екватора. Омивається водами трьох океанів: Північного Льодовитого, Тихого, Атлантичного. Біля північно-східних берегів материка розташований найбільший у світі острів — Ґренландія. На материку багато півостровів, серед яких найбільший — Лабрадор.

Запитання

1. До якої частини світу належить Північна Америка?
2. У якій півкулі розташований материк?
3. Які океани омивають береги Північної Америки?
4. Які особливості мають береги материка?
5. Які дві великі затоки омивають Північну Америку?
6. Як називається найбільший острів у світі? Де він розташований?

Завдання

1. Розкажіть про географічне положення Північної Америки.
2. Порівняйте порізаність берегів у кожного з трьох океанів, що омивають Північну Америку. Чи є відмінності? Які?
3. На контурній карті надпишіть назви: моря (Карибське), заток (Гудзонова, Мексиканська); острова (Ґренландія); півострова (Лабрадор).

Цікаво дізнатися

У Північній Америці нерідко бувають сильні ураганні вітри й смерчі, які називаються торнадо. У перекладі з іспанської мови слово означає «крутить». Повітряний вихор рухається із величезною швидкістю, на своєму шляху вириває з корінням дерева, руйнує будівлі, перевертає автомобілі.

§ 30. Рельєф, клімат, води суходолу Північної Америки

- Розгляньте фізичну карту Північної Америки. За умовними кольорами карти визначте, які форми рельєфу (гори, рівнини) є на материку.

На поверхні материка поширені рівнини, гори займають третю частину материка.

Уздовж західного узбережжя Північної Америки, від півострова Аляска до Панамського перешийка на 6 тисяч кілометрів простягається найдовша **гірська система — Кордильєри**. І на півночі, і на півдні гір є діючі вулкани, багато згаслих, часто бувають землетруси.

Природа й висота гір материка дуже різноманітні. Найвищі гори — в північній частині Кордильєр на Алясці. Вони завжди покриті снігами й льодовиками. Тут підноситься найвища вершина Кордильєр — **гора Деналі** (рис. 93).

Рис. 93. **Гора Деналі**

- Знайдіть гору Деналі на фізичній карті.

У північній і центральній частинах материка простяглися рівнини, які на сході змінюються невисокими **горами Аппалачами**.

Материк Північна Америка багатий на корисні копалини. Там є значні запаси *природного газу*, *нафти*, *кам'яного вугілля*. Є великі родовища *руд кольорових металів*, *уранових руд*, *золота*, *срібла*.

Північна Америка розташована в трьох теплових поясах: *північному холодному, північному помірному* та *жаркому*. На північному узбережжі материка клімат холодний із довгою морозною зимою та коротким прохолодним літом. У більшій частині Північної Америки на південь від холодного поясу клімат помірний із холодною зимою і теплим літом. На півдні материка клімат субтропічний і жаркий.

Північна Америка багата на джерела прісної води. На материку безліч річок і великих озер.

Річки Північної Америки повноводні. Найбільша й найдовша річка Північної Америки — **Міссісіпі** з притокою **Міссурі**. Міссісіпі в перекладі з індіанської мови означає «велика річка», а Міссурі — «мулиста річка». Міссісіпі бере початок на рівнині в центральній частині материка й тече на південь. Порівняно чиста й світла вода Міссісіпі, поступово зливаючись із каламутними водами Міссурі й забарвлюючись у жовтуватий колір, впадає у Мексиканську затоку Атлантичного океану.

Найбільша річка на півночі материка — **Маккензі**, яка впадає у Північний Льодовитий океан. Більшу частину року річка скута кригою.

У Кордильєрах, у дуже глибокій ущелині — каньйоні, тече бурхлива й стрімка **річка Колорадо** (рис. 94), яка впадає у Тихий океан.

На сході материка лежать прісні **озера**, які за свої розміри дістали назву **Великих**. Це — п'ять озер: Верхнє, Гурон, Мічиган, Ері й Онтаріо, сполучені між собою короткими річками.

- Знайдіть Великі озера на карті.

Озера Онтаріо та Ері сполучає повноводна **річка Ніагара**, на якій розташований величезний **Ніагарський водоспад** (рис. 95) заввишки близько 50 м. Слово «ніагара» означає «гримляча вода». Це один із найпотужніших водоспадів у світі. Його ширина 1 км, а дуже гучний шум водоспаду чутно аж на 25 км навкруги.

Великі річки й озера люди використовують для судноплавства та рибальства. На річках побудовано гідроелектростанції, створено водосховища. Воду річок та озер використовують для водопостачання і зрошення полів.

Рис. 94. Річка Колорадо

Рис. 95. Ніагарський водоспад

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Північна й центральна частини Північної Америки зайняті рівнинами. На заході простягаються високі гори Кордильєри, на сході — низькі гори Аппалачі.
- Клімат материка дуже різноманітний. На півночі клімат холодний. На більшій частині материка клімат помірний. На півдні жарко протягом усього року.
- Північна Америка багата на джерела прісної води. Найбільша річка Північної Америки — Міссісіпі. На сході материка розташовані Великі озера.

Запитання

1. Які гори простягнулися уздовж західного узбережжя Північної Америки?
2. Чому клімат материка різноманітний? Як це позначається на його природі?
3. Які річки є в Північній Америці?
4. Де на материку розташовані прісні озера?
5. Який водоспад є одним із найпотужніших у світі?
6. У чому полягає господарське значення водойм материка?

Завдання

1. Поміркуйте, кліматичні умови на якому материку можуть бути подібними до Північної Америки. Поясніть, чому ви так вважаєте.
2. На контурній карті позначте: гори Кордильєри; річки Міссісіпі, Міссурі; Великі озера.
3. Користуючись текстом підручника й фізичною картою, заповніть у зошиті таблицю «Річки Північної Америки»:

Річка	У якій частині материка протікає	Куди впадає

Цікаво дізнатися

Великі озера — найбільші прісноводні озера світу. Назви Великим озерам дали індіанські племена. Так, Мічиган у перекладі означає «велике озеро», а Онтаріо — «красиве озеро»; Гурон і Ері — назви індіанських племен.

§ 31. Рослинний і тваринний світ Північної Америки

- У яких теплових поясах розташований материк Північна Америка?
- За картою природних зон визначте, які природні зони є на цьому материку.

Північна Америка лежить у Північній півкулі в усіх теплових поясах. Рослинний і тваринний світ материка багатий і різноманітний.

У розташуванні природних зон на материку є свої особливості: на півночі вони змінюються з півночі на південь, південніше Великих озер — зі сходу на захід.

На Крайній Півночі в холодному поясі на островах і узбережжі Північного Льодовитого океану розташовані зони арктичних пустель і тундра. Ці зони охоплюють північне узбережжя материка й частину прилеглих до нього островів.

Зона ***арктичних пустель*** має суворий клімат — більша частина території цієї зони зайнята льодовиками. Улітку на вільних від льоду кам'янистих ділянках ростуть *мохи* й *лишайники*. Життя більшості тварин — *білих ведмедів*, *тюленів*, *моржів* — пов'язане з океаном. На суші трапляються невеличкі гризуни — *лемінги*, на яких полюють хижаки — *песець* і *полярний вовк*.

Поверхня ***тундри*** сильно промерзає, там вічна мерзлота. На півночі ростуть *мохи*, *лишайники*. Південніше влітку мерзлий ґрунт трохи відмерзає, тоді тут з'являються *болотні трави*, *журавлина*, *морошка*, *карликова береза* та *вільха*.

У тундрі мешкають північні *олені карибу*, *вівцебики* (рис. 96), *полярні вовки*, *песці*, *лемінги*, *білі куріпки*. Улітку прилітає багато перелітних птахів.

На південь від тундри широкою смугою простяглася ***тайга*** — *хвойні ліси*. Поширені в Північній Америці *чорна* та *біла ялини*, *бальзамічна ялиця*, кілька видів *сосни* й *модрини*. Тільки тут ростуть *секвої*.

У тайзі водяться *ведмеді гризлі* (рис. 97), *бізони*, *вовки*, *рисі*, *лисиці*, *олені вапіті*, *лосі*, *зайці*, *білки*, *бурундуки*. Поблизу водойм живуть *єноти*, *бобри* й *ондатри*.

На сході тайга поступово переходить у ***мішані ліси***, а потім — ***у листяні***. У мішаних лісах більше тепла порівняно

Рис. 96. **Вівцебик**

Рис. 97. **Ведмідь гризлі**

з тайгою, тому поряд із хвойними деревами є численні представники листяних порід. Ростуть тут *цукровий* і *червоний клени*, а також *буки*, *липи*, *дуби*, *ясени*, з хвойних — *туя*. Трапляються незвичні для нас *чорна* й *вишнева берези*.

Для широколистяних лісів характерна велика різноманітність порід дерев: кілька десятків видів *дубів*, *каштани*, *платани*, *тюльпанові дерева*.

У лісах водяться *ведмеді*, *куниці*, *росомахи*, *вовки*, *лисиці*. У лісі живуть *дикобрази* (рис. 98), вкриті барвистими голками, *опосуми* — єдиний вид сумчастих, трапляються *скунси* (рис. 99).

Чим далі від Атлантичного океану на захід, до гір, тим менше опадів і сухіший клімат. Ліси поступово переходять у ***степи*** — ***прерії***, які охоплюють великі простори в центральній частині Північної Америки. Кількість тепла тут значна, але зволоження недостатнє. У таких умовах поширена *трав'яниста рослинність*. Нині прерії розорано й засіяно пшеницею та кукурудзою.

Рис. 98. **Дикобраз**

Рис. 99. **Скунс**

У преріях мешкають численні гризуни — *ховрахи*, *бабаки*. Тут водяться незвичайні тварини — *лугові собачки*, *кенгурові щури*. Є небезпечні плазуни — *гадюки*, *гримучі змії*. Багато степових *птахів*.

Пустелі Північної Америки розташовані на заході та півдні материка й не утворюють суцільної смуги. Північноамериканські пустелі — батьківщина *кактусів* (рис. 100). Рослини пристосувалися до життя у пустелі: вміють запасати воду. Величезні кактуси можуть накопичувати в стеблах до 2 т води. Також тут ростуть *колючі чагарники* й *агави*.

Рис. 100. Північна Америка — батьківщина кактусів

У пустелях мешкають *гризуни*, трапляються *броненосці*, *антилопи-вилороги*, *койоти*, *пуми*. Багато *змій*, *ящірок*.

Узбережжя південної частини Північної Америки й острови Карибського моря вкриті ***тропічною рослинністю.*** Тут ростуть *пальми*, *папороті*, *орхідеї*, *бразильське*, *чорне*, *атласне дерева*. З тварин поширені *крокодили-алігатори* та *черепахи*. Багато птахів — *папуги*, *колібрі*, *сови*.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Рослинний і тваринний світ Північної Америки багатий і дуже різноманітний. В арктичних пустелях, тундрі, тайзі, мішаних і широколистяних лісах, степах і пустелях ростуть рослини й мешкають тварини, що пристосувалися до природних умов цих територій. У Північній Америці поширені рослини й тварини, яких немає на інших материках.

Запитання

1. Чому рослинний і тваринний світ Північної Америки різноманітний?
2. Чому в зоні арктичних пустель майже немає рослинності?
3. Яка природа тундри Північної Америки?
4. У якій із природних зон материка найрізноманітніші рослини й тварини?
5. Які незвичайні тварини водяться у преріях?
6. Які рослини характерні для пустель материка?

Завдання

1. Розкажіть про рослинний і тваринний світ однієї з природних зон Північної Америки.
2. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Природа Північної Америки»:

Природні зони	Рослини	Тварини

3. Прочитайте нарис «Чи лютий гризлі?» на с. 222.

Цікаво дізнатися

У пустелях Північної Америки трапляються різні види кактусів. Вони мають різні розміри й форму. Кактуси бувають у вигляді величезних колючих куль, а деякі схожі на велику купу колючих каменів. Є кактуси у вигляді колон заввишки до 20 м, а деякі з них нагадують величезні свічники.

§ 32. Населення Північної Америки

- За політичною картою Північної Америки (рис. 103) визначте, які великі держави розташовані на материку.

Корінні народи Північної Америки — **індіанці** (рис. 101) та **ескімоси** (рис. 102).

До приходу європейців у Північну Америку індіанські племена заселяли майже весь материк. Індіанці, що жили в центральній частині материка, займалися полюванням і рибальством, а на півдні — землеробством і скотарством.

Рис. 101. Індіанець

Рис. 102. Ескімос

На півночі, на узбережжі й островах Північного Льодовитого океану ескімоси вели кочовий спосіб життя, займалися розведенням оленів, морським промислом, рибальством, заготівлею хутра.

Після відкриття Америки на материк стали переселятися європейці: іспанці, англійці, французи. Переселенці захоплювали найкращі землі, витісняючи індіанців на малопридатні для життя землі. Переселенці з європейських країн дали початок новій нації — **американцям**.

Нині індіанців залишилося дуже мало. Більшість їх живе в Мексиці та країнах Центральної Америки. У Сполучених Штатах Америки (США) індіанці живуть у спеціальних поселеннях — *резерваціях*.

У Північній Америці, особливо в США, живе багато афроамериканців — нащадків завезених сюди рабів з Африки. На півночі материка живуть ескімоси. Дотепер на материк щороку приїжджає багато людей із різних країн світу. Тому населення Північної Америки багатонаціональне. Більшість населення розмовляє англійською мовою, лише на півдні — іспанською, а на північному сході — французькою.

Материк заселений украй нерівномірно. Найбільше людей проживає на південному сході материка, в районі Великих озер і на островах Карибського моря. Найменше — на півночі материка, у Ґренландії, західних пустельних районах, які малопридатні для життя.

У Північній Америці розташовані 23 держави. Найбільші держави Північної Америки — **Сполучені Штати Америки**, **Канада**, **Мексика** (рис. 103). На півдні материка знаходяться невеликі держави.

Рис. 103. Політична карта Північної Америки

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

► Населення Північної Америки багатонаціональне. Корінними жителями материка є індіанці та ескімоси. Основна частина населення материка — переселенці з різних країн Європи.

► Найбільші країни Північної Америки — Сполучені Штати Америки, Канада, Мексика.

Запитання

1. Які народи є корінними жителями Північної Америки?
2. Які прийшлі народи живуть на материку?
3. Чому населення Північної Америки багатонаціональне?
4. Які великі держави розташовані в Північній Америці?

Завдання

1. Розкажіть, як жили індіанці та ескімоси до заселення материка європейцями.
2. На контурній карті надпишіть назви найбільших держав Північної Америки (Сполучені Штати Америки, Канада, Мексика).

Цікаво дізнатися

На південних територіях Північної Америки, що нині належать Мексиці, жили стародавні індіанські племена — майя та ацтеків. Племена утворили власні держави з розвиненими господарством і культурою. Вони мали свою писемність, будували міста, зрошувальні канали, дороги в горах, вирощували кукурудзу, помідори, какао та інші культурні рослини.

§ 33. Держави Північної Америки

- Назвіть найбільші держави Північної Америки. За картою визначте, у яких частинах материка вони розташовані.

***Сполучені Штати Америки* (США)** *належать до найбільших держав світу*. Розташовані в центральній частині материка. Межують на півночі з Канадою, на півдні — з Мексикою. США об'єднують 50 штатів, два з них (Аляска й Гаваї) відділені від основної території.

США мають значні запаси *вугілля*, *нафти*, *природного газу*, *залізної*, *мідної* та *уранової руд*. За видобутком їх країна посідає одне з перших місць у світі.

США — один із лідерів світової економіки: у країні розвинені *металургійна*, *хімічна*, *космічна*, *лісова промисловості* й

машинобудування. Тут виробляють ракети, літаки, автомобілі, комп'ютерну техніку, побутову електроніку й багато іншого.

Основу **сільського господарства** країни становлять *рослинництво й тваринництво*. США повністю забезпечує себе продуктами харчування, а також продає їх в інші країни.

Основне населення США — **американці**. Державна мова — англійська.

Столиця США — місто Вашингтон. Тут знаходяться Білий дім, де живе і працює президент країни, і будівля конгресу — Капітолій (рис. 104).

Найбільше місто США і світу — **Нью-Йорк**. У бухті Нью-Йорка, на острові, стоїть Статуя Свободи (рис.105), яка є символом США.

Рис. 104. Капітолій у Вашингтоні

Рис. 105. Статуя Свободи в Нью-Йорку

Канада *— друга за розмірами держава світу*. Займає майже всю північну половину материка Північна Америка й прилеглі до нього на північному сході острови. На північному заході й на півдні межує зі США.

Канада багата на природні ресурси. Річок і озер у Канаді більше, ніж в інших країнах світу. Річки слугують джерелом електроенергії, у них багато риби. Майже половину території країни займають ліси, у яких водиться безліч хутрових тварин. У надрах зосереджені значні родовища *нафти*, *газу*, *руд нікелю*, *міді*, *цинку*, *заліза*, *золота*, *платини*.

Канада найбільший у світі постачальник деревини, лісоматеріалів, фанери, картону, паперу. У країні розвинені *металургійна*, *машинобудівна*, *хімічна*, *легка промисловості.* Тут виготовляють усілякі товари — від автомобілів і літаків до продуктів харчування.

На родючих ґрунтах прерій вирощують *пшеницю*, *овес*, *ячмінь*. Канадську пшеницю вважають найкращою, її постачають у різні країни світу. На степових пасовищах пасуться стада корів та отари овець.

Корінне населення — **ескімоси** й **індіанці** — нечисленне. Більшість населення складається з **англоканадців** і **франкоканадців**. Через те в країні дві державні мови — англійська й французька.

Столиця Канади — місто Оттава. Це невелике тихе зелене місто, у якому багато парків і алей. Навесні в Оттаві розквітають мільйони тюльпанів (рис. 106).

Великі промислові міста Канади, в яких підносяться хмарочоси, — **Торонто**, **Монреаль** (рис. 107).

Рис. 106. Оттава навесні

Рис. 107. Хмарочоси Монреаля

Мексика — *третя за розмірами держава Північної Америки*. Розташована в південній частині материка. На півночі межує зі США.

Природа Мексики своєрідна. На півночі розташовані посушливі пустелі, вкриті кактусами. На півдні ростуть вічнозелені тропічні ліси.

Надра країни багаті на корисні копалини: *мідь*, *цинк*, *срібло*, *золото*, *уранові руди*. Розробляються великі нафтові родовища.

Промисловість Мексики швидко розвивається. У країні багато заводів, на яких складають автомобілі, комп'ютери, побутову електроніку. Незважаючи на розвиток промисловості, Мексика залишається сільськогосподарською країною. Тут вирощують *кукурудзу*, *бавовник*, *рис*, *цукрову тростину*, *пшеницю, каву*. На плантаціях ростуть *ананаси*, *манго*, *авокадо*, *папайя*, *банани*.

Рис. 108. Стародавнє місто індіанців у Мексиці

У Мексиці розвинений туризм. Із різних країн світу туристи приїжджають не лише відпочити на морських курортах, а й подивитися на стародавні індіанські міста (рис. 108).

Столиця Мексики — місто Мехіко.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Сполучені Штати Америки розташовані в центральній частині Північної Америки. США — одна з найбільших держав світу. Столиця США — Вашингтон.
- Канада розташована на півночі Північної Америки. Канада — одна з найбагатших країн завдяки природним ресурсам. Столиця Канади — Оттава.
- Мексика розташована в південній частині Північної Америки. Столиця Мексики — Мехіко.

Запитання

1. У якій частині Північної Америки розташовані Сполучені Штати Америки? З якими державами межують?
2. Яке основне населення Сполучених Штатів Америки?
3. Як називається столиця США? Що ви про неї довідалися?
4. У якій частині Північної Америки розташована Канада?
5. Чому Канада вважається однією з найбагатших країн у світі?

6. У якій частині Північної Америки розташована Мексика?
7. Чим займається населення Мексики?

Завдання

1. На політичній карті Північної Америки знайдіть вивчені держави та їхні столиці.
2. Розкажіть про одну з держав Північної Америки.
3. Прочитайте нарис «Що ви чули про торнадо?» на с. 223.

Цікаво дізнатися

Американських і канадських пастухів називають ковбоями. Вони носять джинси, картаті сорочки, кислаті капелюхи й різнокольорові хустки на шиї. Традиційно щороку проводяться родео — ковбойські спортивні змагання. На них учасники показують свою майстерність ловити і приборкувати дикого коня або бика, уміння їзди верхи на них.

* * *

Україна активно співпрацює майже з усіма державами Північної Америки. Найтісніші зв'язки має з Канадою та США. Канада — перша країна, яка визнала незалежність України. Саме в Канаді проживає багато українців. Важливим союзником і партнером України є Сполучені Штати Америки.

Контрольні запитання і завдання з теми

1. Розкажіть про географічне положення Північної Америки.
2. Який найбільший острів світу розташований на північному сході біля берегів Північної Америки?
3. За фізичною картою визначте особливості поверхні материка.
4. Які особливості клімату Північної Америки?
5. Покажіть на карті найбільші річки й озера Північної Америки.
6. Чим особливий рослинний і тваринний світ материка?
7. Назвіть типових представників рослинного світу Північної Америки.
8. Назвіть типових представників тваринного світу Північної Америки.
9. Як називаються корінні народи Північної Америки?
10. Які великі держави розташовані на материку? Покажіть їх на політичній карті.

ПІВДЕННА АМЕРИКА

§ 34. Географічне положення Південної Америки. Поверхня материка

- Знайдіть на карті півкуль Південну Америку. З якими материками вона межує?

Південна Америка *— четвертий за розмірами материк Землі — повністю розташований у Західній півкулі.* Материк має форму витягнутого на південь трикутника. Більша його частина лежить на південь від екватора.

Береги Південної Америки на заході омиваються **Тихим океаном**, зі сходу — **Атлантичним океаном**, на півночі — водами **Карибського моря** (рис. 109).

- Знайдіть Тихий, Атлантичний океани й Карибське море на карті.

Береги материка здебільшого рівні й мало порізані. На крайньому півдні Південної Америки лежать невеликі острови, серед яких найбільший — **Вогняна Земля**. Так цей острів назвав Фернан Магеллан, який під час своєї навколосвітньої подорожі побачив уночі вогні багать на скелях. Від материка острів відокремлює вузька й звивиста **Магелланова протока**. Протоку названо на честь мандрівника.

Поверхня острова Вогняна Земля здебільшого гориста. На острові постійно дмуть сильні вітри. Тому стовбури дерев часто ростуть похило. Гори покриті лісами, у яких мешкає мало тварин.

Материк Південна Америка разом із материком Північна Америка утворюють частину світу Америку. На півночі ці материки сполучаються вузьким **Панамським перешийком**. Для скорочення шляху з Атлантичного океану в Тихий через перешийок прорито Панамський канал, який має важливе значення для морського судноплавства.

Рис. 109. Фізична карта Південної Америки

Південна Америка з-поміж інших материків найближче розташована до Антарктиди, їх розділяє **протока Дрейка**.

Поверхню Південної Америки можна умовно поділити на дві частини: гірська — на заході, рівнинна — в центральній частині та на сході.

Уздовж усього західного узбережжя материка, повторюючи його обриси, з півночі на південь тягнеться найдовша **гірська система** Землі — **Анди.** Багато вершин цієї гірської системи сягають 6000 м над рівнем моря, а найвища — **Аконкаґуа** — підіймається на 6960 м.

Рис. 110. Анди

В Андах багато діючих вулканів. Часто бувають землетруси. Вершини гір гострі, пікоподібні (рис. 110). Вони покриті вічними снігами й льодовиками.

В Андах зосереджені значні **родовища** *кольорових металів*. Там видобувають *мідь*, *цинк*, *свинець*, *олово*, *срібло*, *золото*, коштовні камені — *смарагди*.

У середній частині Південної Америки, на південь від екватора, розташована **Амазонська низовина**. Це — найбільша низовина земної кулі. У східній частині материка розташовані **плоскогір'я — Гвіанське** й **Бразильське.**

На рівнинному сході материка багато **паливних копалин** — *нафти*, *природного газу*, *вугілля*.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

► Південна Америка розташована в Західній півкулі. Велика частина материка лежить на південь від екватора. Береги Південної Америки омиваються водами Тихого й Атлантичного океанів. Біля південних берегів материка лежить острів Вогняна Земля.

► Уздовж західного узбережжя материка простягнулися високі гори — Анди. У середній частині Південної Америки розташована найбільша низовина земної кулі — Амазонська.

Запитання

1. У якій півкулі розташований материк Південна Америка?
2. Які океани омивають береги Південної Америки?
3. До якої частини світу належить материк Південна Америка?
4. Як називаються гори в Південній Америці? Де вони розташовані?
5. Яка найбільша низовина земної кулі розташована на материку?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про острів Вогняна Земля.
2. На контурній карті позначте гори Анди й Амазонську низовину.

Цікаво дізнатися

У Південній Америці на березі Тихого океану розташований вулкан Ісалко. Упродовж уже 200 років триває виверження вулкана. Кожні вісім хвилин Ісалко викидає стовп диму, газу, каменів і попелу заввишки до 300 м, а з кратера виливається розпечена лава. Вулкан є надійним природним орієнтиром для мореплавців у будь-яку пору року й у будь-яку годину дня і ночі.

§ 35. Клімат, води суходолу Південної Америки

- У яких теплових поясах розташована Південна Америка?

Велика частина Південної Америки розташована в жаркому тепловому поясі, між екватором і Південним тропіком. Теплі течії Атлантичного океану приносять багато вологи. Весь рік стоїть спекотна погода й випадає багато опадів. **Південна Америка — найвологіший материк на Землі.**

Південна частина материка лежить у помірному поясі, тому тут холодніше, ніж на півночі. Тут переважає клімат із теплим літом і холодною зимою.

Рис. 111. Пустеля Атакама

Уздовж західного узбережжя материка проходить холодна течія Тихого океану, яка охолоджує повітря. У Центральних Андах клімат сухий. Тут розташована **пустеля Атакама** (рис. 111). Це — одне з найпосушливіших місць на Землі, оскільки тут роками можуть зовсім не випадати дощі.

На території Південної Америки тече багато великих і повноводних річок. Більшість із них впадає в Атлантичний океан.

Найбагатоводніша **річка** не лише Південної Америки, а й усієї земної кулі — **Амазонка** (рис. 112). Початок річка бере в Андах і тече Амазонською низовиною.

В Амазонку впадає більш як 500 приток. Це — дуже широка й глибока річка: ширина річища в нижній течії сягає 30 км, а глибина — 100 м. У водах Амазонки водяться *водяні змії*, *гігантські видри* й *черепахи*, *прісноводні дельфіни*, *каймани*. У річці живе багато різних *риб*, деякі з них небезпечні для людей і тварин.

На Амазонці розвинені судноплавство й рибальство. Річка є головним засобом пересування Амазонською низовиною, заростою непрохідними лісами.

Рис.112. Амазонка — найбагатоводніша річка земної кулі

Друга за довжиною річка материка — **Парана**. Вона утворює пороги й кілька водоспадів. Тут розташований один із найкрасивіших **водоспадів** у світі — ***Ігуасу***.

Водоспадів на річках Південної Америки безліч. На одній із приток **річки Оріноко** є найвищий водоспад на Землі — ***Анхель*** (рис. 113). Його висота — більш як 1000 м. Розташований він у

Рис. 113. Водоспад Анхель

важкопрохідному місці, тож побачити його цілком можна тільки з літака.

Великих озер у Південній Америці мало. На півночі лежить найглибше **озеро** материка — **Маракайбо**. У Центральних Андах розташоване найбільше високогірне прісне **озеро** — **Тітікака**. По берегах озера росте очерет, із якого індіанці споруджують легкі плоти й човни. Добротний човен, міцно зв'язаний із пучків очерету, може прослужити пів року.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Більша частина території Південної Америки розташована в жаркому тепловому поясі. Це — найвологіший материк на Землі.
- Південна Америка — материк, на якому багато великих і повноводних річок. Найбагатоводніша на земній кулі й найбільша річка Південної Америки — Амазонка.

Запитання

1. Що впливає на клімат Південної Америки?
2. Чому Південна Америка вважається найвологішим материком Землі?
3. Яка найбільша річка Південної Америки?
4. Якою низовиною протікає річка Амазонка?
5. Де розташоване на материку найбільше високогірне озеро Тітікака?

Завдання

1. Порівняйте клімат Південної Америки й Африки. Де він різноманітніший? Чому?
2. Позначте на контурній карті річку Амазонку.
3. Прочитайте нарис «Небезпечна Амазонка» на с. 224.

Цікаво дізнатися

У водах Амазонки водяться небезпечні хижаки — піраньї. Це невеликі, але дуже агресивні риби. У них гострі зуби й сильні щелепи. Нападають вони завжди зграями, які можуть налічувати до декількох сотень риб. За лічені хвилини зграя піраній залишає тільки кістяк від великої тварини, що зайшла у водойму.

§ 36. Рослинний і тваринний світ Південної Америки

- За картою природних зон визначте, які природні зони є на материку Південна Америка.

Південна Америка розташована в жаркому й помірному теплових поясах. Кліматом вона дуже відрізняється від Північної Америки й схожа на Африку.

По обидва боки від екватора на материку ростуть ***вологі тропічні (екваторіальні) ліси***. Вони охоплюють майже всю Амазонську низовину. Дощі тут ллють цілий рік, час від часу Амазонка розливається, затоплюючи величезні лісові простори. Тому тропічні ліси Південної Америки багатоярусні, тінисті, дуже густі й майже непрохідні. До того ж вони заболочені.

Тільки в тропічних лісах Південної Америки височіють могутня *сейба* (рис. 114), *кебрачо* — дерево з дуже міцною деревиною, *бальса* — дерево з дуже легкою деревиною, яка не вбирає воду. Тут є *пальми*, *фікуси*, *динне дерево* (рис. 115), *дерево какао* (рис.116), *гевея — каучукове дерево*. У нижньому ярусі ростуть *ананаси*, *банани*, різні *чагарники*. Усі дерева переплетені *ліанами*, стовбури яких укриті яскравими *орхідеями* (рис. 117). У затоках річок росте гігантське латаття — *вікторія-регія* (рис. 118), її листки сягають у діаметрі 2 м і можуть утримати на плаву вантаж до 50 кг.

Рис. 114. Сейба

Рис. 115. Динне дерево

Рис. 116. Дерево какао

Рис. 117. **Тропічні орхідеї**

Рис. 118. **Гігантське латаття**

Тваринний світ тропічних лісів надзвичайно різноманітний. Як і в лісах Африки, більшість тварин пристосовані до життя на деревах. Серед них багато *мавп*. Чіпляються кігтями за гілки дерев і пересуваються по них *лінивці* (рис. 119). Вони можуть годинами висіти на гілках спиною донизу й рідко спускатися на землю. Добре лазить по деревах небезпечний хижак — *ягуар* (рис. 120).

Рис. 119. **Лінивець**

Рис. 120. **Ягуар**

Живуть на деревах і великі ящірки з довгим хвостом — *ігуани*; вони харчуються листям і пагонами, іноді дрібними комахами. Водяться *деревні жаби* та *змії*, багато з яких отруйні. По берегах Амазонки живе найдовша водяна змія — *анаконда*.

Біля підніжжя дерев серед густої зелені ховаються *мурахоїди* (рис. 121). За допомогою довгого липкого язика тварина поїдає мурашок і термітів. У заболочених місцях водяться полохливі травоїдні *тапіри* (рис. 122), які швидко бігають, добре плавають і пірнають.

Рис. 121. **Мурахоїд**

Рис. 122. **Тапір**

Ліс кишить *комахами* й *термітами*. У кронах дерев живуть різноманітні птахи: *папуги* з яскравим опереннням, *тукани*, крихітні *колібрі*, хижі *гарпії*.

На північ і південь від тропічних лісів розкинулися ***савани***. На півночі серед *високої трави* ростуть *пальми* й *акації*. У більш посушливих саванах, які розташовані на південь від екватора, деревна рослинність бідніша. Тут трапляються *деревоподібні кактуси*, *молочаї*, *мімози*, *пляшкові дерева* з бочкоподібними стовбурами.

Своєрідним є також тваринний світ саван. Водяться дрібні *олені* та невеликі *дикі свині — пекарі*, на яких полює *пума* (рис. 123). Мешканцями савани є *броненосці* (рис. 124), вкриті панцирем із рогових щитків. Удень вони ховаються у норах, а в присмерках виходять на полювання.

На південь від саван розташовані ***трав'янисті степи — пампи.*** На родючих ґрунтах поширені такі злаки, як *ковила*, *пампасова трава*, *бородач*, *тонконіг.* Нині природна рослинність

Рис. 123. **Хижак саван — пума**

Рис. 124. **Броненосець**

памп майже не збереглася, більшість земель використовують для землеробства й скотарства.

На степових просторах мешкають тварини, що швидко бігають, — *пампасний олень*, *пампасна кішка*, з птахів — *страус нанду*. На берегах річок і озер водяться *нутрії.*

На крайньому півдні материка в помірному поясі, на узбережжі Тихого океану розкинулися ***пустелі*** й ***напівпустелі***. Рослинний і тваринний світ тут бідний. Подекуди ростуть *злаки*, *кактуси* та *подушкоподібні чагарники*. З тварин найбільше *ящірок*, *змій*, *гризунів***.**

В Андах добре виражена висотна поясність: тропічні ліси переходять у низькорослі, а потім — у луки. На вершинах — сніги й льодовики. У горах водяться величезні *орли-грифи*. На схилах гір пасуться *лами.* У високогір'ях живуть гризуни з цінним хутром — *шиншили*.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Вологі тропічні лісі Південної Америки багатоярусні з багатою рослинністю. У лісах поширені тварини, що пристосовані до життя на деревах: мавпи, ягуари, лінивці. Багато птахів.
- У саванах Південної Америки ростуть поодинокі пальми, акації, кактуси, молочаї. Із тварин мешкають дикі свині пекарі, броненосці, пуми.
- У південноамериканських степах поширені трави й злаки. Для степових просторів типові тварини, що швидко бігають.
- Рослинний і тваринний світ посушливих пустель бідний.

Запитання

1. Чим пояснюється своєрідність рослинного світу вологих тропічних лісів Південної Америки?
2. Які рослини характерні для вологих тропічних лісів материка?
3. Як тварини пристосувалися до життя у густих і майже непрохідних тропічних лісах?
4. Які тварини мешкають на деревах тропічного лісу, а які — біля підніжжя дерев?
5. Яка рослинність поширена в саванах Південної Америки?
6. Який тваринний світ саван Південної Америки? Чи відрізняється він від тваринного світу африканської савани?
7. Які особливості тваринного світу пампи?

Завдання

1. Уявіть, що ви здійснили подорож вологим тропічним лісом Південної Америки. Розкажіть про свої враження.
2. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Природа Північної Америки»:

Природні зони	Рослини	Тварини

Цікаво дізнатися

У тропічних лісах Південної Америки налічується більш як 38 видів мавп. Найбільші — павукоподібні мавпи. Вони заввишки пів метра, а довжина хвоста — майже метр. Під час відпочинку мавпи чіпляються хвостом за гілки й висять униз головою. Здалеку вони схожі на гігантських павуків. Найменші — карликові мавпи, або ігрунки. Вони завбільшки з білку. Завдяки довгим загнутим кігтям вони пересуваються по деревах і бігають по гілках.

§ 37. Населення Південної Америки

- За політичною картою Південної Америки (рис. 125) визначте, які великі держави розташовані на материку.

Склад населення Південної Америки дуже різноманітний. Це пояснюється умовами заселення материка.

Корінне населення Південної Америки — **індіанці.** До відкриття материка європейцями його території населяли різні індіанські племена. Населення центральної та східної частин займалося рибальством, полюванням і збиранням плодів у лісах. В Андах жили індіанські племена з розвиненими господарством і культурою. Такі племена, як *інки*, мали свою державу. У містах вони будували кам'яні будинки й храми. Вода доставлялася у будівлі водопроводом, а дороги були вимощені каменем. Розвивалися землеробство й ремесла.

Першими європейцями, які прибули до Південної Америки, були іспанці та португальці, а пізніше — вихідці з інших країн Європи. Вони перетворили ці землі на свої колонії. Переселенці зруйнували стародавні індіанські держави, захопили найкращі

Рис. 125. Політична карта Південної Америки

землі, відтіснили індіанців на незручні для життя землі: непрохідні хащі та високо в гори. Крім того, європейські завойовники знищували корінне населення, що призвело до скорочення його кількості. Для важкої праці на рудниках і плантаціях європейці почали ввозити з Африки рабів.

Усі народи відтоді поступово змішалися, і від змішаних шлюбів з'явилися нові народи Південної Америки: **метиси** й **мулати**.

Нині населення Південної Америки багатонаціональне. Тут проживають нащадки європейців, індіанців і африканців, а також

мулати й метиси. Так, на півночі й у центрі материка живуть нащадки європейців, африканців, метиси й мулати. На півдні — нащадки європейців. В Андах переважають нащадки індіанців і метиси. Більшість населення Південної Америки розмовляє іспанською та португальською мовами.

Територія Південної Америки заселена вкрай нерівномірно. Більшість населення проживає на узбережжях океанів і деяких територіях в Андах. Великі території екваторіальних лісів майже безлюдні.

- Поміркуйте, чому.

На території Південної Америки налічується 14 держав. Майже всі країни, крім двох, мають вихід до океану. Різняться країни розмірами території, природними умовами й ресурсами. Кожна має свою історію, культуру та пам'ятки.

Найбільші держави Південної Америки — **Бразилія**, **Аргентина**, **Перу**.

- Знайдіть Бразилію, Аргентину, Перу на карті.

Великі території мають Венесуела й Колумбія. У Південній Америці розташована країна з найбільш витягнутою і вузькою територією у світі — Чилі.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

► Корінний народ Південної Америки — індіанці. Нині населення материка багатонаціональне. Тут живуть нащадки європейців, індіанців і африканців, а також мулати й метиси.

► Південна Америка заселена нерівномірно. Найбільші держави — Бразилія, Аргентина, Перу.

Запитання

1. Чим пояснюється різноманітний склад населення Південної Америки?
2. Хто населяв материк до відкриття його європейцями?
3. Чому більшість населення проживає на узбережжі океанів?
4. Які території материка майже безлюдні?
5. Які найбільші держави Південної Америки?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про особливості заселення Південної Америки.

2. На контурній карті надпишіть назви найбільших держав Південної Америки (Бразилія, Аргентина, Перу).

Цікаво дізнатися

Америка — батьківщина багатьох відомих овочів і фруктів, які було вивезено в Європу й Азію. Саме індіанці першими почали вирощувати картоплю, кукурудзу, помідори, арахіс, ананаси та багато інших культурних рослин.

§ 38. Держави Південної Америки

- Назвіть найбільші держави Південної Америки. За картою визначте, які океани омивають їхні береги.

Бразилія — *найбільша держава Південної Америки за площею і кількістю населення*. Розташована вона в східній і центральній частинах материка. Бразилія межує майже з усіма державами материка.

Природа Бразилії різноманітна: вона вкрита хащами густих вічнозелених лісів, які змінюються саванами. Ліси є джерелом цінної сировини: деревини, плодів, лікарських рослин.

Територією країни тече багато річок, на яких побудовано багато гідроелектростанцій. Найбільша з річок — **Амазонка** — головна водна транспортна артерія країни.

Бразилія — провідна індустріальна країна Південної Америки, але вона пережила економічну кризу. Є тут великі родовища *залізних руд*, *кольорових металів*, *нафти*, *алмазів*, *золота*. Видобуток їх — найважливіша галузь економіки країни. Розвинені також *металургія* та *машинобудування*.

Рис. 126. Плантація ананасів

Третина населення країни зайнята в сільському господарстві. Багато культур вирощують спеціально для експорту — продажу в інші країни. Бразилія — лідер з експорту *кави*, *цукрової тростини*, *бананів*. Також тут вирощують і експортують *какао*, *бавовник*, *кокосові горіхи*, *ананаси* (рис. 126).

Для власних потреб вирощують *рис, пшеницю* та *кукурудзу*. Займається населення і тваринництвом. Розводять *велику рогату худобу*, *овець*, *свиней*.

У Бразилії проживають нащадки європейців, багато мулатів і метисів. Державна мова — португальська.

Столиця Бразилії — місто Бразиліа. Це — великий промисловий центр.

На океанському узбережжі розташоване одне з найкрасивіших туристичних міст у світі — **Ріо-де-Жанейро**. Саме тут щороку проходить знаменитий карнавал, який триває чотири дні й чотири ночі.

Аргентина *— друга за розмірами держава, розташована в південно-східній частині Південної Америки*. Природа країни різноманітна й багата. Найбільше багатство — ліси, безкрайні пасовища й родючі землі.

Завдяки великій кількості родючих земель і багатству природних копалин Аргентина є однією з найрозвиненіших країн Південної Америки. У країні знайдено родовища *нафти*, *вугілля*, *залізної* і *уранової руд*, *марганцю*. Розвиваються *видобувна*, *металообробна*, *хімічна*, *машинобудівна промисловості*.

Сільське господарство дає продукцію, яка є головним джерелом доходів Аргентини. У пампах вирощують *пшеницю*, *кукурудзу*, *овес*, *соняшник*, розводять *овець* і *велику рогату худобу*. М'ясо, шкіру, шерсть, пшеницю і кукурудзу Аргентина продає в різні країни. Аргентинських пастухів називають «гаучо», вони живуть і працюють у пампі на скотарських фермах. Гаучо стали національним символом Аргентини.

Населяють країну **аргентинці** — нащадки європейських переселенців, **метиси**. Корінних жителів — **індіанців** — залишилося мало. Усі вони говорять іспанською мовою.

Столиця Аргентини — місто Буенос-Айрес (рис. 127) — головний торговий центр і порт країни. Тут проживає третина всього населення країни.

Держава ***Перу*** *розташована в західній частині Південної Америки, уздовж узбережжя Тихого океану*. За природними умовами країна дуже контрастна й різноманітна: сухе узбережжя і вологі тропічні ліси розділені Андами, які тягнуться через усю країну; із родючими долинами сусідять пустелі.

Тихий океан багатий на рибу, тому в Перу розвинене *рибальство*. На узбережжі розташовані великі підприємства, де переробляють сардини й анчоуси.

Рис. 127. Буенос-Айрес

Основа економіки країни — видобуток корисних копалин: *нафти*, *золота*, *руд кольорових металів*. Уздовж річок на зрошуваних землях фермери вирощують *бавовник* і *цукрову тростину*, у гірській частині — *картоплю*, *кукурудзу*, *боби*, *гарбузи*. На гірських луках і в степах розводять *велику рогату худобу*, *овець*, *свійських лам* і *альпака* (рис. 128).

Рис. 128. Перуанські альпака

У країні проживають переважно **індіанці** й **метиси**.

У підніжжя Анд розташована **столиця Перу — місто Ліма**. Це найбільше місто країни.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Бразилія — найбільша держава Південної Америки. Розташована в східній і центральній частинах материка. Столиця Бразилії — Бразиліа.
- Аргентина розташована у південно-східній частині Південної Америки. Це одна з найрозвиненіших країн Південної Америки. Столиця Аргентини — Буенос-Айрес.
- Перу розташована в західній частині Південної Америки, уздовж узбережжя Тихого океану. Столиця Перу — Ліма.

Запитання

1. У якій частині Південної Америки розташована Бразилія?
2. На які природні ресурси багата Бразилія?
3. Які сільськогосподарські культури вирощують у Бразилії для експорту?
4. Які природні багатства є в Аргентині? Як їх використовують?
5. Хто такі гаучо?
6. Чим займається населення Перу?

Завдання

1. На політичній карті Південної Америки знайдіть вивчені держави та їхні столиці.
2. Розкажіть про одну з держав Південної Америки.
3. Користуючись текстом підручника, випишіть у зошит назви держав Південної Америки та їхніх столиць.

Цікаво дізнатися

Щороку в Бразилії проходить національне свято — найяскравіший у світі карнавал. У Ріо-де-Жанейро з'їжджаються туристи, щоб помилуватися на танці й конкурси костюмів. Удень і вночі на вулицях міста грають ансамблі, а люди в барвистих карнавальних убраннях танцюють під запальну музику й веселяться. Найвидовищна частина свята — парад карнавальних платформ, на яких виступають кращі танцюристи самби.

Контрольні запитання і завдання з теми

1. Розкажіть про географічне положення Південної Америки.
2. За фізичною картою визначте особливості поверхні материка.
3. Які особливості клімату Південної Америки?
4. Покажіть на карті найбільші річки Південної Америки.
5. Чому рослинний і тваринний світ материка різноманітний?
6. Назвіть типових представників рослинного світу Південної Америки.
7. Назвіть типових представників тваринного світу Південної Америки.
8. Чим пояснюється різноманітний склад населення Південної Америки?
9. Покажіть на політичній карті найбільші держави Південної Америки.

ЄВРАЗІЯ

§ 39. Географічне положення Євразії. Розташування на материку двох частин світу

- Знайдіть і покажіть Євразію на глобусі й карті півкуль.
- Порівняйте розміри Євразії з розмірами інших материків земної кулі й визначте, яке місце за розмірами вона посідає.
- Пригадайте, які частини світу об'єднує Євразія.

Євразія — *материк, на якому ми живемо. Це найбільший континент земної кулі* (рис. 129). Він охоплює більш як третину поверхні всього суходолу нашої планети. Площа Євразії дорівнює площі Північної Америки й площі Африки, разом узятих.

Майже вся Євразія лежить у Східній півкулі, але на крайньому заході й крайньому сході материк заходить у Західну півкулю. Цей материк майже повністю розташований на північ від екватора, тобто в Північній півкулі. Виняток становлять лише південні острови.

Простягається материк із півночі на південь більше ніж на 8 тисяч кілометрів, а з заходу на схід — на 16 тисяч кілометрів. Із великою протяжністю материка пов'язані різноманіття природних умов та їхня контрастність.

Євразія — єдиний материк, який омивають усі чотири океани Землі. На півночі береги материка омиває **Північний Льодовитий океан**, на сході — **Тихий**, на півдні — **Індійський**, на заході — **Атлантичний**. Води цих океанів утворюють біля берегів Євразії багато морів, заток і проток. Особливо берегова лінія порізана на заході й сході материка.

Материк Євразія об'єднує дві частини світу: **Європу** та **Азію**. Звідси й походить назва материка. Європа охоплює меншу, західну частину материка, Азія — більшу, східну.

Межа між Європою та Азією умовна. Вона проходить по східному схилу Уральських гір, річці Емба, північному узбережжю

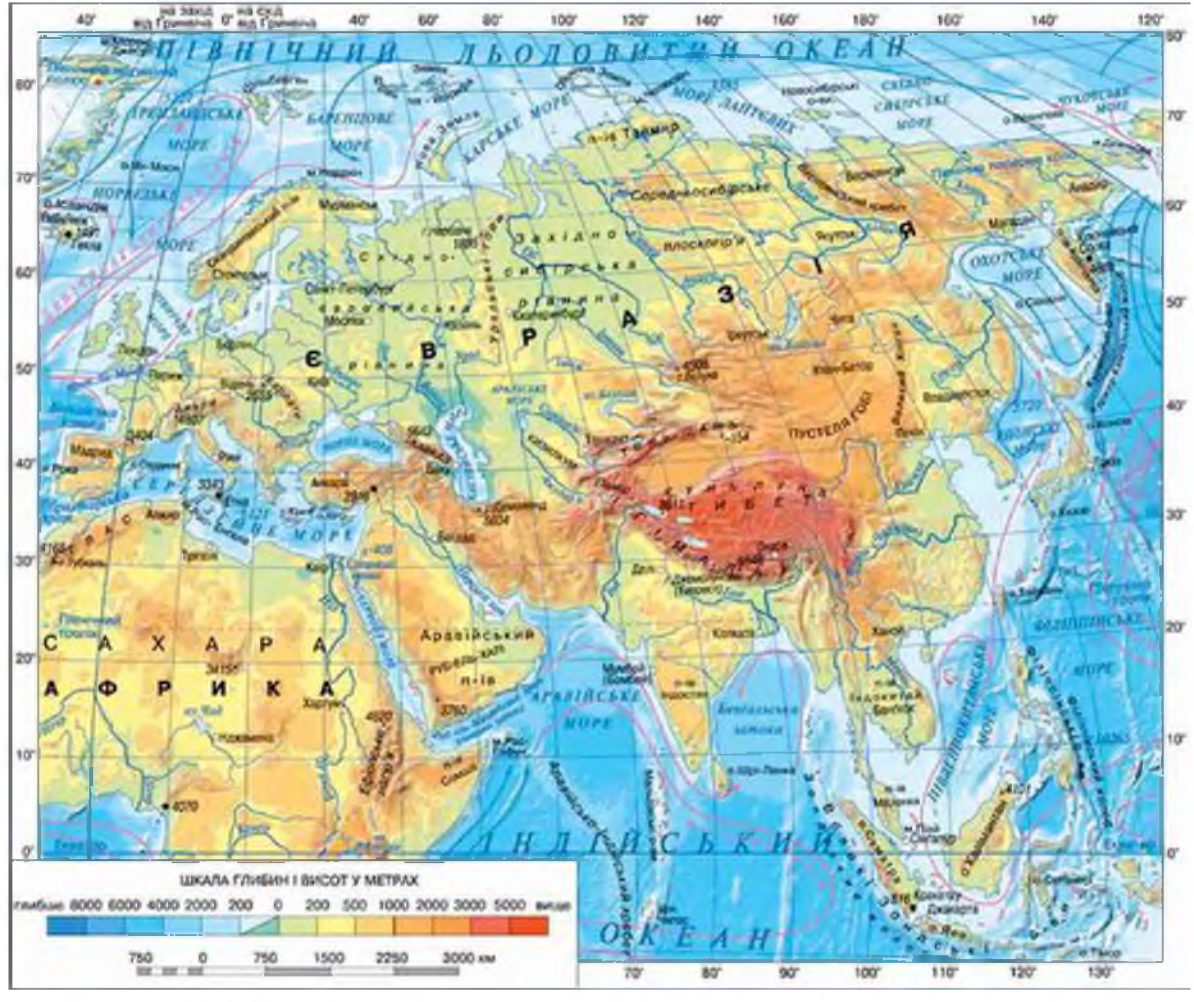

Рис. 129. Фізична карта Євразії

Рис. 130. Босфор — найвужча протока у світі

Каспійського моря, по Кумо-Манцькій западині (на північ від Кавказьких гір), Азовським і Чорним морями. Далі — протоками Босфор і Дарданелли, що сполучають Чорне море зі Середземним. Босфор є найвужчою протокою у світі (рис. 130). Через Босфор збудовано мости, що сполучають Азію з Європою.

Євразія найближче межує з Африкою. **Середземне** й **Червоне моря**, **Гібралтарська протока** розділяють материки. На півдні Євразія сполучається з Африкою **Суецьким перешийком**.

- Який канал тут прорито?

На північному сході Євразія межує з Північною Америкою. Відокремлюються материки вузькою **Беринговою протокою**. На південному сході між Євразією та Австралією лежить багато великих і малих островів. Від інших материків Євразію відділяють значні простори океанів.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

► Євразія — найбільший материк на Землі. Розташований майже повністю у Східній півкулі, на північ від екватора. Омивається материк усіма океанами: Північним Льодовитим, Атлантичним, Індійським і Тихим.

► Материк Євразія об'єднує дві частини світу: Європу й Азію. Межа між ними умовна. Європейська частина за площею менша, ніж азійська.

Запитання

1. На якому материку ми живемо?
2. У якій півкулі розташований материк Євразія?
3. Які океани омивають Євразію?
4. Які частини світу об'єднує материк Євразія? Яка з них має більші розміри?
5. Завдяки якому перешийку Євразія сполучається з Африкою?
6. Яка протока відокремлює Євразію від Північної Америки?

Завдання

1. На фізичній карті півкуль знайдіть Євразію. Визначте, які материки є найближчими її сусідами, а від яких вона значно віддалена.
2. Покажіть на карті океани, які омивають Євразію.
3. Проведіть на контурній карті умовну межу між Європою та Азією.

Цікаво дізнатися

Берингова протока — єдина протока у світі, що розділяє два материки, дві частини світу, дві найбільші держави світу й сполучає два моря і два океани. Вона розділяє два материки — Євразію та Північну Америку, дві частини світу — Азію та Америку, дві держави — Сполучені Штати Америки та Росію. Сполучає Берингова протока два океани — Північний Льодовитий і Тихий, два моря — Беринове та Чукотське.

* * *

У найвужчій частині Суецького перешийка, що сполучає Африку і Євразію, 1869 року було вирито судноплавний канал завдовжки 161 кілометр. Його глибина (більш як 13 метрів) дає змогу пропускати найбільші морські судна. Але канал вузький, тому судна рухаються ним повільно. Суецьким каналом можна потрапити з Середземного моря в Червоне, а потім — в Індійський океан, не огинаючи материк Африка. Це найкоротший водний шлях із Європи та Північної Африки до країн Східної Азії та Австралії.

ЄВРОПА

§ 40. Географічне положення Європи

- Які частини світу розмістилися на материку Євразія?
- Яку частину материка охоплює Європа?
- На фізичній карті півкуль покажіть Європу.

Європа — *одна з двох частин світу, розташованих на материку Євразія. Охоплює вона меншу, західну частину материка*. Північ її лежить за Полярним колом і на значній території являє собою холодну пустелю, а південна частина — простяглася до теплого Середземного моря.

Європа з трьох боків оточена морями. З півночі береги Європи омивають ***моря Північного Льодовитого океану*** — **Норвезьке**, **Баренцове**, **Біле**, **Карське**. Усі моря, крім Баренцового, більшу частину року покриті товстою кригою, яка тане лише біля узбережжя влітку. Південно-західна частина Баренцового моря не замерзає і цілий рік використовується для судноплавства й промислу. Біле море найхолодніше в Європі.

Західне й південне узбережжя Європи омивають ***моря Атлантичного океану*** — **Північне**, **Балтійське**, **Середземне**, **Чорне**, **Азовське**. Північне й Балтійське моря омивають береги Європи на північному заході. Глибоко вдаються у європейський суходіл із півдня теплі моря — Середземне, Чорне та Азовське. Узимку вони не замерзають. На їхніх узбережжях розташовані найбільші курорти.

У водах, які омивають узбережжя Європи, перехрещуються транспортні водні шляхи, що ведуть до Африки й Америки, а також сполучають між собою країни Європи. Так, зі східної частини Європи Балтійським морем можна потрапити в Західну Європу, а Атлантичним океаном — в інші частини світу.

Береги Європи порізані значною кількістю заток і проток, тут багато островів і півостровів, які займають близько чверті загальної площі цієї частини світу.

Великі й малі острови та півострови біля берегів Європи відокремлюють моря від океанів. На півночі розташовані відомі вам **острови — Нова Земля**, **Шпіцберген**, **півострів Кольський**.

На північному заході лежить найбільший півострів Європи — **Скандинавський**. Його західні береги скелясті, круті й високі. Вони дуже порізані вузькими глибокими затоками, які далеко заходять у суходіл. Їх називають *фіордами* (рис. 131).

Рис. 131. Фіорд — морська затока

- Знайдіть фіорди на карті.

На північному заході Європи, біля Північного полярного кола розташований **острів Ісландія**. У перекладі «Ісландія» означає «льодяна країна». Більша частина площі острова покрита льодовиками. Там є згаслі й діючі вулкани. На острові багато гарячих джерел і гейзерів (рис. 132).

Рис.132. Гейзер на острові Ісландія

На заході європейської частини материка розташовані Британські **острови — Велика Британія** та **Ірландія**.

На півдні Європи Середземне море омиває три великі **півострови — Піренейський**, **Апеннінський** і **Балканський**. Глибоко в Чорне море вдається **Кримський півострів**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Європа — одна з двох частин світу, розташованих на материку Євразія. Охоплює західну частину материка. На півночі Європа омивається морями Північного Льодовитого океану. Моря Атлантичного океану омивають західне й південне узбережжя Європи. Береги Європи порізані численними затоками й протоками, тут багато островів і півостровів.

Запитання

1. У якій частині материка Євразія розташована Європа?
2. Які моря Північного Льодовитого океану омивають Європу? Де вони розташовані?
3. Які моря Атлантичного океану омивають Європу? Де вони розташовані?
4. Який півострів найбільший у Європі?
5. Який острів називають «льодяною країною»? Де він розташований?

Завдання

1. Знайдіть на фізичній карті моря Північного Льодовитого й Атлантичного океанів, які омивають береги Європи.
2. На контурній карті надпишіть моря Європи.
3. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Острови й півострови Європи»:

Європа	
Острови	**Півострови**

Цікаво дізнатися

«Гейзер» у перекладі з ісландської означає «викидає», «б'є струменем». Саме ісландці дали назву цьому захоплюючому природному явищу. Гейзери вилітають із-під землі під

високим тиском, тому температура води може сягати 150 °С. У Ісландії розташована Долина гейзерів, у якій налічується близько 30 гейзерів. Серед них Гейсір — найстаріший із гейзерів. Коли він прокидається, то викидає з-під землі струмінь води заввишки до 60 м. У період сплячки Гейсір перетворюється на неглибоке озеро з водою зеленого кольору. А ось гейзер Строккюр, що сусідить із ним, викидає в небо струмінь заввишки до 30 м кожні 5—10 хв.

§ 41. Поверхня Європи

- За умовними кольорами фізичної карти визначте, які форми рельєфу (гори, рівнини) є: на заході Європи; у центральній частині.

Ви вже знаєте, що Європа розташована в західній частині материка Євразія. Якщо подивитися на цю частину на фізичній карті, то можна побачити і гори, і рівнини.

Рельєф Європи різноманітний. Рівнини займають набагато більше місця в Європі, ніж височини й низовини. Велику площу Європи від Північного моря до Уральських гір охоплює **Східноєвропейська рівнина**. У центральній частині її розташована **Середньоросійська височина**.

На поверхні Східноєвропейської рівнини чергуються то височини, то низовини. Територією рівнини протікає багато річок, які впадають у Північний Льодовитий і Атлантичний океани. На північному заході рівнини багато озер.

На сході з півночі на південь простяглися більше ніж на дві тисячі кілометрів довгим вузьким поясом **Уральські гори**, відокремлюючи Європу від Азії.

Більшість гір розташовані на південному заході та півдні Європи: **Альпи**, **Карпати**, **Піренеї**, **Апенніни**, **Кримські**.

На південному заході підіймаються **найвищі гори Європи — Альпи** (рис. 133). Їхня гірська дуга витягнута від Середземного моря до Дунаю. Гострі вершини гір укриті вічними снігами. Тут беруть початок численні річки. Найбільш повноводними вони стають, коли в горах тане сніг. В Альпійській гірській країні розташована найвища точка Європи — **гора Монблан** (рис. 134).

Рис. 133. **Альпи**

Рис. 134. **Вершина гори Монблан**

- Знайдіть гору Монблан на карті.

На схід від Альп розкинулася гірська країна — **Карпати** (рис. 135). Карпатські гори складені переважно м'якими осадовими відкладами, які легко руйнуються. Тому ці гори нижчі від Альп. Карпати — середньовисокі гори, їхні вершини мають округлі обриси. Карпатські гори розташовані в межах територій шістьох країн, у томі числі й України. Частину Карпат, що лежить у межах нашої країни, називають *Українськими Карпатами*. Тут знаходиться **найвища точка України — гора Говерла**.

- Знайдіть гору Говерлу на карті.

В Альпах і Карпатах багато долин із соковитими травами. Альпійські й карпатські луки з давніх пір використовують як літні пасовища для випасу худоби. У горах розташовані гірськолижні курорти. Сюди взимку щороку приїжджають туристи з різних країн, щоб відпочити й покататися засніженими схилами гір на лижах (рис. 136).

Рис. 135. **Карпати**

Рис. 136. **Відпочинок на гірськолижному курорті**

На Піренейському півострові простягаються з заходу на схід високі й важкопрохідні гори — **Піренеї.** Апеннінський півострів перетинають невисокі гори з округлими вершинами й пологими схилами — **Апенніни.**

На півдні Кримського півострова вздовж Чорного моря розташовані **Кримські гори.** На плоских вершинах гір розкинулися гірські луки, покриті трав'янистою рослинністю. Ці безлісі ділянки називають *яйлами*.

На території Європи є безліч **родовищ корисних копалин**: *кам'яного вугілля*, *торфу*, *залізної руди*, *нафти*, *руд кольорових* і *чорних металів*, *кухонної солі*.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Рельєф Європи різноманітний. Рівнини займають основну частину Європи від Північного моря до Уральських гір. Більшість гір розташовані на південному заході та півдні Європи: Альпи, Карпати, Піренеї, Апенніни, Кримські. Частину Карпат, що лежить у межах нашої країни, називають Українськими Карпатами.

Запитання

1. Що являє собою поверхня Європи?
2. Як називається найбільша рівнина в Європі?
3. Які гори відокремлюють Європу від Азії?
4. Яка найвища точка Європи? Де вона розташована?
5. Як називають частину Карпат, що лежить у межах нашої країни?
6. Чому Альпійські й Карпатські луки використовують для випасу худоби?

Завдання

1. Знайдіть на фізичній карті відомі вам рівнини, височини й гори Європи.
2. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Поверхня Європи»:

Європа	
Рівнини	**Гори**

3. Прочитайте вірш «На гірських полонинах» на с. 225.

Цікаво дізнатися

Символом Альп і Карпат вважається рідкісна гірська квітка — едельвейс. Росте вона у важкождоступних місцях на скелях. Слово «едельвейс» із німецької перекладається як «благородний білий». Відома квітка під кількома назвами. Гуцульська назва «шовкова косиця» вказує на густе опушення її цвіту, що надає виняткової краси й захищає рослину від низьких температур та сонячного проміння, які характерні для високогір'їв. У Франції едельвейс називають «зіркою полонин», а в Італії — «квіткою скель».

§ 42. Клімат Європи

- Визначте, у яких теплових поясах знаходиться Європа.
- У якому тепловому поясі розташована ваша місцевість?

Європа — частина світу, де чітко виражені пори року.

- Які пори року ви знаєте? Схарактеризуйте їх.

На півночі й півдні Європи, у західній і східній її частинах кліматичні умови помітно різняться.

Майже вся Європа розташована в *північному помірному поясі*. Тільки північне її узбережжя й острови Північного Льодовитого океану лежать у *північному холодному поясі.*

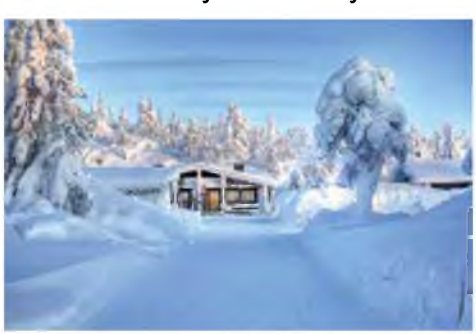

Рис. 137. Зима на півночі Європи

На крайньому північному сході Європи клімат *холодний.* Тут область багаторічної мерзлоти. Більшу частину року тут стоїть сувора зима з сильними вітрами (рис. 137). Літо коротке й прохолодне.

Біля західного узбережжя Європи проходить тепла **Північноатлантична течія**. Вона приносить із жаркого поясу великий запас тепла. Західні вітри несуть з Атлантичного океану тепле й вологе повітря, що пом'якшує морози взимку й зменшує спеку влітку. Тому на заході клімат *м'який* і *тепліший*, аніж на сході. На заході Європи

зима тепла й дощова. Снігу випадає небагато, він швидко тане. Літо нежарке, дощове. Різниця між температурою літа й зими не така велика, як на сході Європи.

Східна частина Європи розташована далі від Атлантичного океану. Західні теплі вітри на своєму шляху охолоджуються і затримуються. Часто сюди проникає з Північного Льодовитого океану холодне повітря, а з Азії — тепле й сухе. Зима в цій частині Європи морозна й сніжна, літо значно сухіше й тепліше, ніж на заході Європи. Спостерігаються різкі переходи від тепла до холоду. Такий клімат називають *континентальним.*

Зовсім інший клімат на півдні Європи — біля берегів Середземного й Чорного морів. Тут морозів майже не буває. Зима тепла, дощова, а літо жарке й сухе (рис. 138). Сонце гріє дужче, ніж у будь-якому місці Європи. Високі гори заступають шлях холодним північним вітрам. На півдні Європи клімат *субтропічний*.

Рис. 138. Улітку на середземноморському узбережжі Європи

На півдні Європи — в Іспанії, Португалії, Італії, Греції й на островах Середземного моря розташовані різні курорти, де люди відпочивають, купаються і засмагають.

Зі зміною клімату з півночі на південь змінюються і природні зони. У Європі це ***зони арктичних пустель***, ***тундри***, ***лісів***, ***степів***, ***субтропіків*** та ***області висотної поясності в горах***. Вони неоднорідні. Західні й східні частини кожної природної зони помітно відрізняються через неоднакове зволоження їх.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

У Європі чітко виражені пори року. На півночі й півдні, заході й сході Європи кліматичні умови помітно різняться. Клімат змінюється поступово з холодного на північ до субтропічного на півдні. Зі зміною клімату з півночі на південь змінюються і природні зони.

Запитання

1. У якому тепловому поясі розташована майже вся Європа?
2. Чому клімат на заході Європи м'який і теплий?
3. Як упливають на клімат Європи Північний Льодовитий океан і тепла Північноатлантична течія?
4. Які кліматичні умови східної частини Європи?
5. У якій частині Європи клімат субтропічний?

Завдання

1. Порівняйте клімат Європи на півночі й півдні, заході та сході.
2. Опишіть клімат у вашій місцевості.
3. Назвіть природні зони Європи, які поступово змінюються з півночі на південь.

Цікаво дізнатися

Значна частина території Фінляндії знаходиться за Північним полярним колом. Там найбільша кількість морозних днів. Узимку північна Фінляндія не бачить сонця 51 день поспіль, а влітку сонце не сідає протягом 73 днів. На півночі сніговий покрив зазвичай лежить протягом семи місяців — від середини жовтня до середини травня.

§ 43. Річки й озера Європи

- Знайдіть на фізичній карті найбільші річки, що течуть територією Європи. Прочитайте їхні назви.
- Чим гірські річки відрізняються від рівнинних?

Територією Європи тече багато річок — рівнинних і гірських. Усі вони беруть початок у горах і на височинах. Європейські річки несуть свої води до морів Атлантичного й Північного Льодовитого океанів.

Найдовша й найповноводніша річка Європи — Волга. Вона бере початок на Валдайській височині в центрі Східноєвропейської рівнини. Тече Волга на південь і впадає у Каспійське море. У річку впадають сотні приток. Волга судноплавна, на ній побудовано багато водосховищ і електростанцій.

Дунай (рис. 139) — друга за довжиною річка Європи. Вона бере початок у льодовиках Альп, тече на схід і впадає в Чорне море. Дунай — широка річка зі звивистим річищем і багатьма притоками. Дунай перетинає території десяти європейських країн і має для них велике транспортне значення як міжнародний водний шлях, як джерело електроенергії і зрошення. Дунай сполучає країни Західної Європи між собою і Чорним морем.

Рис.139. **Дунай**

Рис. 140. **Водосховище на Дніпрі**

Дніпро — третя за розмірами річка Європи й найбільша в Україні. Це рівнинна річка. Дніпро бере початок на Валдайській височині, тече Східноєвропейською рівниною і впадає в Чорне море. Живиться річка талими сніговими водами. Навесні вона розливається, а влітку рівень води помітно спадає. На Дніпрі споруджено електростанції з великими водосховищами (рис. 140), які мають велике господарське значення для нашої країни.

На Середньоросійській височині бере початок річка **Дон**. Вона тече повільно й спокійно на південь і впадає в Азовське море.

Річка **Рейн** бере початок в Альпах і впадає у Північне море. У верхній течії річка швидка й бурхлива, а в нижній течії — рівнинна, спокійна й широка. Рейн повноводний упродовж цілого року, за найменшого підйому води заливає великі простори. Для захисту земель від розливів і повеней на річці споруджено дамби.

Рейн — важливий водний шлях Західної Європи, який сполучає європейські річкові порти з Північним морем.

Беруть початок у горах й інші річки Європи — **Ельба**, **Вісла**, **Дністер**. У верхній течії річки мають гірський характер, далі течуть рівнинами в широких долинах. Часті рясні дощі зумовлюють повноводність більшості цих річок упродовж року. Впадають вони в моря Атлантичного океану.

- Знайдіть на карті, у які саме моря впадають річки Ельба, Вісла, Дністер.

У моря Північного Льодовитого океану несуть свої води річки **Північна Двіна** і **Печора**.

У Європі багато озер, але розташовані вони нерівномірно. На Скандинавському півострові лежить безліч невеликих озер, сполучених між собою.

Рис. 141. Женевське озеро в Альпах

В оточенні гір розташовані мальовничі **озера — Женевське озеро** (рис. 141) і **Балатон**. На берегах озер облаштовано курорти й місця відпочинку.

На північному заході розташоване **найбільше озеро Європи — Ладозьке**. На схід від нього лежить **Онезьке озеро**.

Великою екологічною проблемою для всіх річок і озер Європи є забруднення їх стічними водами. У країнах Європи ухвалено закони про охорону водойм.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

У Європі протікає безліч річок. Впадають річки в моря Атлантичного й Північного Льодовитого океанів. Найбільші річки Європи — Волга, Дунай, Дніпро, Рейн, Дон. Більшість озер розташовані на північному заході. Найбільше озеро Європи — Ладозьке.

Запитання

1. Які великі річки протікають територією Європи?
2. Яка найдовша річка Європи?
3. Чому річка Дунай є важливим міжнародним водним шляхом?

4. Яке господарське значення для нашої країни має річка Дніпро?
5. Який характер течії річок Європи, що беруть початок у горах?
6. Як країни Європи розв'язують проблему забруднення річок і озер?

Завдання

1. Знайдіть і покажіть на фізичній карті найбільші річки й озера Європи.
2. Розкажіть, що ви дізналися про озера Європи.
3. Прочитайте нарис «Дніпро» на с. 226.

Цікаво дізнатися

Дунай тече територією десяти держав: Німеччини, Австрії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Сербії, Болгарії, Румунії, Молдови та України. Перетинає річка такі столиці держав Центральної та Східної Європи, як Відень, Братислава, Будапешт і Белград.

§ 44. Рослинний і тваринний світ Європи

- Які природні зони є в Європі? Що вам відомо про ці зони?

Як ви вже знаєте, природні зони Європи змінюють одна одну з півночі на південь, від арктичних пустель до субтропічних лісів.

На півночі Європи лежить зона ***арктичних пустель***, яка охоплює острови Північного Льодовитого океану: Шпіцберген і Нова Земля. На островах ростуть лише *мохи* й *лишайники*, а в морях — *водорості*. У Північному Льодовитому океані багато риби й морських тварин: *тюленів*, *моржів*. Водяться *білі ведмеді*. Улітку на берегах островів гніздиться багато птахів. Тварини пристосувалися до суворого клімату.

Зона ***тундри*** займає північно-східну частину Скандинавського півострова, північ Кольського півострова й узбережжя Північного Льодовитого океану. В європейській тундрі земля улітку звільняється від снігу. Там ростуть *лишайники* й *мохи*, *болотяні трави*, *карликові берези* та *верби.* Багато ягід: *брусниці*, *лохини*, *морошки*. Добре переносять холод постійні мешканці тундри: *північні олені*, *песці*, *лемінги*, *білі куріпки*, *полярні сови.* Багато водоплавних птахів — *гусей*, *качок*, *гагар*.

На більшій частині Європи розкинулася зона ***лісів***: тайга, мішані й широколистяні ліси. **Тайга** займає значну частину Скандинавського півострова і простягається від Балтійського моря до Уральських гір. У європейській тайзі, яка характеризується більш теплим і вологим кліматом, ніж тундра, ростуть ліси переважно з *ялини*, *сосни* та поодиноких листяних дерев: *берези*, *вільхи.*

Тваринний світ у тайзі надзвичайно різноманітний. *Лосі*, *олені*, *зайці*, *білки* живуть поряд із такими хижаками, як *ведмеді*, *вовки*, *ласки* (рис. 142), *лисиці* (рис. 143), *рисі.* Із птахів поширені *глухарі*, *тетеруки.*

Рис. 142. Ласка

Рис. 143. Лисиця

На південному заході Східноєвропейської рівнини та в Західній Європі ростуть **мішані** й **широколистяні ліси**. Хвойні дерева поступово зникають, поширюються широколистяні породи дерев — *берези*, *липи*, *дуби*, *буки*, *клени*, *в'язи*, *граби.* У лісах трапляються ті самі тварини, що й у тайзі, а також *дикі свині* (рис. 144), *косулі* (рис. 145), *борсуки*. Багато птахів: *дятли*, *синиці*, *чижі*, *рябчики.*

Рис. 144. Дика свиня

Рис. 145. Косуля

На південному сході Європи поширена зона ***степів***. Тут ростуть *ковила*, *типчак*, *тонконіг*, *полин* та інші трави. Навесні цвітуть *півники*, *тюльпани*, *шавлія.* У траві багато комах: *коників*, *цвіркунів*, *жуків.* Із гризунів поширені *тушканчики*, *бабаки*, *ховрахи*, а з хижаків — *степові тхори*, *лисиці*, *борсуки*. У степах багато птахів: *дрохв*, *куріпок*, *жайворонків*, *хижих орлів* та *яструбів*.

Нині степи майже повністю розорано. На родючих ґрунтах вирощують *пшеницю*, *кукурудзу*, *соняшник*, *цукрові буряки* та інші культурні рослини.

На півдні Європи вздовж Середземного моря, на півдні Кримського півострова поширена багата рослинність ***субтропіків***. Рослини пристосувалися до жаркого клімату: вічнозелені дерева й чагарники не скидають листя упродовж року. Тут ростуть *кипариси*, *лаври*, *дикі маслини*, *магнолії*, *мирти* (рис. 146). На берегах Середземномор'я трапляються *коркові дуби*, *суничні дерева* (рис. 147).

Рис. 146. Мирт

Рис. 147. Суничне дерево

Природні ліси майже повністю вирубано. Великі простори, звільнені від лісів, зайняті виноградниками, плантаціями цитрусових і маслиновими гаями.

Диких тварин збереглося мало. На островах Середземномор'я водяться *лань*, *гірський баран — муфлон*, *дикий лісовий кіт.* Багато *ящірок*, *змій*, *черепах.*

Усі природні комплекси Європи внаслідок розорювання земель, вирубування лісів і пожеж, випасання худоби, осушення боліт, видобування корисних копалин змінені людиною майже повністю.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Природа Європи різноманітна. В Арктичних пустелях ростуть мохи й лишайники, у морях мешкають тюлені, моржі, багато риби. У тундрі ростуть карликові берези, багато ягід. Тут поширені олені, песці, гризуни, багато птахів.
- У лісах ростуть хвойні та листяні дерева. З тварин мешкають ведмеді, вовки, лисиці, лосі, зайці, білки. У степах переважає трав'яниста рослинність. Тут багато комах, гризунів, хижих птахів.
- Пишна субтропічна рослинність представлена вічнозеленими деревами й чагарниками.

Запитання

1. Чому рослинний і тваринний світ Європи різноманітний?
2. Чому рослинний і тваринний світ арктичних пустель бідний?
3. Які ліси є на території Європи? Які рослини там поширені?
4. Які тварини водяться у лісах Європи?
5. Як субтропічні рослини пристосувалися до жаркого клімату?
6. Як уплинула діяльність людини на природу Європи?

Завдання

1. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Рослини й тварини Європи»:

Природні зони Європи	Рослини	Тварини

2. За картою природних зон визначте, у якій природній зоні розташована ваша місцевість.
3. Назвіть представників рослинного й тваринного світу, які поширені у вашій місцевості.

Цікаво дізнатися

Олива — це дерево з вузькими сріблястими листочками, схоже на вербу. Незрілі плоди дерева — оливки — зеленого кольору. Коли плоди дозрівають, то стають чорно-коричневими. Збирають урожаї від листопада до січня. Із плодів виготовляють оливкову олію. І стиглі чорні плоди, і зелені консервують. Основними постачальниками консервованих оливок у країни світу є Іспанія, Італія, Греція.

§ 45. Населення Європи

- Чи можна назвати Україну багатонаціональною державою?
- До якої раси належать українці?

Європа — одна з найзаселеніших частин світу. Людина почала заселяти Європу ще в давні часи. Здавна Європа стала осередком високорозвиненої цивілізації.

У Європі немає незаселених або малозаселених територій. У Європі добрий клімат, сприятливі для життя умови, зручні шляхи сполучення. І хоча розміри Європи менші, ніж інших частин світу, вона найгустіше заселена. У Європі живе п'ята частина населення земної кулі. Особливо густо заселені острів Велика Британія, Південна Європа. Поблизу найважливіших морських шляхів і в місцях видобутку корисних копалин виросли численні промислові міста. Більшість європейців проживають у містах, зайняті у промисловості або в сфері обслуговування.

Населення Європи майже повністю належить до ***європеоїдної раси***. Характерні риси її — світла (іноді смуглява) шкіра, м'яке й здебільшого пряме волосся, різний колір очей, невеликий рот із тонкими губами. Разом із тим за зовнішністю жителі північних і південних європейських країн різняться. Так, для корінного населення Скандинавського півострова характерні світлі волосся і очі (рис. 148), а жителі Піренейського півострова зазвичай темноволосі й темноокі (рис. 149).

Населення Європи складається з багатьох народів. Кожен народ має свою мову й населяє певну територію або державу.

Рис. 148. Жителі Скандинавського півострова

Рис. 149. Жителі Піренейського півострова

Північ Європи населяють **шведи**, **норвежці**, **датчани**, **голландці**, а також **англійці**. На заході Європи живуть **німці**, **австрійці**, **французи**, **швейцарці**, **бельгійці** та інші народи. На півдні — **італійці**, **іспанці**, **греки**, **португальці**, **турки**. На сході — **поляки**, **румуни**, **чехи**, **болгари**, **серби**, **хорвати**, **албанці**, **українці**, **білоруси**, **росіяни**.

У кожного народу є своя мова, але буває, що народи, які населяють різні держави, говорять однією мовою. Так, у Німеччині, Австрії, Бельгії, Швейцарії говорять німецькою мовою.

Мови болгар, сербів, поляків, українців, білорусів, росіян та інших народів належать до слов'янської мовної групи. У їхніх мовах чимало схожих слів, багато спільного й у культурі.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

У Європі велика густота населення. Більшість європейців проживають у містах. Населення Європи майже повністю належить до європеоїдної раси. Населення Європи складається з багатьох народів. Українська мова належить до слов'янської мовної групи.

Запитання

1. Чому в Європі велика густота населення?
2. До якої раси належать народи, що населяють Європу?
3. Які характерні риси європеоїдної раси?
4. Які народи населяють північ і захід Європи?
5. Які народи проживають: на півдні Європи; на сході Європи?
6. До якої мовної групи належить українська мова?

Завдання

1. Користуючись текстом підручника, випишіть у зошит назви народів Європи.
2. Покажіть на політичній карті Європи, де живуть слов'янські народи. Назвіть їх.

Цікаво дізнатися

На Скандинавському півострові корінне населення Північної Європи називають лопарі. Звідси назва їхнього місця проживання — Лапландія. Лапландією називають географічну область на півночі Норвегії, Швеції і Фінляндії.

§ 46. Держави Європи

- Розгляньте політичну карту Європи (рис. 150). Назвіть держави, які розташовані: на півночі Європи; на заході; на півдні; на сході.

Європа лежить у західній частині материка Євразія. Тут розташовані держави, що мають тісні економічні й культурні відносини.

У Європі налічується 46 держав (рис. 150). Усі вони відрізняються одна від одної географічним положенням, природними умовами, розмірами території, кількістю населення, рівнем розвитку економіки.

Найбільші за розмірами території країни — *Росія*, *Україна*, *Франція*, *Іспанія*; найбільші за кількістю населення — *Росія*, *Німеччина*.

Європу можна умовно поділити на **Північну**, **Західну**, **Південну** і **Східну**.

До держав ***Північної Європи*** належать **Ісландія**, **Данія**, **Норвегія**, **Швеція**, **Фінляндія**.

У ***Західній Європі*** розташовані високорозвинені держави **Велика Британія**, **Франція**, **Німеччина**, **Австрія**, **Швейцарія**, **Бельгія**, **Нідерланди**. Поряд із порівняно великими державами — Францією, Німеччиною, Великою Британією — тут є найменші держави у світі — **Люксембург**, **Монако**, **Ліхтенштейн**. Розміри їхньої території дорівнюють розмірам великого міста.

Держави ***Південної Європи*** розташовані на великих півостровах — Піренейському, Апеннінському, Балканському. Найбільші держави Південної Європи — **Іспанія**, **Португалія**, **Італія, Греція**.

До ***Східної Європи*** належать держави, розташовані на сході Європи від узбережжя Балтійського моря до Середземного й Чорного морів. Держави Східної Європи — **Польща**, **Румунія**, **Угорщина**, **Болгарія**, **Чехія**, **Словаччина**, **Албанія**, **Словенія**, **Хорватія**, **Македонія**, **Боснія і Герцеговина**, **Сербія**, **Чорногорія**, **Україна**, **Білорусь**, **Молдова**, **Латвія**, **Литва**, **Естонія**. **Росія** розташована водночас у Східній Європі й Азії.

Найбільш економічно розвинені держави Європи — *Німеччина*, *Велика Британія*, *Франція*, *Італія*.

Держави Східної Європи за рівнем розвитку промисловості й сільського господарства відстають від держав Західної і Північної Європи.

Рис. 150. Політична карта Європи

Розширенню політичних, економічних і культурних зв'язків між європейськими країнами сприяло утворення Європейського Союзу, або Євросоюзу. Європейський Союз об'єднує 27 держав-членів. У більшості країн, що входять до Євросоюзу, запроваджено єдину валюту — євро.

Громадяни держав Євросоюзу можуть відвідувати інші його країни без спеціального дозволу — візи. Можливість безвізового в'їзду в країни Євросоюзу здобули й громадяни України в червні 2017 року.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- У Європі розташовано багато держав. Європу можна умовно поділити на Північну, Західну, Південну й Східну.
- Україна — одна з найбільших за розмірами території європейських держав.
- Найбільш економічно розвинені держави Європи — Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія.

Запитання

1. Які великі держави Європи ви знаєте?
2. Чим відрізняються одна від одної держави Європи?
3. Які країни Європи найбільші за розмірами території?
4. Яка країна розташована водночас у Європі й Азії?
5. Які держави Європи є найбільш економічно розвиненими?

Завдання

1. На політичній карті Європи знайдіть Україну. Визначте, з якими європейськими державами вона межує. Назвіть їх.
2. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Держави Європи»:

Північна Європа	Західна Європа	Південна Європа	Східна Європа

Цікаво дізнатися

Більшість держав Європи — республіки. Глава республіки — президент. Його обирають усі громадяни країни. В Іспанії, Великій Британії, Швеції, Норвегії, Данії, Нідерландах, Бельгії правлять монархи — король або королева.

§ 47. Культура й побут народів Європи

- Що об'єднує окремих людей в один народ, одну націю?

У європейських народів упродовж століть склалися своя неповторна архітектура й особливості побуту. Кожен народ славиться своєю культурою, самобутніми піснями й танцями, звичаями й традиціями, національною кухнею. У кожній країні є талановиті люди — слава й гордість свого народу. Знамениті художники, композитори, великі письменники, поети, науковці, спортсмени прославили на весь світ чимало європейських країн.

Кожна з європейських країн має свої старовинні міста з красивими будинками, широкими проспектами й звивистими вулицями, парками, пам'ятниками, храмами, історичними та культурними пам'ятками. Так, символами Франції є Ейфелева вежа (рис. 151) й найзнаменитіший художній музей світу — Лувр. Пам'ятками Італії є римський Колізей (рис. 152) — стародавня споруда античного світу, казкова Венеція — місто на воді. У Німеччині — будівля Рейхстагу (рис. 153), Бранденбурзькі ворота — берлінська тріумфальна арка. Лише в Україні можна побачити унікальні пам'ятки історії і культури — Києво-Печерську Лавру, Кам'янець-Подільську фортецю (рис. 154), собор Святого Юра у Львові.

Жителі Швейцарії пишаються своїми найнадійнішими у світі банками, найточнішими годинниками, знаменитими швейцарськими шоколадом і сирами, голландці — каналами й тюльпанами (рис. 155). Іспанці славляться коридою — традиційним видовищем бою биків на відкритій арені (рис. 156), а також пристрасним танцем фламенко; французи — виноградниками, модним одягом, парфумами, а також паризьким Діснейлендом — парками розваг для дітей і дорослих.

У багатьох європейських країнах — Греції, Італії, Франції, Іспанії, Португалії, Болгарії, Хорватії, Чорногорії, Україні — багато різних морських курортів, де відпочивають, купаються і засмагають туристи. Гарний зимовий відпочинок надають славнозвісні гірськолижні курорти Швейцарії, Австрії, Франції, Італії, Польщі, України.

У кожного народу є свої традиційні національні страви. Так, норвежці віддають перевагу рибним стравам, німці — сарделькам і ковбасам, греки — м'ясним стравам з овочами. Улюблені

Рис. 151. Ейфелева вежа у Франції

Рис. 152. Античний Колізей в Італії

Рис. 153. Рейхстаг у Німеччині

Рис. 154. Кам'янець-Подільська фортеця в Україні

Рис. 155. Парк тюльпанів у Голландії

Рис. 156. Корида — традиційне іспанське видовище

страви українців — борщ і вареники, литовців — голубці та зрази, болгар — фаршировані перці й суп таратор, румунів — каша з кукурудзяної муки (мамалига), угорців — гуляш, італійців — макарони, посипані сиром або политі соусом (паста).

У кожного європейського народу збереглися свої старовинні звичаї і традиції. Так, відома британська традиція — чаювання о п'ятій годині вечора. В Іспанії традиційним є пообідній короткий відпочинок — сієста. Фіни для відновлення фізичних сил традиційно користуються гарячою сухою лазнею — сауною. Усіх італійців об'єднують традиційні карнавали, присвячені проводам зими й зустрічі весни. Давня традиція у Данії — щорічне проведення популярного фестивалю вікінгів, а Словаччини — лицарських турнірів.

- А які звичаї і традиції є у вашій місцевості?

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

У Європі живе безліч різних народів, кожен з яких славиться своїми побутом, архітектурою, культурою, національною кухнею. У кожній європейській країні свято зберігають і шанують звичаї та традиції свого народу. У кожній державі є знамениті й талановиті люди, якими вона пишається.

Запитання

1. Які цікаві історичні й культурні пам'ятки можна побачити, подорожуючи країнами Європи?
2. Чим славиться Швейцарія?
3. Що таке корида?
4. Чим пояснюється великий наплив туристів у країни Південної Європи?
5. Чому взимку європейці обирають для відпочинку Швейцарію, Австрію, Францію, Польщу?
6. Які національні звичаї та традиції збереглися в європейських країнах?

Завдання

1. Розкажіть, що вам відомо про традиційні національні страви європейських народів.
2. Поміркуйте, чому важливо знати звичаї та традиції свого народу.
3. Розкажіть, які українські традиції вам особливо подобаються.

Цікаво дізнатися

Італія — країна древньої культури. Найстарішу споруду — Колізей — зведено в Римі майже дві тисячі років тому.

У стародавньому Колізеї проходили бої гладіаторів. Гігантську арену оточують кам'яні трибуни, на яких розміщалося більш як 50 тисяч глядачів.

§ 48. Велика Британія

- Що таке острів?
- Які острови лежать на захід від материка Євразія?

Велика Британія *розташована на північному заході Європи, на Британських островах*. Велика Британія об'єднує чотири історичні частини: **Англію**, **Шотландію**, **Уельс** і **Північну Ірландію**. Повна назва країни — Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії.

На заході береги Великої Британії омивають води **Атлантичного океану**, на сході — **Північного моря**. Від материка Євразія країна відокремлена вузькою **протокою Ла-Манш**.

На півночі й заході країни переважають гори й височини. У центральній частині та на південному сході лежать рівнини. На клімат упливає океан, тому літо тут прохолодне, зима волога й м'яка. Особливістю британської погоди є велика хмарність і тумани.

Територією Великої Британії тече багато судноплавних річок. Вони короткі, але повноводні. Із заходу на південний схід тече найповноводніша **річка Темза**. Північний захід країни називають Озерним краєм тому, що тут багато невеликих озер.

На півночі країни ростуть хвойні та мішані ліси. Великі площі займають пасовища й луки. У країні багато парків (рис. 157) і штучних насаджень.

Рис.157. Британський парк

Велика Британія є однією з найбільш економічно розвинених держав світу. У країні видобувають *вугілля* і *залізну руду*, біля узбережжя Північного моря розробляють родовища *нафти* й *газу*. Розвинене

машинобудування — виробництво суден, автомобілів, літаків, верстатів. Провідними **галузями промисловості** є *хімічна* й *харчова*. Традиційною галуззю є *текстильна*.

Велика Британія торгує з багатьма країнами. Вона продає машини, прилади, тканини, нафту, продукцію хімічної галузі.

Рис. 158. Шотландець у національному костюмі

Основна галузь сільського господарства — **тваринництво**. На луках розводять *овець*, *корів*. З вовни овець виробляють добротні тканини. Вирощують *пшеницю, овес*, *ячмінь*, *цукровий буряк*, *картоплю*.

Велика Британія — морська держава. Риболовецький флот Великої Британії — один із найбільших у Європі. За виловом риби країна посідає одне з перших місць у світі.

- Як ви вважаєте, чому?

Основне населення — **англійці**, **шотландці**, **ірландці**, **уельсці**. У цих народів є свої мова, національний одяг (рис. 158),

Рис. 159. Будівля парламенту й Біг-Бен у Лондоні

традиції. Усіх жителів Сполученого Королівства називають **британцями**.

Столиця Великої Британії — місто Лондон. Це одне з найбільших міст Європи. На березі Темзи стоїть будівля британського парламенту. Над ним височіє годинникова башта з позолоченим шпилем — Біг-Бен (рис. 159). Це один із символів Лондона.

Лондон складається з безлічі районів, які сполучає метро. Лондонське метро — найстаріше в світі. Діловий центр міста називають Сіті.

Великі міста країни — **Манчестер**, **Ліверпуль**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Велика Британія розташована на північному заході Європи. Належить до найбільш економічно розвинених держав світу. Основне населення — британці. Столиця Великої Британії — Лондон.

Запитання

1. На яких островах розташована Велика Британія?
2. Що ви дізналися про природу Великої Британії?
3. Чому Велику Британію вважають економічно розвиненою державою?
4. Чому у країні розвинене тваринництво?
5. Які народи проживають у Великій Британії?

Завдання

1. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.
2. Користуючись підручником, випишіть у зошит назви корінних жителів Великої Британії.

Цікаво дізнатися

Британці традиційно люблять спорт. Вони долучаються до різних змагань як учасники і як глядачі. Велика Британія є батьківщиною популярних у всьому світі спортивних ігор — футболу, регбі, гольфу, тенісу, бадмінтону. Найпопулярніша з них — футбол. Саме у Великій Британії з'явилися перші правила сучасної гри й відбулися перші змагання з футболу.

§ 49. Франція

- На політичній карті Європи на південь від Великої Британії знайдіть Францію.
- Знайдіть на карті столицю держави Франція. Прочитайте назву її столиці.

Франція *розташована на заході Європи.* За розмірами території — це одна з найбільших країн Європи. Франція межує із вісьмома державами, серед яких Бельгія, Німеччина, Швейцарія, Італія, Іспанія. Береги Франції омивають **Атлантичний океан** і його **моря**: **Північне** й **Середземне**.

Поверхня країни різноманітна. На півночі та заході лежать рівнини, зручні для землеробства. На південному сході Франції здіймаються найвищі **гори** Європи — **Альпи**. На південному заході простягнулися **гори Піренеї**. На гірських луках багато пасовищ для худоби. В Альпах чимало гірськолижних курортів для зимового відпочинку (рис. 160).

На клімат країни впливає тепла Північноатлантична течія. На більшості території Франції літо тепле, а зима м'яка. На Середземноморському узбережжі літо й зима найтепліші. Тут розташований мальовничий Лазуровий берег (рис. 161) зі славнозвісними курортами, на які приїжджають відпочити туристи з усього світу.

Великими низовинами течуть повноводні судноплавні **річки — Луара**, **Сена**, **Рона**.

Надра країни багаті на **корисні копалини**: *кам'яне вугілля*, *газ*, *залізні*, *алюмінієві* й *уранові руди*.

Рис. 160. Зимовий відпочинок в Альпах

Рис. 161. Лазуровий берег Франції

Франція — високорозвинена промислова держава. На металургійних комбінатах виплавляють *чавун*, *сталь*, *алюміній* та інші кольорові метали. На заводах виробляють літаки, космічні ракети, високошвидкісні поїзди, судна, автомобілі. Різні підприємства випускають електрообладнання, хімікати, текстиль, медикаменти. Здавна Франція славиться *парфумерною* та *косметичною продукцією*. Французькі парфуми здобули визнання в усьому світі.

Завдяки сприятливому клімату й родючості земель Франція є однією з передових сільськогосподарських країн. Вона — найбільший виробник зерна в Європі. Головна сільськогосподарська культура — *пшениця*. Також на полях вирощують *ячмінь*, *кукурудзу*, *цукровий буряк*, різноманітні *овочі*. У багатьох районах країни безліч *виноградників* і *садів*. На північному заході, де багато пасовищ, розводять *корів*, *овець*. Із молока виробляють масло й сири, якими славиться Франція.

Франція вивозить до інших країн залізну руду, сталь, автомобілі, тканини, одяг, парфуми, а також сільськогосподарську продукцію.

Основне населення країни — **французи.** Крім корінних жителів, у Франції багато переселенців з інших країн.

Столиця Франції — місто Париж. Одне з найкрасивіших міст світу стоїть на берегах Сени. На лівому березі річки височіє символ країни — Ейфелева вежа. Головний проспект Парижа — Єлисейські Поля. Тут містяться найбільші магазини, ресторани. Закінчується проспект Тріумфальною аркою (рис. 162).

Місто знамените історичними пам'ятками, музеями. До наших часів збереглася старовинна будівля, де нині розміщається художній музей — Лувр (рис. 163). У ньому зібрано найбільшу в світі колекцію картин і скульптур.

Великі міста Франції — **Ліон**, **Марсель**.

Рис. 162. Тріумфальна арка в Парижі

Рис. 163. Художній музей — Лувр

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Франція розташована на заході Європи. Країна має сприятливі природні умови для розвитку промисловості й сільського господарства. Основне населення — французи. Столиця Франції — Париж.

Запитання

1. У якій частині Європи розташована Франція?
2. Які найвищі гори Європи лежать на південному сході Франції?
3. Які особливості природи приваблюють туристів з усього світу до Франції?
4. Яку продукцію, відому в усьому світі, випускають у Франції?
5. Які чинники сприяють розвитку сільського господарства Франції?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про пам'ятки столиці Франції.
2. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.

Цікаво дізнатися

Ейфелева вежа — найпопулярніша пам'ятка не тільки Франції, а й усього світу. Її висота сягає 324 м. Нагорі вежі розміщується оглядовий майданчик, на який туристи піднімаються ліфтом. З оглядового майданчика видно все місто. З настанням сутінків вежа починає світитися тисячами вогнів. У дні різних свят Ейфелева вежа є місцем проведення світлових шоу.

§ 50. Німеччина

- На політичній карті Європи знайдіть велику державу, з якою на сході межує Франція.
- Знайдіть на карті столицю цієї держави. Прочитайте її назву.

Німеччина *розташована в центрі Європи* й межує з багатьма розвиненими державами: Бельгією, Францією, Австрією, Швейцарією, Чехією та іншими. Німеччина має вихід до **Північного** й **Балтійського морів**.

Рельєф Німеччини різноманітний. На півночі розташовані рівнини, у центральній частині — височини й невисокі гори, на півдні простягаються **Альпи**. Для країни характерні тепле літо й досить м'яка зима.

Рис. 164. Долина Рейну

Територією країни протікають повноводні **річки — Дунай**, **Рейн** (рис. 164), **Ельба**. Вони судноплавні й сполучаються між собою каналами.

У Німеччині видобувають *кам'яне вугілля*, *калійні солі*, *мідні*, *залізні* та *уранові руди*.

Німеччина — багата країна. Вона має високий рівень економіки й входить у сімку найрозвиненіших держав світу. Основа господарства — **промисловість**, у якій провідна роль належить *машинобудуванню*. У країні випускають автомобілі відомих марок: «Опель», БМВ, «Мерседес», «Фольксваген» (рис. 165). На заводах виробляють судна, верстати, прилади, сільськогосподарську й побутову техніку. У країні розвинені також *чорна* і *кольорова металургія*, *хімічна*, *легка* та *харчова промисловості*.

Рис.165. Виробництво автомобілів у Німеччині

Німеччина продає іншим країнам автомобілі, оптичні прилади, обладнання, електротехніку, вироби хімічної і легкої промисловості, продовольчі товари.

Кліматичні умови сприятливі для розвитку сільського господарства. Основна галузь — **тваринництво**. Розводять *корів* і *свиней*. Вирощують зернові культури: *пшеницю*, *овес*, *ячмінь*, а також *картоплю*, *цукрові буряки*, *виноград*, *хміль*.

За чисельністю населення Німеччина посідає перше місце в Європі. Основне населення — **німці**. Крім німців, у Німеччині проживають переселенці з інших країн: турки, поляки, італійці, іспанці.

Німеччина — федеративна республіка. До її складу входять різні великі території, які називають *землями*. Німеччину поділено на 16 земель, кожна з яких має свій уряд. На них поряд з єдиними для всієї країни законами ухвалюються і діють свої закони. У кожній із земель є свої національні костюми, традиції, свята (рис. 166).

Рис. 166. **Свято в Баварії**

Рис. 167. **Бранденбурзькі ворота в Берліні**

Столиця Німеччини — місто Берлін. Це найбільш населене місто країни. У місці багато пам'яток архітектури, музеїв. Три всесвітньо відомі символи Берліна — Колона Перемоги, Бранденбурзькі ворота (рис. 167) і будівля Рейхстагу.

Великі міста Німеччини — **Гамбург**, **Мюнхен**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Німеччина — федеративна республіка. Розташована в центрі Європи. За рівнем розвитку економіки Німеччина — одна з найрозвиненіших держав світу. Основне населення — німці. Столиця Німеччини — Берлін.

Запитання

1. Де розташована Німеччина?
2. Яка поверхня країни?
3. Чому Німеччину вважають однією з найрозвиненіших держав світу?
4. Які галузі промисловості розвинені в Німеччині?
5. Яка провідна галузь сільського господарства в Німеччині?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про територіальний устрій Німеччини.

2. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.

Цікаво дізнатися

У самому центрі Берліна розташована велична будівля німецького парламенту — Рейхстаг. Двічі на місяць у Рейхстагу проходять засідання федеральних зборів, обговорюються і ухвалюються закони. Нині Рейхстаг — головний символ демократії Німеччини, прозорості роботи обраної народом влади. Відвідати його може будь-хто.

§ 51. Італія

- На політичній карті Європи знайдіть Італію.
- На якому півострові розташована Італія?

Італія *розташована на півдні Європи, на гористому Апеннінському півострові й кількох островах у Середземному морі.* Межує Італія з Францією, Швейцарією, Австрією, Словенією.

Поверхня Італії переважно гірська. З півночі на південь простягнулися невисокі **гори — Апенніни**. На півночі здіймаються високі **гори — Альпи**. На узбережжі країни розташовані низовини.

В Італії часто відбуваються землетруси, є діючі вулкани: на півдні країни — **вулкан Везувій**, а на острові Сицилія — **вулкан Етна** (рис. 168).

Рис. 168. Вулкан Етна

Вершини Альп захищають Італію від північних вітрів. На більшій частині території країни м'яка волога зима й спекотне сухе літо.

Річки в Італії короткі й швидкі. Найдовша й повноводна **річка — По**.

Італія належить до найбільш розвинених промислових держав світу. Країна не багата на корисні копалини, тому промислову сировину ввозять з інших країн. Провідні **галузі промисловості** — *металургія* і *машинобудування*. На заводах

виробляють судна, автомобілі, мотороллери, велосипеди, різну електротехнічну продукцію. Підприємства легкої промисловості випускають тканини, вироби зі шкіри, одяг і взуття. Розвинута також хімічна промисловість.

Італія продає іншим країнам транспортні засоби, хімічні товари, продукти харчування, взуття та одяг.

У сільському господарстві переважає **рослинництво**. В Італії вирощують *пшеницю*, *кукурудзу*, *рис*, *цукрові буряки.* Італія посідає перше місце в світі за збиранням *винограду*. Тут вирощують також *маслини* (рис. 169), *апельсини*, *мандарини*, *лимони*, *яблука*, *груші*, *персики*, *черешню*, *абрикоси*. Щороку збирають великі врожаї фруктів (рис. 170), а також різних овочів. У тваринництві переважає розведення *корів* і *овець*.

Рис. 169. Урожай маслин

Рис. 170. Збирання мандаринів

Рис. 171. Ватикан

Італія — морська держава, яка має великий риболовецький флот. У прибережних районах розвинене рибальство.

Італія — туристична країна. Мільйони людей із різних країн світу приїжджають сюди, щоб побачити неповторні італійські міста, ознайомитися з пам'ятками, звичаями і традиціями народу. Приваблюють туристів середземноморські пляжі й гірськолижні курорти.

Італія — одна з густонаселених країн Європи. Основне населення країни становлять **італійці**. Більша частина населення проживає в містах на півночі країни.

Столиця Італії — Рим — одне з найстародавніших міст світу. У ньому збереглися будівлі, зведені ще багато століть тому. Напівзруйнований Колізей — одна з найбільших споруд Стародавнього Риму. На території Рима розташована найменша держава світу — Ватикан (рис. 171).

Великі міста Італії — **Неаполь**, **Мілан**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Італія розташована на півдні Європи. Італія має розвинені промисловість і сільське господарство. Італія — морська країна. Численні пам'ятки, теплий клімат і море приваблюють у країну безліч туристів. Основне населення — італійці. Столиця Італії — Рим.

Запитання

1. У якій частині Європи розташована Італія?
2. Які форми рельєфу переважають у країні?
3. Які товари легкої промисловості виробляють в Італії?
4. Які культурні рослини вирощують на полях і в садах Італії?
5. Чому Італія приваблює туристів із різних країн світу?

Завдання

1. Користуючись політичною картою Європи, випишіть у зошит назви держав — сусідів Італії.
2. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.

Цікаво дізнатися

Ватикан — єдина у світі держава в державі. Тут розміщається резиденція Папи Римського — глави римо-католицької

церкви. Йому належить уся влада в державі Ватикан. Її населення — це священники й люди, які працюють у папському палаці, бібліотеці й музеях.

§ 52. Україна

- На політичній карті Європи знайдіть Україну.
- Визначте, які країни є нашими сусідами.

Україна *розташована в Східній Європі*. Наша країна є однією з найбільших за розмірами території європейських держав. На суходолі сусідами України є Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Білорусь, Росія. На півдні територію країни омивають **Чорне** й **Азовське моря**. Через Чорне море Україна має вихід до Туреччини, Грузії, Болгарії.

Україна має вигідне географічне положення, оскільки лежить на перетині транспортних шляхів із Європи до Азії. Водночас сусідство з Росією стало вкрай несприятливим для України через ускладнення стосунків із цією державою. На початку 2014 року Росія порушила суверенітет і територіальну цілісність України, тому частина території нашої країни (Кримський півострів, частини Донецької і Луганської областей) є тимчасово окупованими.

Поверхня України переважно рівнинна. Серед рівнинних просторів є низовини й височини. Гори підносяться тільки на заході — **Українські Карпати** (рис. 172) й на півдні — **Кримські гори**.

Для більшості території України характерні помірно холодна зима й тепле літо. На Південному березі Криму — тепла волога зима й спекотне літо.

Україна має значні водні ресурси. Її територію перетинає багато річок — **Дніпро** (рис. 173), **Дністер**, **Південний Буг**, **Дунай** тощо. Тут також багато озер і водосховищ.

Територія України розташована в межах трьох природних зон — *мішаних лісів*, *лісостепу* й *степу*. Для охорони й збереження природних територій, рослинного й тваринного світу створено **заповідники**. Найбільші з них — **Поліський**, **Канівський**, **Асканія-Нова**, **Карпатський**, **Кримський**.

Україна багата на різноманітні **корисні копалини**. Тут є значні запаси *вугілля*, *залізних* і *марганцевих руд*, *міді*, *ртуті*, *урану*, *титану*, *сірки*, *графіту*, *піску*, *солей* тощо.

Рис. 172. Українські Карпати

Рис. 173. Дніпро

У країні розвинені *вугільна промисловість*, *чорна металургія*. На *машинобудівних підприємствах* випускають обладнання для важкої промисловості, різноманітні прилади, літаки, верстати. *Хімічна промисловість* виробляє добрива, товари побутової хімії, хімічні волокна, лікарські засоби. Розвинені *лісова*, *легка* й *харчова галузі* промисловості.

В Україні високорозвинене **сільське господарство**. Сприятливі кліматичні умови й родючі землі дають змогу вирощувати *пшеницю*, *жито*, *кукурудзу*, *ячмінь*, *цукровий буряк*, *соняшник*, різні *овочі* й *фрукти*. У тваринництві переважає розведення *корів*, *свиней*, *овець*, *свійських птахів*.

Туристів приваблює відпочинок на узбережжях Чорного й Азовського морів, курорти Карпат. Тут розташовано санаторії, пансіонати, бази відпочинку.

Більшість населення країни становлять **українці**. Також в Україні проживають росіяни, білоруси, кримські татари, євреї, молдавани, поляки та інші.

Столиця України — місто Київ (рис. 174), якому вже більш як 1500 років. Київ побудовано на берегах мальовничої річки Дніпро. Місто славиться неперевершеною архітектурою, пам'ятками історії і культури, самобутніми традиціями. Київ по праву вважають одним із найзеленіших міст Європи: тут більше ніж 70 парків і зо 200 скверів.

Великі міста України — **Харків**, **Дніпро**, **Одеса**, **Львів**.

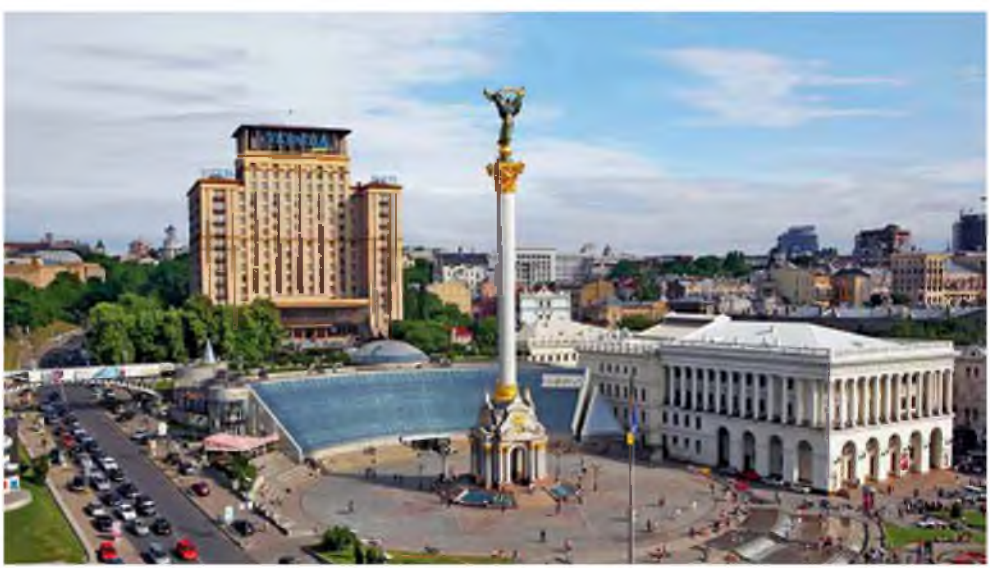

Рис. 174. Київ — столиця України

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Україна розташована в Східній Європі. За розмірами території є однією з найбільших європейських країн. Україна має значні природні ресурси для розвитку промисловості

й сільського господарства. Основне населення — українці. Столиця України — Київ.

Запитання

1. У якій частині Європи розташована Україна?
2. Які країни є сусідами України?
3. Які форми рельєфу переважають у країні?
4. Які галузі промисловості розвинені в Україні?
5. Які культурні рослини вирощують в Україні?
6. Чим переважно займається населення вашого міста чи села?

Завдання

1. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.
2. Користуючись політичною картою Європи, випишіть у зошит назви держав — сусідів України на заході, на південному заході, на півночі, на сході та північному сході.
3. Прочитайте вірш «Я маю право» на с. 227.

Цікаво дізнатися

Найвища вершина Українських Карпат — гора Говерла. Її висота 2061 м. У перекладі з угорської мови Говерла означає «снігова вершина». І це не випадково, адже верхівка Говерли повністю вкрита товстим шаром снігу, який не тане аж до середини літа. Гора Говерла — популярний туристичний об'єкт. Сходження туристів на вершину гори відбувається за спеціально прокладеним маршрутом.

§ 53. Польща

- На політичній карті Європи знайдіть Польщу.
- Назвіть держави, з якими межує Польща.

Польща — *велика за розмірами держава Східної Європи.* На півночі територія країни омивається водами Балтійського моря. Через її землі здавна проходять найкоротші шляхи, що сполучають Західну і Східну Європу. Польща є сусідом України на північному заході. Також вона межує з Німеччиною, Чехією, Словаччиною, Росією, Литвою, Білоруссю.

Рис. 175. **Вісла**

Основну територію країни займають великі рівнини, лише на півдні простягаються гори. Для помірного клімату характерні м'яка зима й тепле літо.

Територією Польщі протікають спокійні повноводні річки. Найдовша з них — **Вісла** (рис. 175). Вона перетинає країну з півдня на північ. На півночі країни багато озер.

Природні умови Польщі сприятливі для розвитку промисловості та сільського господарства. У Польщі розробляються родовища різноманітних **корисних копалин**: *кам'яного вугілля*, *руд кольорових металів*, *сірки*.

Господарське обличчя держави визначають такі галузі, як *чорна й кольорова металургія*, *машинобудування*, *вугільна*. Розвинені *хімічна* та *текстильна промисловості*. На заводах випускають сільськогосподарські машини, автомобілі, судна, вагони, електротехнічну продукцію. Налагоджено виробництво пластмас, добрив, ліків, паперу, різних тканин.

У сільському господарстві країни розвинені й **рослинництво**, і **тваринництво**. Із культурних рослин вирощують *пшеницю*, *жито*, *овес*, *ячмінь*, *картоплю*, *кукурудзу*, *цукровий буряк*. Збирають урожаї *овочів*, *фруктів* і *ягід*. У тваринництві переважає розведення *корів* і *свиней*. Сільськогосподарську продукцію переробляють на багатьох харчових комбінатах. Польща експортує в різні країни овочі, фрукти, м'ясопродукти, цукор, кондитерські вироби.

У Польщі високо цінують природу й піклуються про неї. Для збереження її створено близько 20 національних парків і заповідників, які перебувають під захистом держави. Найбільший **національний парк — Бєбжанський**, де мешкає багато лосів. Найстаріший серед **заповідників Біловезька Пуща**.

Узимку туристи приїжджають на гірськолижні курорти, що розташовані в південних гірських районах Польщі. Улітку найпривабливіші для відпочинку піщані пляжі на узбережжі Балтійського моря.

Основне населення країни — **поляки.**

Столиця Польщі — Варшава (рис. 176). Місто розташоване по обох берегах Вісли і сполучається мостами. Палацова площа

Рис. 176. **Королівський замок у Варшаві**

Рис. 177. **Краків**

Варшави є одним із найкрасивіших місць у Польщі. Тут побудовано чудовий Королівський замок — визначну пам'ятку міста.

Великі міста Польщі — **Краків** (рис. 177), **Лодзь**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Польща — держава Східної Європи, яка є сусідом України на північному заході. Природні умови Польщі сприятливі для розвитку промисловості й сільського господарства. На території Польщі створено національні парки й заповідники. Основне населення — поляки. Столиця Польщі — Варшава.

Запитання

1. У якій частині Європи розташована Польща?
2. Які форми рельєфу переважають у країні?
3. Яка річка тече територією Польщі?
4. Яку продукцію виробляють на промислових підприємствах Польщі?
5. Яку сільськогосподарську продукцію експортує Польща?

Завдання

1. Розкажіть, як у Польщі піклуються про збереження природи.
2. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.

Цікаво дізнатися

Краків вважається королівським містом. І невипадково. Це найдавніше місто у минулому було столицею Польщі. Тут

коронувалися польські королі. У місці збереглося 3500 пам'яток старовини. Безцінну архітектурну спадщину Кракова ЮНЕСКО віднесла до найвидатніших світових пам'яток.

§ 54. Угорщина

- На політичній карті Європи знайдіть Угорщину.
- Назвіть держави, з якими межує Угорщина.

Угорщина *розташована в центральній частині Європи, далеко від морів*. Угорщина є сусідом України на південному заході. Також країна межує з Австрією, Словаччиною, Словенією, Хорватією, Сербією та Румунією.

Угорщина здебільшого безліса й рівнинна. Лише на півночі країни розташовані невеликі гори. Клімат помірно теплий із короткою й не дуже холодною зимою і завжди жарким літом.

Територією Угорщини з півночі на південь тече одна з найдовших у Європі **річок — Дунай**. У західній частині країни розташоване найбільше в Європі **озеро Балатон**.

Країна не багата на корисні копалини. Тут є невеликі запаси *вугілля*, *природного газу*. Розробляють великі родовища *бокситів*, видобувають *мідні* та *марганцеві руди*. **Провідна галузь промисловості** — *машинобудування*. На машинобудівних заводах випускають автобуси, сільськогосподарські машини, верстати, обладнання. На хімічних комбінатах виробляють ліки, добрива. Підприємства легкої промисловості виготовляють одяг, взуття, рукавички, сумки. На м'ясомолочних і консервних заводах випускають ковбаси, паштети, консервовані овочі, фрукти, соки.

Майже половина населення Угорщини зайнята в **сільському господарстві**. Більша частина рівнин — це степи, які розорано й засіяно *пшеницею*, *соняшником*, *цукровим буряком*, *кукурудзою*. Схили гір і річкові долини вкриті виноградниками й садами. У країні вирощують багато різних овочів, із яких перевагу віддають різним видам перцю. Розводять *свиней*, *курей*, *качок*, *індичок*.

Угорщина продає іншим країнам машини, обладнання, ліки, продукти харчування.

Угорщина славиться у світі численними термальними й мінеральними джерелами, що мають лікувальні властивості (рис. 178). Біля джерел побудовано санаторії.

Рис. 178. Термальне озеро Хевіз

Більшість населення країни — **угорці**. Крім угорців, у країні живуть німці, словаки, серби, румуни.

Столиця Угорщини — Будапешт. Чи не найкрасивіше місто світу складається з двох частин, які розташовані на протилежних берегах Дунаю. Вони так і називаються — Буда і Пешт. Їх сполучають 8 мостів. Буда — найстаріша частина міста. Тут знаходиться історична пам'ятка — собор Святого Матьяша (рис. 179), де вінчалися угорські королі. У Пешті на березі Дунаю розташована будівля парламенту (рис. 180).

Великі міста Угорщини — **Дебрецен**, **Сегед**.

Рис. 179. Собор Святого Матьяша

Рис. 180. Парламент Угорщини

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Угорщина розташована в центральній частині Європи. Вона межує з Україною на південному заході. Клімат Угорщини помірно теплий, тому тут збирають великі врожаї овочів і фруктів. Країна багата на термальні й мінеральні джерела. Основне населення — угорці. Столиця Угорщини — Будапешт.

Запитання

1. У якій частині Європи розташована Угорщина?
2. Які форми рельєфу переважають у країні?
3. Яка річка тече через усю країну?
4. Які галузі промисловості розвинені в Угорщині?
5. Які рослини вирощують у степах Угорщини?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про столицю Угорщини.
2. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.

Цікаво дізнатися

Угорська кухня рясніє блюдами з м'ясом, овочами, паприкою, гострим перцем, різними спеціями й приправами. Національна страва Угорщини — це дуже смачний густий суп із м'ясом, овочами й паприкою. Угорці називають його «гуяш». Колись цей суп вважали стравою пастухів. Часто готують гуяш чоловіки, адже він простий у приготуванні.

§ 55. Румунія. Болгарія

- На політичній карті Європи знайдіть Румунію і Болгарію. Визначте, що спільного мають країни.

Румунія *розташована в південно-східній частині Європи.* Вона межує з Україною, Угорщиною, Сербією, Болгарією, Молдовою. На сході територія Румунії омивається Чорним морем.

Поверхня Румунії різноманітна. На сході й у центрі країни лежать **гори Карпати.** На південному сході, півдні й заході поверхня рівнинна. Зима помірно прохолодна, а літо тепле.

У Румунії уздовж кордону з Болгарією тече багатоводна й судноплавна **річка Дунай**. Недалеко від гирла річка розгалужується і утворює дельту. Тут можна побачити багато пташиних зграй (рис. 181), які зупиняються на берегах дельти під час перельотів із Європи до Африки. У цих місцях створено заповідник.

Рис. 181. Пташині зграї у дельті Дунаю

У Румунії видобувають *нафту*, *газ*, *кухонну сіль*, *руди чорних* і *кольорових металів*, *вугілля*. У країні розвинені *машинобудування*, *лісова*, *хімічна промисловості*. У **сільському**

Рис. 182. Бухарест — столиця Румунії

господарстві головна культура — *кукурудза*. Вирощують також *соняшник*, *цукрові буряки*, *виноград*, різні *овочі* й *фрукти*. У тваринництві переважає розведення *овець*.

Основне населення країни — ***румуни***.

Столиця Румунії — місто Бухарест (рис. 182). Великі міста — порт **Констанца**, **Брашов**.

Болгарія *розташована на сході Балканського півострова*. Межує країна з Румунією, Сербією, Македонією, Грецією, Туреччиною. На сході територія Болгарії омивається Чорним морем.

Поверхня Болгарії переважно гориста. Її територію майже посередині перетинають **Балканські гори**, схили яких укриті дубовими й буковими лісами. Уздовж річкових долин лежать рівнини. Зима тут тепла, а літо спекотне.

Територією Болгарії протікає багато невеликих і швидких річок, які беруть початок у горах. Уздовж кордону з Румунією по території країни тече єдина судноплавна **річка — Дунай**. На річках побудовано гідроелектростанції й водосховища. Води річок і водосховищ використовують для зрошення полів.

У Болгарії розвинені *машинобудування*, *хімічна* й *харчова галузі промисловості*.

У **сільському господарстві** велике значення мають посіви *кукурудзи*, *пшениці*, *ячменю*. На зрошуваних землях вирощують *виноград*, *помідори*, *перець*, *цибулю*, *капусту*, *тютюн*. У садах ростуть *яблука*, *абрикоси*, *персики*. У Болгарії вирощують *троянди*. Цю територію називають Долиною троянд (рис. 183). Із

Рис. 183. Долина троянд

пелюсток троянд одержують трояндову олію, необхідну для виготовлення духів. У гірських районах розводять *кіз* і *овець*, на рівнинах — *корів* і *свиней*.

На узбережжі Чорного моря розташовані найкращі курорти країни — Золоті піски й Сонячний берег. Туристи з різних країн Європи приїжджають сюди відпочити влітку.

Рис. 184. Болгари в національних костюмах

Населяють країну переважно **болгари** (рис. 184).

Столиця країни і головний промисловий центр — **місто Софія**. Великі міста Болгарії — **Пловдів**, **Варна**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Румунія і Болгарія розташовані на південному сході Європи. Обидві країни мають вихід до Чорного моря. У рельєфі переважають гори, є рівнини. Уздовж спільного кордону тече річка Дунай. У країнах розвиваються промисловість і сільське господарство.
- Столиця Румунії — Бухарест. Столиця Болгарії — Софія.

Запитання

1. У якій частині Європи розташовані Румунія й Болгарія?
2. Які форми рельєфу переважають у Румунії?
3. Яка річка тече територією двох країн?
4. Які сільськогосподарські культури вирощують у Румунії?
5. Для чого в Болгарії вирощують троянди?
6. Чому влітку Болгарію відвідують туристи з різних країн Європи?

Завдання

1. Порівняйте Румунію і Болгарію. Визначте, чим схожі й чим відрізняються країни.
2. На контурній карті надпишіть назви вивчених держав, позначте їхні столиці.

Цікаво дізнатися

У Болгарії 1 березня відзначають традиційне національне свято зустрічі весни Баба Марта. Болгари дарують одне

одному мартеніці, виготовлені з червоних і білих ниток, і бажають щасливої весни. Ці прикраси символізують здоров'я, добробут і повернення тепла. Зазвичай молодь носить їх на руках чи на одязі — аж до прильоту перших лелек або появи квітів на деревах.

§ 56. Білорусь

- На політичній карті Європи знайдіть Білорусь і визначте, з якими державами вона межує.
- Знайдіть на карті столицю Білорусі. Прочитайте її назву.

Білорусь *розташована в Східній Європі*. Межує з Україною, Польщею, Литвою, Латвією, Росією. Країна не має виходу до морів, проте територією Білорусі проходять важливі міжнародні транспортні шляхи з Європи в Азію.

Більша частина території країни рівнинна. Зима тепла, а літо прохолодне. Територію Білорусі перетинають численні судноплавні річки, серед яких найбільші — **Дніпро** й **Прип'ять**. Під час весняних розливів річок великі простори луків і пасовищ заливаються водою. У країні багато озер і боліт.

Білорусь — край лісів. На півдні простирається заболочена місцевість, покрита мішаними й широколистяними лісами, яку називають Поліссям. Задля охорони рослинного й тваринного світу в країні створено заповідники. Усесвітньо відомим є **національний парк Біловезька Пуща**. За розмаїттям рослин і тварин парку немає рівних у Європі. Тут можна зустріти стада найбільших тварин у Європі — *зубрів* (рис. 185). Водяться *лисиці*, *куниці*, *горностаї*, *лосі*, *олені*, *рисі*, *косулі*, *ведмеді*, *видри*, *бобри*. А ще — більш як 120 видів птахів.

На півдні країни розташований **Прип'ятський природний заповідник** із луками, дібровами й болотами.

Країна не багата на корисні копалини. Є лише великі родовища *калійних солей*, *торфу*, незначні запаси кам'яного вугілля, залізної руди. Важливим промисловим ресурсом є *ліс*.

Провідні **галузі промисловості** — *машинобудування* та *хімічна*. Країна славиться виробництвом тракторів «Білорусь», вантажних машин, мотоциклів «Мінськ», холодильників, телевізорів. Підприємства хімічної промисловості випускають добрива,

Рис. 185. Зубри — господарі Біловезької Пущі

пластмаси, шини. У країні розвинені деревообробна, легка, харчова промисловості. Трикотажні й лляні вироби, меблі йдуть на експорт в інші країни.

У Білорусі розвинене **сільське господарство**. Незважаючи на заболоченість і низьку родючість ґрунтів, тут вирощують зернові культури — *жито*, *ячмінь*, *овес*. Збирають великі врожаї *картоплі*, *цукрових буряків*. Значні площі відводять під *льон-довгунець* (рис. 186) — цінну сільськогосподарську культуру, що йде на виготовлення лляних тканин. У тваринництві переважає розведення *великої рогатої худоби* для виробництва молока і м'яса, а також *свиней* і *свійських птахів*.

Рис. 186. Льон цвіте

Населення держави — переважно **білоруси**. У Білорусі також проживають росіяни, українці, поляки.

Рис. 187. Набережна річки Свіслоч у Мінську

Столиця Білорусі — Мінськ. Місто є найбільшим промисловим і культурним центром країни. Розташований Мінськ на річці Свіслоч. Набережну Свіслоча (рис. 187) вважають одним із символів міста, де гуртується молодь. У місті багато парків, лісопарків, скверів і бульварів.

Великі міста Білорусі — **Брест**, **Вітебськ**, **Гомель**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Білорусь розташована у Східній Європі. На півночі вона межує з Україною. Тут багато озер і боліт. Це край лісів, де створено багато природних заповідників. У Білорусі розвинені промисловість і сільське господарство. Основне населення — білоруси. Столиця Білорусі — Мінськ.

Запитання

1. У якій частині Європи розташована Білорусь?
2. Які природні ресурси є в Білорусі?
3. Для чого в країні створено заповідники?
4. Яку продукцію випускають промислові підприємства країни?
5. Які сільськогосподарські рослини вирощують на полях Білорусі?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про національний парк Біловезька Пуща.
2. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.

Цікаво дізнатися

Картопля, або «бульба», як її називають білоруси, є національним надбанням. Білоруси придумали більш як 300 страв із цим овочем, а національною — вважають деруни. Усе це пов'язане з тим, що в далекому минулому був великий неврожай, і тільки бульба рятувала людей від голоду. Тож картопля у великій пошані в цих краях.

* * *

Одне з народних свят у Білорусі називається «Багач». Приурочене воно до закінчення збирання урожаю. Символом свята є запалена воскова свічка в кошику з житом, який ставлять на покутті й зберігають там протягом усього року. Вважається, що це приносить у дім багатство і щастя. У свято білоруси бажають одне одному «бути багатими, як осінь».

Контрольні запитання і завдання з теми

1. У якій півкулі розташований материк Євразія?
2. Які океани омивають Євразію? Покажіть їх на карті.
3. Які частини світу об'єднує материк Євразія?
4. У якій частині материка Євразія розташована Європа?
5. Які моря омивають Європу? Покажіть їх на фізичній карті.
6. Покажіть на фізичній карті найбільшу рівнину Європи.
7. Які гори відокремлюють Європу від Азії?
8. Чому клімат на заході Європи м'який і теплий?
9. Покажіть на фізичній карті найбільші річки Європи.
10. Чому рослинний і тваринний світ Європи різноманітний?
11. Як вплинула діяльність людини на природу Європи?
12. Чому в Європі велика густота населення?
13. Назвіть народи, які проживають у Європі.
14. Які великі держави Європи ви знаєте? Покажіть їх на карті.
15. Які національні звичаї і традиції європейських країн вам відомі? Розкажіть про них.

АЗІЯ

§ 57. Географічне положення Азії

- На фізичній карті півкуль покажіть Азію.
- Порівняйте протяжність з півночі на південь Європи й Азії.

Азія — *найбільша частина світу*. Це одна з двох частин світу, що розташована на материку Євразія. Азія лежить у східній його частині.

Азія розташована на північ від екватора, у Східній півкулі. Лише невелика її частина заходить у Західну півкулю. На заході Азія межує з Європою.

- Покажіть межу між Азією і Європою на карті.

Азія значно витягнута з півночі на південь і з заходу на схід. Велика протяжність цієї частини світу зумовлює розташування її у всіх географічних поясах Північної півкулі.

Азія — єдина частина світу, яку омивають води всіх чотирьох океанів земної кулі, а саме: **Тихого**, **Північного Льодовитого**, **Індійського** та **Атлантичного**. Береги Азії менш порізані на півночі. Моря й затоки заходять у суходіл неглибоко, відокремлюючи острови й півострови. Берегова лінія Азії помітно порізана на сході.

Біля північних берегів Азії розташовані ***моря Північного Льодовитого океану***: **Карське**, **Лаптєвих**, **Східносибірське** та **Чукотське**. Тут, крім **островів Північна Земля** й **Новосибірських**, є два великих півострови — **Таймир** і **Чукотський**.

Східні береги Азії омивають ***моря Тихого океану***: **Беринг**ове, **Охотське**, **Японське**, **Жовте**, **Східнокитайське** та **Південнокитайське**. Саме вони відокремлюють **острови** — **Курильські**, **Сахалін**, **Японські** та **півострови** — **Камчатка** й **Корейський.**

Берингове та Охотське моря найхолодніші, узимку вони замерзають майже повністю. Японське море глибоке, узимку воно

Рис. 188. **Рибний промисел у Японському морі**

Рис. 189. **Цунамі**

вкривається кригою лише в північній частині. У Японському морі дуже багато риби (рис. 188) та крабів, на дні між камінням живуть восьминоги. Жовте море глибоко вдається у сушу. Це мілке море. Південнокитайське море дуже тепле. У ньому багато риби, морських черепах та інших тварин. Східнокитайське море тепле, але не надто глибоке. Тут добувають перли.

Усі далекосхідні моря характеризуються різкими переходами рельєфу дна. Тут часто стаються землетруси, які спричиняють *цунамі* (рис. 189).

На півдні Азію омивають ***моря Індійського океану*** — **Червоне** й **Аравійське**, а також **Бенгальська затока**. Ці моря найтепліші у світі. Температура води на поверхні становить 25—30 °С. Тваринний світ морів дуже різноманітний.

На півдні Азії лежить найбільший у світі **півострів — Аравійський**. На схід від нього розташовані **півострови Індостан** та **Індокитай**. На південному сході від півострова Індостан лежить **острів Шрі-Ланка**.

Біля південно-західних берегів Азії розташовані ***моря Атлантичного океану***: **Чорне** та **Середземне**. Ці моря омивають **півострів Мала Азія**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Азія — найбільша частина світу. Розташована Азія на материку Євразія і лежить у східній його частині. Омивається морями Північного Льодовитого, Тихого, Індійського та Атлантичного океанів.
- Береги Азії порізані багатьма морями, тут чимало островів і півостровів. На півдні розташований найбільший півострів світу — Аравійський.

Запитання

1. У якій частині материка Євразія розташована Азія?
2. Які моря Північного Льодовитого океану омивають Азію? Покажіть їх на фізичній карті.
3. Які моря Тихого океану розташовані біля берегів Азії?
4. Чим характеризуються усі далекосхідні моря Азії?
5. Які моря Індійського й Атлантичного океанів омивають Азію?
6. Який найбільший у світі півострів розташований на півдні Азії?

Завдання

1. На контурній карті надпишіть моря, що омивають береги Азії.
2. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Острови й півострови Азії»:

Азія	
Острови	**Півострови**

Цікаво дізнатися

У центральній частині острова Шрі-Ланка серед пагорбів простираються чайні плантації, на яких вирощують різні сорти чаю. У чай ідуть тільки молоді зелені листочки, які виросли останніми на вершині чайного куща. Збирають їх уручну. У середньому для виготовлення одного кілограма чистого чаю збирають чотири кілограми чайного листя.

§ 58. Поверхня Азії

- За фізичною картою визначте, які форми рельєфу переважають в Азії.

Азія займає більшу частину материка Євразія. Поверхня Азії відрізняється від рівнинної поверхні Європи. Тут розташовані великі за площею рівнини, найбільші плоскогір'я та найвищі гори на Землі.

На схід від Уральських гір простягнулася велика **Західносибірська рівнина**, яку на багато кілометрів покривають болота. На сході рівнина межує з **Середньосибірським плоскогір'ям**.

Височини й гори, які займають більшу частину Азії, розташовані в центрі цієї частини світу.

Між Чорним і Каспійським морями розташовані **Кавказькі гори**. На південному сході від Західносибірської рівнини лежать **гори Алтай**. Іще південніше з заходу на схід простяглися **гори Тянь-Шань**. Назва гір у перекладі з китайської мови означає «небесні гори». Це високі гори з крутими схилами й плоскими вершинами, вкритими снігами.

На схід від гір розкинулася безводна **пустеля Гобі**. На південний схід від пустелі розташоване одне з найбільших і найвищих **нагір'їв** світу — **Тибетське**. Тут високі плоскі рівнини поєднуються з дуже високими гірськими хребтами, вкритими снігами.

На південь від Тибетського нагір'я на 2400 км простягнулася неприступною широкою (від 100 до 250 км) смугою **найвища гірська система земної кулі — Гімалаї** (рис. 190). Вершина Гімалаїв — **гора Джомолунгма**. Це — найвища гора світу, що здіймається приблизно на 9 тисяч метрів. Її вершина вкрита вічними снігами й льодовиками.

На захід від Гімалаїв розташоване **Іранське нагір'я**. На північ від нього лежать **пустелі**: **Каракуми** і **Кизилкум**.

Рис.190. Гори Гімалаї

На південному сході Азії простягнулася **Велика Китайська рівнина**, покрита родючими ґрунтами. На півострові Індостан по берегах річок розкинулась іще одна низовина з родючими ґрунтами.

- Знайдіть її на карті й прочитайте назву.

Рис. 191. Виверження вулкана Ключевська Сопка

На південному сході й сході Азії розташовані сейсмічно небезпечні райони, у яких стаються землетруси й виверження вулканів.

На території Азії багато згаслих і діючих вулканів. На півострові Камчатка знаходиться найвищий діючий **вулкан — Ключевська Сопка** (рис. 191), а на Японських островах — згаслий **вулкан Фудзіяма**.

На великій території Азії є всі види корисних копалин, які існують у природі. Тут знаходяться багаті родовища *нафти* й *газу*. Надра Азії багаті на *кам'яне вугілля*, *залізні* та *кольорові руди*, *золото*, *алмази*, *поварену сіль*, *марганець*.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Рельєф Азії різноманітний. Тут розташовані великі рівнини та плоскогір'я. Більшу частину Азії займають височини й гори. Тут розташовані гори Кавказ, Алтай, Тянь-Шань. У центрі цієї частини світу підносяться найбільше нагір'я світу — Тибет, найвища гірська система земної кулі — Гімалаї.

Запитання

1. Яка поверхня переважає в Азії?
2. Яка найбільша рівнина в Азії лежить за Уральськими горами?
3. Які гори підносяться в Азії?
4. Яка гірська система найвища на земній кулі? Що ви можете про неї розповісти?
5. Які райони вважають сейсмічно небезпечними? Де вони розташовані в Азії?
6. На які корисні копалини багата Азія?

Завдання

1. На контурній карті позначте рівнини й гори Азії.
2. Користуючись текстом підручника, заповніть у зошиті таблицю «Поверхня Азії»:

Азія	
Рівнини	**Гори**

Цікаво дізнатися

Велика частина території Тибету — це плоскі рівнини, на яких практично немає рослинності. Над просторами, що позбавлені лісів, віють крижані вітри. Середня денна температура в цих місцях не піднімається вище за 0 °С. Але саме тут беруть початок великі річки Азії. Нагір'я багате на озера, тут є навіть гейзери й гарячі джерела.

§ 59. Клімат, води суходолу Азії

- Визначте, у яких теплових поясах розташована Азія.

Азія простяглася з півночі на південь через три теплові пояси: *північний холодний*, *північний помірний* і *тропічний*. Тому її клімат дуже різноманітний. У той час як на півночі Азії стоять великі морози, на півдні — спека. Клімат Азії з півночі на південь змінюється поступово — від холодного арктичного до жаркого тропічного.

На півночі Азії сувора зима й холодне літо. Тут узимку температури бувають найнижчі в усій Північній півкулі.

Більша частина Азії розташована в помірному поясі. Тут переважає континентальний клімат із різким охолодженням узимку й спекотним літом. На клімат помірного поясу впливає Тихий океан. У прибережних районах зима холодна, майже без опадів, а літо похмуре з частими дощами й туманами. Тут часто бувають *тайфуни* — сильні вітри зі зливами, які спричиняють повені та руйнування селищ і міст.

У Західній частині Південної Азії — на Аравійському півострові та півдні Іранського нагір'я — клімат тропічний. Цілий рік тут високі температури й мало опадів. У південних районах Азії

клімат спекотний, тут часто ллють рясні дощі протягом усього року.

Територією Азії протікає багато повноводних річок. Разом вони несуть більше води, ніж річки будь-якої іншої частини світу. Більшість річок Азії беруть початок здебільшого в горах, а потім течуть рівниною і впадають в океани.

З високих гір Азії, вкритих вічними снігами, стікають багатоводні й довгі **річки — Об**, **Єнісей**, **Лена**. Вони впадають у моря Північного Льодовитого океану. Найбільша з них за площею басейну — Об, найдовша — Лена, а найбагатоводніша — Єнісей. Річки надовго вкриваються кригою, а навесні, коли сніги тануть, виходять із берегів і широко розливаються. На Єнісеї збудовано потужні гідроелектростанції.

У моря Тихого океану несуть свої води **річки**: **Амур**, **Янцзи**, **Хуанхе**, **Меконг**. Вони найповноводніші влітку. У період сильних дощів на річках трапляються повені.

Янцзи — найдовша й найповноводніша річка Азії. Вона бере початок на Тибетському нагір'ї і тече на схід, перетинає Велику Китайську рівнину і впадає у Східнокитайське море. Це багатоводна й судноплавна річка. Місцеві жителі використовують воду річки для зрошення полів.

Рис. 192. **Річка Хуанхе**

На Тибетському нагір'ї бере початок іще одна велика азійська річка — **Хуанхе** (рис. 192). Її назва в перекладі з китайської мови означає «жовта річка». Річка протікає крізь пухку гірську породу жовтого кольору. Вода розмиває ці породи й стає жовтою і каламутною. Під час повені річка затоплює великі площі рівнини. Тому на ній збудовано захисні дамби, які утримують воду.

На півдні Азії на півострові Індостан течуть до Індійського океану великі річки — **Інд** і **Ґанґ**. Улітку вони повноводні, а взимку майже повністю пересихають. Обидві річки використовують для зрошення полів і судноплавства.

- Визначте за фізичною картою, де беруть початок річки Інд і Ганг.

За пустелями Середньої Азії течуть невеликі **річки Амудар'я** і **Сирдар'я**, що впадають в Аральське море.

Рис. 193. Озеро Байкал узимку

Чимало в Азії також озер. Більшість із них зосереджена в посушливих областях. Деякі з озер за великі розміри й солону воду називають морями. Найбільші з них **Каспійське** та **Аральське моря**. Каспійське море — найбільше безстічне солоне озеро в світі.

В Азії розташоване найглибше на Землі **озеро — Байкал** (рис. 193). Це — прісне озеро, у яке впадає багато річок. Байкал має найчистішу прісну воду на планеті.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Клімат Азії з півночі на південь змінюється поступово — від холодного арктичного до жаркого тропічного.
- Найдовша й найповноводніша річка Азії — Янцзи. Великі річки — Об, Єнісей, Лена, Хуанхе, Інд, Ґанґ.
- В Азії розташовані найбільше солоне озеро в світі — Каспійське море, а також найглибше озеро земної кулі — Байкал.

Запитання

1. Чому клімат Азії дуже різноманітний?
2. Які особливості річок Азії, що впадають у Північний Льодовитий океан?
3. Яка найдовша й найповноводніша річка тече територією Азії?

4. Чому на річці Хуанхе будують захисні дамби?
5. Які озера називають морями? Чому?
6. Яке озеро найглибше у світі?

Завдання

1. Розкажіть про особливості клімату Азії.
2. Знайдіть і покажіть на фізичній карті найбільші річки й озера Азії.
3. Надпишіть на контурній карті назви найбільших річок Азії.

Цікаво дізнатися

Аральське море — це солоне озеро. Колись воно було четвертим найбільшим озером у світі, у водоймі водилося багато риби. Але озеро стало міліти й зменшуватися у розмірах. Це сталося внаслідок надмірного забирання води для зрошування полів із річок, що впадають в Аральське море. Висихання водойми призвело до зникнення багатьох видів риб і рослин.

§ 60. Рослинний і тваринний світ Північної Азії

- За картою природних зон визначте, які природні зони є в Азії.
- Які з природних зон охоплюють найбільші площі території Азії?

На півночі Азії острови й узбережжя Північного Льодовитого океану знаходяться у холодному поясі. Від Уральських гір до Берингової протоки простягнулася зона ***арктичних пустель***, яка південніше переходить у зону ***тундри.*** В Азії ці природні зони охоплюють більшу площу, ніж в Європі.

У зоні арктичних пустель ростуть тільки *мохи* та *лишайники*. У тундрі, крім них, трапляються *карликові деревця*, *ягідні кущі*, *гриби*.

Тварини цієї місцевості пристосувалися до умов суворої природи.

- Як саме?

У морях Північного Льодовитого океану водяться *тюлені*, *моржі*, *білухи*, *нарвали*, багато *риби*. На островах та узбережжі живуть *білі ведмеді*, улітку прилітає безліч морських *птахів*.

Рис. 194. Хвойні ліси — тайга

Добре переносять холод тварини тундри: *північні олені*, *песці*, *лемінги*, *полярні сови*, *білі куріпки*, *зайці-біляки*.

На південь від тундри в північному помірному поясі Азії зима дуже сувора. Тут немає теплої течії, як біля берегів Європи. Углиб Азії заходить холодне повітря з Північного Льодовитого океану й знижує температуру. Тут ростуть густі ***хвойні ліси*** — ***тайга*** (рис. 194). Добре переносять холод *ялини*, *кедри*, *ялиці*, *модрини*. З листяних дерев в Азії ростуть *береза* й *осика*.

Біля берегів Японського моря клімат м'якший, ніж у сибірській тайзі, що пояснюється впливом теплої течії та вологих вітрів із Тихого океану. Тут розташована уссурійська тайга. У густих лісах поряд із кедрами й ялицями ростуть цінні породи листяних дерев: *бархатне дерево*, *монгольський дуб*, *чорна береза*, *маньчжурський горіх*, *дикий виноград*.

У тайзі водиться безліч різноманітних тварин. Це *лосі*, *бурі ведмеді* (рис. 195), *вовки*, *рисі*, *білки*, *куниці* (рис. 196), *соболі*, *лисиці*. Багато всіляких птахів. В уссурійській тайзі у заростях по берегах річок мешкають *тигри* (рис. 197), *дикі свині*.

Від Каспійського моря до Великої Китайської рівнини розкинулися ***сухі степи*** й ***пустелі*** помірного поясу. Тут мало опадів, літо жарке й сухе, а зима сувора холодна. Рослинність

Рис.195. **Бурий ведмідь**

Рис. 196. **Лісова куниця**

Рис. 197. **Уссурійський тигр**

Рис. 198. **Дикий осел — кулан**

бідна. Рослини пристосувалися до нестачі вологи й до літньої спеки. Це рідкі *степові трави*, що ростуть окремими кущиками, між яких видно голу землю. У піщаних пустелях Середньої Азії ростуть невеликі дерева з дуже довгим корінням — *саксаул*. У кам'янистих пустелях Гобі, крім саксаулу, є *солянки*, *полин*.

У степах водяться *бабаки* й *ховрахи*, у пустелях — *ящірки*, *змії*, *черепахи*, *отруйні павуки.* З великих травоїдних тварин трапляються *антилопи джейрани*, *дикі осли — кулани* (рис. 198), *двогорбі верблюди.*

На захід від Кавказьких гір, на узбережжі Чорного моря, а також по берегах Середземного моря розташовані ***вологі субтропіки***. Тут створено штучні парки, у яких ростуть *евкаліпти*, *пальми*, *магнолії*, *кипариси*, *бамбук.* У лісах ростуть *каштани*, *волоський горіх*, *дикі груші*, *яблуні.*

Значну територію Азії займають ***області висотної поясності***. У горах Тянь-Шаню, на Тибетському нагір'ї, на півночі Гімалаїв переважають високогірні степи, пустелі. Рослинний

покрив тут бідний: *ковила*, *полин*, *безлисті чагарники*. Південні схили Гімалаїв покриті тропічними лісами, що переходять у листяні й хвойні ліси, які змінюються чагарниками й гірськими луками. Високо в горах живуть *гірські орли*, *гірські козли*, *барани*, *барси* та інші тварини.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- Через суворі природні умови на півночі Азії рослинний і тваринний світ дуже бідний.
- У північному помірному поясі Азії ростуть густі хвойні ліси, де водяться ведмеді, лосі, вовки, рисі, тигри, багато хутрових звірів і усіляких птахів.
- У сухих степах і пустелях Азії рослин мало, але багато гризунів і плазунів.
- Рослинність і тваринний світ у горах Азії змінюються з висотою.

Запитання

1. Які природні зони простягнулися на півночі Азії від Уральських гір?
2. Чому рослинний і тваринний світ на півночі Азії бідний?
3. Які ліси ростуть на території Азії? Які дерева в них поширені?
4. Які тварини водяться у лісах Азії?
5. Чому в сухих степах і пустелях Азії мало рослин?
6. Які травоїдні тварини мешкають у степах і пустелях Азії?

Завдання

1. Користуючись підручником, випишіть у зошит типових представників рослинного й тваринного світу природних зон Азії.
2. Розгляньте рис. 195—198. Складіть словесний опис однієї з тварин за п л а н о м:
   - Назва.
   - Зовнішній вигляд.
   - Де живе.
   - Чим подобається.

Цікаво дізнатися

Уссурійський тигр — найбільший серед усіх тигрів. Густе хутро рятує його від сильних морозів. У пошуках здобичі

тигр долає величезні відстані, перепливає бурхливі річки. Голодний тигр нападає навіть на ведмедів. Тигри полюють двома способами: вони можуть тихо й непомітно підкрадатися до своєї жертви або вичікувати, перебуваючи в засідці. Коли відстань між тигром і його жертвою скорочується десь до 150 м, хижак робить свій вирішальний ривок.

§ 61. Рослинний і тваринний світ Південної Азії

- Знайдіть на карті відомі вам острови й півострови на півдні та південному сході Азії.
- У якому тепловому поясі розташовані ці острови й півострови?

Більша частина Південної Азії лежить у жаркому поясі й має тропічний клімат. Високі Гімалайські гори загороджують південну частину Азії від холодних північних вітрів. На південь від цих гір цілий рік тепло, а ближче до екватора — спекотно.

На південному заході Азії, на півострові Аравія і в нижній течії річки Інд розкинулися ***пустелі*** жаркого поясу. Дощі тут випадають рідко, два-три рази на рік, тому рослинність у сухих і жарких пустелях бідна. Місцями трапляються *верблюжа колючка* та *солянка.* В оазисах, де близько до поверхні підходять підземні води, вирощують *фінікові пальми*.

У пустелях Аравійського півострова водяться *антилопи*, *дикі осли*, *шакали*, *смугасті гієни*, *лисиці фенек*, *тушканчики*.

У центральній частині півостровів Індостан та Індокитай, де опадів менше й буває посушливий сезон, лежать ***савани***. Серед трав'яного покриву саван розкидані групи дерев або височіють поодинокі *акації*, *пальми*, *баньян.* Тут трапляються дерева з цінною деревиною — *тикове*, *салове*, *сандалове*.

У саванах водяться *антилопи*, *буйволи*, *дикі свині*, *слони.* Багато *мавп* і *лемурів*. У заростях уздовж річок полюють хижаки — *тигри*, *леопарди*, *гепарди*, *леви*.

На південному сході Азії — на півостровах Індостан, Індокитай і островах Індонезії — під промінням палючого сонця ростуть ***тропічні ліси***, які називають *джунглями*. Дерева ростуть

кількома ярусами. Високі дерева в джунглях сягають 70 м заввишки. Між високих дерев ростуть нижчі, переважно різні *пальми*, під якими ховаються *чагарники.* Трави майже немає, земля й дерева вкриті *мохом* і *папоротями*, скрізь гниють повалені дерева. Гнучкі ліани перекидаються з дерева на дерево.

У лісах поширені *кокосові пальми*, *манго*, *банани*, *мускатний горіх*, *хлібне* й *динне* дерева. Тут багато дерев із цінною деревиною: *залізне*, *червоне*. У лісі росте *дикорослий чай* — дерево до 10 м заввишки зі стовбуром діаметром зо пів метра. Великі зарості утворюють *бамбук* (рис. 199), *папірус*, *баньян* (рис. 200).

Рис. 199. Бамбук

Рис. 200. Баньян

У тропічних лісах багато різноманітних тварин. Там живуть мавпи — *орангутанги* (рис. 201), *макаки*, *гібони*. У бамбукових заростях водяться великі травоїдні тварини — *панди* (рис. 202), які не трапляються в інших частинах світу. Їх іще називають *бамбуковими ведмедями*. Ці неквапливі спокійні

Рис. 201. Орангутанг

Рис. 202. Панда

тварини вміють лазити по деревах і забираються туди, якщо відчувають небезпеку. Харчуються панди травами й молодими пагонами бамбука.

Водяться *носороги*, *індійські буйволи* (рис. 203), *тапіри*. Найбільші тварини — *індійські слони*, яких легко приручає людина для виконання важких господарських робіт (рис. 204).

У джунглях поширені хижаки — *тигри*, *пантери*, *леопарди*. Багато змій, серед яких найнебезпечніша — *очкова змія*. Із птахів поширені різнобарвні *папуги*, *павичі* (рис. 205), *птах-носоріг* (рис. 206). У річках живуть величезні *крокодили* завдовжки до 10 м.

На корисні рослини Азія багатша, ніж інші материки. Ця частина світу — батьківщина багатьох сортів *пшениці*, *льону*, *ячменю*, *вівса*, *рису*, *цукрової тростини*, *бананових дерев*, *чайного куща*, *мандаринового дерева*. Азія — батьківщина багатьох свійських тварин, яких розводять тепер в інших частинах світу: *коней*, *верблюдів*, *кіз*, *буйволів*. Саме в Азії людина приручила гірського *бика яка*, горбатого бика *зебу* й *слона*.

Рис. 203. Індійський буйвіл

Рис. 204. Індійський слон

Рис. 205. Павич

Рис. 206. Птах-носоріг

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

На південному сході Азії у саванах і тропічних лісах поширені банани, бамбук, баньян, пальми, різні породи дерев із цінною деревиною. Тут багато різноманітних тварин. Поширені мавпи, панди, буйволи, слони, тигри, леопарди, змії, крокодили. Багато всіляких птахів.

Запитання

1. Які природні зони є у жаркому поясі Азії?
2. Які тварини мешкають у Аравійських пустелях?
3. Які рослини ростуть у саванах Азії?
4. Як називають ліси на південному сході Азії? Які рослини характерні для них?
5. Які тварини водяться у тропічних лісах Азії?
6. Батьківщиною яких корисних рослин і тварин є Південна Азія?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про панду.
2. Прочитайте оповідання «Мангусти» на с. 228.

Цікаво дізнатися

У південно-східних лісах Азії живуть хижі маленькі звірі — мангусти. Харчуються вони дрібними гризунами й комахами. У разі небезпеки мангусти можуть вступити в сутичку з коброю. Мангусти добре приручаються. Тримають їх як свійських тварин для боротьби з пацюками й зміями. У Центральній Індії мангуста вважають священною твариною, яку не можна вбивати.

§ 62. Населення Азії

- Розгляньте політичну карту Євразії (рис. 207). Назвіть найбільші за розмірами території держави Азії.

Ви вже знаєте, що Азія займає більшу частину материка Євразія — від Уральських гір на заході до берегів Тихого океану на сході. Це найнаселеніша частина світу. На величезній площі Азії живе більш як половина населення земної

Рис. 207. Політична карта Євразії

кулі. Але за середньою густотою населення Азія поступається Європі. На території Азії населення розміщується украй нерівномірно.

Через природні умови мало населені тундра й сибірська тайга, пустелі й плоскогір'я, високі гори, а також тропічні ліси і джунглі.

Найбільша густота населення у Південній і Південно-Східній Азії. Особливо густо заселені Велика Китайська рівнина, морське узбережжя Китаю і Японських островів, долини річок півострова Індостан. На цих територіях теплий клімат і родючі ґрунти створюють сприятливі умови для збирання 2—3 урожаїв на рік.

Населення Азії дуже різноманітне. Представники ***європеоїдної раси*** населяють Сибір, Південно-Західну Азію та півострів Індостан. Народи ***монголоїдної раси*** становлять більшу частину населення Азії. Монголоїди населяють Північну, Центральну та Східну Азію.

В Азії проживає дуже багато народів. Вони відрізняються мовою, звичаями, культурою.

У Центральній і Східній Азії живе найчисленніший народ Землі — **китайці** (рис. 208). На півострові Індостан живуть **індійці** (рис. 209) — другий за чисельністю народ земної кулі.

Рис. 208. **Китайці**

Рис. 209. **Індійці**

Північ Азії і Сибір населяють **росіяни**, **ненці**, **чукчі**, **якути**, а захід і центр азійської частини світу — **казахи**, **узбеки**, **таджики**, **киргизи**, **туркмени**, **монголи** та інші народи.

На південному заході Азії проживають **араби**, **перси**, **афганці**. На південному сході й сході — **японці**, **корейці**, **в'єтнамці** та інші народи.

В Азії налічується 54 держави. Найбільші за розмірами території — *Росія*, *Китай*, *Індія*, *Казахстан*, *Саудівська Аравія* (див. рис. 207).

Країни Азії дуже різняться рівнем економічного розвитку. Більшість держав Азії належать до країн, що розвиваються. Переважно населення проживає в селах і займається сільським господарством. Лише третина населення — мешканці міст, де розвивається промисловість.

Найвищого рівня економічного розвитку досягла *Японія*. Вона є світовим лідером у багатьох галузях господарства. Високі темпи економічного розвитку також має Китай.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

- В Азії живе більш як половина населення земної кулі, але розміщується воно вкрай нерівномірно. У цій частині світу проживає дуже багато народів. Найчисленнішими народами Азії й світу є китайці та індійці.
- В Азії налічується багато держав. Найбільші за розмірами території — Росія, Китай, Індія, Казахстан, Саудівська Аравія.

Запитання

1. У якій частині Азії густота населення найбільша? Чому?
2. До яких рас належать народи, що населяють Азію?
3. Які народи проживають в азійській частині материка Євразія?
4. Які країни Азії найбільші за розмірами території? Покажіть їх на карті.
5. Яка країна Азії має найвищий рівень економічного розвитку?

Завдання

1. Знайдіть і покажіть на карті, де живуть найчисленніші народи Азії і світу.
2. Користуючись підручником, випишіть у зошит назви народів, які населяють Азію.

Цікаво дізнатися

Більшість держав Азії — республіки. Деякі держави — це монархії. Так, у Японії главою держави є імператор. Він присутній на офіційних державних заходах, національних святах, приймає іноземних послів. Проте всі важливі рішення ухвалюють прем'єр-міністр і уряд країни.

§ 63. Казахстан

- На політичній карті Євразії знайдіть Казахстан.
- Назвіть держави, з якими межує Казахстан.

Казахстан *— за розмірами території найбільша держава у Центральній Азії і дев'ята у світі*. Казахстан межує з Росією, Китаєм, Киргизстаном, Узбекистаном, Туркменістаном. На південному заході омивається **Каспійським морем**.

Майже вся територія країни зайнята рівнинами. На сході здіймаються **гори Алтай**. На південному сході простягаються величні **горні хребти Тянь-Шаню**, вершини яких укриті снігами й льодовиками.

Казахстан розташований у центрі материка Євразія, далеко від океану, тому клімат тут посушливий. Зима на цій території малосніжна й холодна, в окремих районах країни морози сягають –45 °С. Літо спекотне й сухе.

Більшість річок Казахстану беруть початок у горах. Найбільші **річки** країни — **Іртиш**, **Сирдар'я**, **Урал**. Головна судноплавна річка — Іртиш. Сирдар'я на півдні країни впадає в **Аральське море**. Унаслідок того, що води річки використовують для зрошення полів, Аральське море пересихає й зменшується у розмірах. На території Казахстану багато **озер**. Найбільше з них — **Балхаш**, половина води в якому прісна, а половина — солона.

На рівнинах країни розкинулися степи й лісостепи. На півдні лежать пустелі. У деяких пустельних районах земля висихає так, що з'являються тріщини — *такири* (рис. 210). Схили гір укриті хвойними лісами з багатим і різноманітним тваринним світом.

Рис. 210. Такири

Казахстан — одна з найрозвиненіших держав Центральної Азії, що має потужну економіку. Країна багата на **корисні копалини**. Тут добувають *кам'яне вугілля*, *руди чорних* і *кольорових металів*, *уран*, *боксити*, *фосфорити*, *золото*, *нафту*, *природний газ*. Розвинені *гірничодобувна*, *машинобудівна*, *хімічна галузі промисловості*.

Рис. 211. Збирання урожаю пшениці на полях Казахстану

Головна галузь сільського господарства країни — **землеробство**. Казахстан посідає друге місце у світі за вирощуванням зернових культур. Головна зернова культура — *пшениця* (рис. 211). Вирощують і інші зернові культури: *ячмінь*, *овес*, *просо*, *рис*. Також вирощують *кукурудзу*, *соняшник*, *цукрові буряки*, *бавовник*, *дині*, *картоплю*, різні *овочі*. У передгір'ях і в долинах річок, де багато тепла, на зрошуваних землях плодоносять сади й виноградники.

Рис. 212. Монумент Байтерек — символ столиці Казахстану

Рис. 213. Головна мечеть міста Нур-Султан

На пасовищах і гірських луках пасуться *вівці*, *кози*, *коні*, *корови*, *верблюди*.

Казахстан поставляє в інші країни пшеницю, борошно, бавовну, шкіру, вовну.

Населення Казахстану — переважно **казахи**. Також у країні проживають росіяни, узбеки, українці, німці, татари.

Столиця Казахстану — місто Нур-Султан. Символом столиці є цікава й красива споруда Дерево життя — Байтерек (рис. 212). Її висота становить 150 м. Головна мечеть столиці є найбільшою у Центральній Азії (рис. 213).

Великі міста Казахстану — **Алмати**, **Караганда**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Казахстан розташований у Центральній Азії. Має велику за розмірами територію, різноманітні природні умови, багаті запаси корисних копалин. Це одна з найрозвиненіших держав Центральної Азії з сильною економікою. Провідна галузь сільського господарства — землеробство. Головна зернова культура — пшениця. Основне населення — казахи. Столиця Казахстану — Нур-Султан.

Запитання

1. Яке місце у світі за розмірами території посідає Казахстан?
2. Які гори розташовані на території країни?
3. Від чого залежить клімат Казахстану?
4. Які природні зони є на території країни?
5. Які зернові культури вирощують на полях Казахстану?
6. Які народи проживають у Казахстані?

Завдання

1. Користуючись політичною картою Євразії, випишіть у зошит назви держав, із якими межує Казахстан.
2. Розкажіть, що ви дізналися про річки й озера Казахстану.
3. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.

Цікаво дізнатися

У Казахстані розміщається перший у світі й найбільший космодром Байконур. Звідси було відправлено на космічну орбіту перші в світі штучні супутники Землі й Місяця. Саме з Байконура здійснено перший політ космонавта.

§ 64. Китай

- На політичній карті Євразії знайдіть Китай.
- Назвіть держави, з якими межує Китай.

Китай *розташований у східній частині Азії.* Це третя за розмірами території країна світу після Росії та Канади. Країна межує з 13 державами, серед яких: Росія, Індія, Казахстан, Монголія. На сході територію Китаю омивають моря Тихого океану — **Жовте**, **Східнокитайське**, **Південнокитайське**.

Поверхня Китаю різноманітна. На півночі й північному заході лежать пустелі. На південному заході розташоване одне з найбільших у світі **нагір'їв Тибет**. Уздовж західного кордону простягнулися **гори Гімалаї**. На сході розкинулася **Велика Китайська рівнина**.

Клімат у різних частинах країни неоднаковий. На півночі й заході зима морозна, а літо спекотне й сухе. На сході країни клімат більш теплий і вологий. На півдні й південному сході літо спекотне з частими зливами, а зима сухіша й прохолодна.

Територією Китаю течуть **річки Янцзи** і **Хуанхе**. Річки відіграють важливу роль у житті населення країни — саме в долинах річок живе велика частина китайців.

Рис. 214. Заповідник панд у Китаї

У країні багатий і різноманітний рослинний і тваринний світ. Для збереження рослин і тварин, що зникають, створено більш як 300 заповідників (рис. 214) і національних парків.

Китай — велика індустріально-аграрна держава. У надрах країни є всі відомі **корисні копалини**. Особливо багатий Китай на *кам'яне вугілля*, *нафту*, *залізну руду*, *руди кольорових металів*. Тому в країні розвинені *гірничодобувна*, *металургійна*, *хімічна галузі промисловості*, *машинобудування*. За кількістю промислових підприємств країна посідає одне з перших місць у світі. Основні індустріальні центри розташовані на сході країни. На заводах і підприємствах виробляють сільськогосподарську техніку, автомобілі, трактори,

Рис. 215. Виробництво телефонів на заводі в Китаї

Рис. 216. Вирощування рису в Китаї

судна, літаки, велосипеди, верстати, годинники, комп'ютери, телевізори, холодильники, телефони (рис. 215).

Розвинена *текстильна промисловість*. На ткацьких фабриках виробляють бавовняні, вовняні й шовкові тканини.

Сільські жителі займаються **землеробством**. На Великій Китайській рівнині й у долинах річок вирощують *пшеницю*, *рис* (рис. 216) , *кукурудзу*, *просо*, *бавовник*, *чай*, *цукрову тростину*, *картоплю*, *цитрусові*. У **тваринництві** переважає розведення *корів*, *коней*, *буйволів*, *віслюків*, *овець* і *кіз*.

Важливе значення мають рибальство й вилов морепродуктів.

Китай продає іншим країнам метали, вугілля, нафту, електроніку, машини, телевізори, комп'ютери, тканини, одяг, взуття, рис, чай.

Китай — найбільша за кількістю населення держава світу. Основне населення — **китайці**, але в країні проживають представники ще більш як 50 народів.

Столиця Китаю — Пекін. Місту більше ніж три тисячі років. Складається він зі старого міста й нових районів. У центрі Пекіна розташована найбільша в світі площа Небесного спокою (рис. 217). З площі можна потрапити до стародавньої резиденції китайських імператорів Заборонене місто. Нині це музей.

Рис. 217. Площа Небесного спокою в Пекіні

Рис. 218. Велика китайська стіна

Найвідомішою спорудою Китаю є Велика китайська стіна (рис. 218).

Великі міста Китаю — **Чунцин**, **Шанхай**.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Китай розташований у східній частині Азії. Поверхня країни різноманітна: гори, нагір'я, рівнина. Клімат у різних частинах країни неоднаковий. Країна багата на природні ресурси. Економіка Китаю є однією з найпотужніших у світі. Китай — найбільша за кількістю населення держава світу. Основне населення — китайці. Столиця Китаю — Пекін.

Запитання

1. У якій частині Азії розташований Китай?
2. Яка поверхня країни?
3. Які галузі промисловості розвинені в Китаї?
4. Які сільськогосподарські культури вирощують на полях Китаю?
5. Які товари продає Китай в інші країни?

Завдання

1. Розкажіть, що ви дізналися про пам'ятки Китаю.
2. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.
3. Прочитайте нарис «Що значить для китайця рис?» на с. 229.

Цікаво дізнатися

Велика китайська стіна — найдовша штучна споруда у світі. Простяглася вона через увесь Північний Китай. Почали споруджувати її багато століть тому як захист від набігів кочових племен. Будували стіну дві тисячі років. Загальна довжина стіни становить 8 851 км, а висота — максимум 10 м. Через кожні 200 м — сторожові вежі. Призначалися вони для оборони, а також оповіщення про ворожі напади.

§ 65. Японія

- Знайдіть на фізичній карті Євразії Японські острови. Прочитайте їхні назви.
- На політичній карті Євразії знайдіть державу Японія.

Японія *розташована на чотирьох великих і багатьох малих островах у Тихому океані біля узбережжя Східної Азії.* З узбережжя видно, як сонце сходить над Тихим океаном. Тому Японію здавна називають Країною Вранішнього Сонця.

Японія відокремлена **Японським морем** від Росії, Корейської Народно-Демократичної Республіки й Республіки Кореї, а **Східнокитайським морем** — від Китаю.

Поверхня Японії зайнята горами, що вкриті лісами. Рівнини тягнуться вузькими смугами вздовж узбереж. Більшість гір є згаслими або діючими вулканами. Найбільша **гора** Японії — згаслий вулкан **Фудзіяма** (рис. 219). Її вершина вкрита снігом. У Японії гору Фудзіяма вважають священною.

Рис. 219. Гора Фудзіяма

Тут є і діючі вулкани. Часто стаються землетруси, що спричиняють цунамі. Вони не раз завдавали країні чимало лиха.

Японія в основному тепла й сонячна країна, але клімат дуже вологий. Щоліта в Японію приходять тайфуни, що спричиняють сильні зливи, повені й завдають великої шкоди населенню.

Територією країни тече багато невеликих гірських річок. Вони бурхливі й несудноплавні. У горах є красиві озера. Завдяки сприятливим кліматичним умовам рослинний світ Японії багатий і різноманітний. Дикі тварини мешкають переважно в численних національних заповідниках і морських парках.

Країна бідна на корисні копалини та природні ресурси. Проте Японія — високорозвинена індустріальна держава. Вона є лідером світової економіки й за розвитком промисловості посідає перше місце серед країн Азії. Японія — найбільший у світі виробник морських суден, автомобілів, мотоциклів, телевізорів, комп'ютерів, відеоапаратури, роботів. У країні випускають шовкові й синтетичні тканини, пластмаси, побутову хімію, добрива, паперову продукцію.

У Японії розвинене *рибальство*. За виловом риби й морепродуктів країна посідає перше місце в світі. Рибу й морепродукти переробляють на плавучих заводах.

Клімат Японії сприятливий для розвитку в країні **сільського господарства**. Тут орних земель мало, тому японці дуже дбайливо ставляться до них і вирощують великі врожаї. Головною культурою є *рис*. Вирощують також *пшеницю*, *ячмінь*, *цукровий буряк*, *цукрову тростину*, *чай*, *овочі*, *фрукти*. Розводять скот.

Рис. 220. Японки в кімоно

Основне населення країни — **японці**. Більшість мешканців проживає в містах.

Японія — країна древньої культури. Японці шанують звичаї і традиції. Вони дуже люблять свій національний одяг. Часто вбираються у барвисті кімоно: не лише на свята, а й у повсякденному житті (рис. 220).

Столиця Японії — Токіо. Це найбільше місто країни, важливий індустріальний і культурний центр. Головні пам'ятки міста — Імператорський палац (рис. 221), Токійська вежа.

У Токіо багато парків. Навесні в них розквітає японська вишня — сакура (рис. 222).

Великі міста Японії — **Осака**, **Йокогама**.

Рис. 221. Імператорський палац у Токіо

Рис. 222. Цвітіння сакури в токійському парку

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Японія розташована на островах у Тихому океані поблизу узбережжя Східної Азії. Поверхня країни зайнята горами, що вкриті лісами. Тут є діючі вулкани, часто стаються землетруси. Японія має високорозвинену промисловість. За виловом риби й морепродуктів країна посідає перше місце в світі. Основне населення — японці. Столиця Японії — Токіо.

Запитання

1. У якій частині світу розташована Японія?
2. Японія — материкова чи острівна держава?
3. Яку гору в Японії вважають священною?
4. Яку промислову продукцію випускають у Японії?
5. Яка сільськогосподарська культура є головною у Японії?
6. Чому в Японії розвинене рибальство, а не землеробство?

Завдання

1. Розкажіть, що вам відомо про стихійні руйнівні природні явища, що завдають лиха населенню Японії.
2. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.

Цікаво дізнатися

У всьому світі відома продукція японської промисловості, що має високу якість. Багато товарів Японія продає у США,

Китай, Німеччину, Росію та інші країни. Дорогами всього світу їздять японські автомобілі відомих компаній «Тойота», «Ніссан», «Хонда», «Міцубісі», «Мазда».

§ 66. Індія

- Знайдіть на фізичній карті Євразії півострів Індостан. Опишіть його географічне положення.
- На політичній карті Євразії знайдіть Індію. На якому півострові розташована країна?

***Індія** розташована у південній частині Азії.* Індія — одна з найбільших за розмірами території держава світу. Вона займає весь **півострів Індостан** і омивається водами **Індійського океану**, **Аравійського моря** та **Бенгальської затоки**. Індія межує з усіма державами Південної Азії, а також з Афганістаном і Китаєм.

Поверхня країни різноманітна. На півночі підносяться найвищі **гори** світу — **Гімалаї**, на південь від гір лежить велика низовина, а вся центральна частина зайнята нагір'ям.

Гімалаї захищають територію країни від холодних північних вітрів, тому клімат в Індії жаркий. У країні протягом року спостерігаються два сезони — сухий зимовий і вологий літній.

У країні бракує водних ресурсів. Найбільша **річка** Індії — **Ґанґ**. Це — широка повноводна річка, що має багато приток. Під час літніх дощів рівень води підвищується, що спричиняє сильні повені. Води Ґанґу використовують для судноплавства, зрошення земель та інших господарських потреб. Населення Індії вважає Ґанґ священної річкою.

Рис. 223. Тигри в заповіднику

Природні умови країни різноманітні. Тут поширені савани та тропічні ліси. Багатий тваринний світ. Проте природних територій із кожним роком стає менше, тому що більшу частину їх освоєно й зайнято під ріллі й пасовища. У країні створено багато національних парків і заповідників, де мешкають дикі тварини: *слони*, *тигри* (рис. 223),

леопарди, *пантери*, *снігові барси*, *однорогі носороги*, *бізони*, *антилопи*, *мавпи*, *крокодили* та інші.

Надра Індії багаті на **корисні копалини**. Вона добре забезпечена *залізними* й *марганцевими рудами*, є значні поклади *кам'яного вугілля*, *слюди*, великі родовища *золота* та *коштовних каменів*.

Серед **галузей промисловості** в країні розвинені *гірничодобувна*, *металургійна*, працюють машинобудівні заводи й підприємства *з виробництва електроніки.* Високого розвитку набула *легка промисловість*, особливо виробництво тканин і взуття.

Сільське господарство — важлива галузь економіки країни. Головні сільськогосподарські культури — *рис*, *пшениця*, *бавовник*, *цукрова тростина*, *чай*, *джут*. Також селяни вирощують *просо, ячмінь, арахіс, горох, банани, манго.* Індія — провідний виробник *чаю*, *кави*, різноманітних пряностів (рис. 224) — *чорного перцю*, *імбиру*, *гвоздики*, *ванілі*. Завдяки клімату врожаї збирають кілька разів на рік. У країні найбільше у світі поголів'я великої рогатої худоби — *корів*, *буйволів*, *биків зебу*. Використовують їх як тяглову силу для роботи на полях (рис. 225) і перевезення вантажів. Також важку працю виконують приручені слони.

Рис. 224. Індійські пряності

Рис. 225. Корови — помічники в роботі на полі

За чисельністю населення Індія — друга країна світу після Китаю. Це найбільш багатонаціональна держава світу. Тут проживає безліч різних народів, але всіх їх об'єднує загальна назва — **індійці**.

Столиця Індії — місто Нью-Делі. Це стародавнє місто поділяється на дві частини: Старий Делі й Новий Делі. Старому

Рис. 226. **Палац-фортеця Червоний форт у Нью-Делі**

Делі багато століть, тут збереглося багато старовинних палаців і храмів. Палац-фортеця Червоний форт — найстаріша споруда старого міста (рис. 226). У Новому Делі багато сучасних висотних будівель. Тут розташований парламент країни (рис. 227).

Великі міста Індії — **Калькутта**, **Мумбаї**.

Рис. 227. **Будівля парламенту Індії**

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ

Індія розташована на півострові Індостан у південній частині Азії. На півночі підносяться гори Гімалаї. Клімат країни жаркий. Найбільша річка Індії — Ґанґ. Країна багата на корисні копалини. Основу економіки становить сільське господарство. Індія — багатонаціональна держава. Столиця Індії — Нью-Делі.

Запитання

1. У якій частині Азії розташована Індія?
2. Які чинники впливають на клімат Індії?
3. Яка найбільша річка Індії? Як населення використовує її води в господарстві?
4. Які галузі промисловості розвинені в Індії?
5. Що вирощують в Індії?

Завдання

1. Покажіть на політичній карті столицю і великі міста Індії.
2. На контурній карті надпишіть назву держави, позначте її столицю.
3. Прочитайте оповідання «Про слона» на с. 230.

Цікаво дізнатися

В Індії робоча худоба — цінне надбання селянина. Звичайна сім'я має не менш як дві тварини. За ними доглядають і намагаються якнайкраще годувати. Корову в Індії вважають священною твариною. Постарілу худобу, від якої уже немає користі, не забивають, а відпускають на волю. Тому корови бродять дорогами й вулицями, їх ніхто не чіпає. Яловичину споживати в їжу заборонено, тому в Індії корів не розводять заради м'яса. Більшість індійців вегетаріанці.

* * *

Візитна картка Індії — це чай. Найбільші чайні плантації розташовані на північному сході країни, у штаті Ассам, а особливо ароматні сорти чаю вирощують у передгір'ях Гімалаїв. Чайні плантації в Індії називають садами. Щоб захистити ніжні листочки чаю від палючого сонця, кущі висаджують між деревами манго. Тому темно-зелені шатра мангових садів — звичний пейзаж штату Ассам. А сам манго в Індії вважають королем фруктів. Біля селянських будинків зазвичай росте папайя або динне дерево — символ благополуччя сім'ї.

Контрольні запитання і завдання з теми

1. У якій частині материка Євразія розташована Азія?
2. Якими океанами омивається Азія? Покажіть їх на фізичній карті.
3. Яка найбільша рівнина в Азії лежить за Уральськими горами? Покажіть її на фізичній карті.
4. Які гори височіють в Азії? Покажіть їх на фізичній карті.
5. Які особливості клімату Азії?
6. Які природні зони Азії вам відомі?
7. Розкажіть, що вам відомо про рослинний і тваринний світ Азії.
8. Назвіть народи, які проживають в Азії.
9. Які великі держави Азії ви знаєте? Покажіть їх на карті.

ТВОРИ ДЛЯ ЧИТАННЯ

Подвиг ученого

Галілео Галілей своїм відкриттям телескопа здійснив справжній переворот у науці. Він удосконалив свою зорову трубу (телескоп), за допомогою якої зробив дуже багато відкриттів на зоряному небі. Спочатку його телескоп давав лише триразове збільшення зір, а потім він добився збільшення їх у 30 разів і довгими вечорами простоював у телескопа, спостерігаючи зоряне небо.

Першим небесним тілом, на яке Галілей спрямував свій телескоп, був Місяць. Учений виявив на ньому гори, низовини, кратери. Потім відкрив кілька супутників навколо Юпітера та інших планет, скупчення величезної кількості зір Всесвіту. На Сонці Галілей відкрив темні плями й пояснив причину утворення їх.

Про свої спостереження зоряного неба з допомогою телескопа та інші відкриття Галілей написав низку книжок, у яких підтверджував правильність учення Коперника про рух Землі й таким чином остаточно спростував учення церковників про те, що центром Всесвіту є нерухома Земля.

Над ученим нависли грізні хмари. Інквізиція (особливий церковний суд) оголосила телескоп Галілея диявольським інструментом. Існування гір і долин на Місяці спростовувалось як таке, що суперечить ученню церковників. Про відкриття плям на Сонці було суворо заборонено навіть згадувати.

1633 року Галілей постав перед судом інквізиції, який заборонив йому займатися астрономією (наукою про зорі), видавати книжки й навіть розмовляти з будь-ким про рух Землі. Але це не зупинило вченого. Його подвиг назавжди увійшов в історію світової науки.

- Який переворот у науці зробив Галілео Галілей?
- Як поставилися церковники до телескопа та інших відкриттів ученого?

Казкова планета

Ми всі чекаємо на казку часом з вами,
а казка — це Земля і небеса.
Земля нас радує загадками й дивами,
і зачаровує серця її краса.
Усе це казка! Гори і долини,
моря і ріки, пагорби й гаї.
Її висоти і її глибини
і, навіть, думи і слова твої.

Подумай тільки — ти людина в світі!
І в цілім Всесвіті подібного нема.
Летять тіла космічні по орбіті,
а на планетах — холод, жар, пітьма.
А ми живі! Ми вмієм міркувати,
і на планеті нашій все цвіте!
І хочеться цю Землю обійняти,
і заспівати хочеться про те.

Земля — це казка, надзвичайне диво!
Хотілося б, щоб хоч одна була
планета інша чарівна й красива
і щоб людина там, як ми, жила.
Але нема ні близько, ні далеко.
Чарівну Землю Сонце зігріва.
І в рідним небі — ластівки й лелеки,
і є тут люди, бо вона — жива!

Земля — це казка, надзвичайне диво!
І диво все, що тут живе на ній.
І ллються чари, всюди так красиво!
А ти — людина на планеті цій!
Тепер скажи, хіба це все не казка?
Жива планета, думи і діла...
І ясне Сонце, та любов і ласка,
і стільки музики, і кольору, й тепла!

Н. Красоткіна

- Чому автор вважає нашу планету надзвичайним дивом?

Чому раніше люди боялися затемнення?

Сонячне й місячне затемнення знайомі людині з глибокої давнини. Коли людина ще не знала, чому відбуваються ці явища, згасання Сонця серед білого дня викликало в неї панічний страх.

Це справді таємниче й величне видовище. Яскраве Сонце сяє на синьому небі, і поступово сонячне світло починає слабшати. На правому краю Сонця з'являється збиток. Він повільно збільшується, і сонячний диск набирає форми серпа, зверненого опуклістю вліво. Темрява згущується. Стає прохолодніше. Гасне останній сонячний промінь. Усе занурюється у напівтемряву. Небо набуває нічного вигляду, з'являються зорі. На місці згаслого Сонця видно чорний диск, оточений сріблясто-перловим сяйвом. Замовкають птахи й тварини, деякі рослини згортають листя або закривають чашечки квіток. Незвичайна темрява триває хвилин п'ять, і ось праворуч із-за чорного диска з'являється сяючий край Сонця, спалахують яскраві промені. Гаснуть зірки. Уся природа знову оживає. Сонце набуває вигляду серпа, але повернутого вже в інший бік. Серп збільшується, і вже за годину в небі все як завжди.

У затемненні Сонця стародавні люди бачили прояв невідомих, надприродних сил.

Стародавні китайці думали, що жахливий дракон пожирає Сонце. Тому зустрічали затемнення звуками гонга, дзвонами, криками й грою на музичних інструментах, співом молитов намагалися відігнати чудовисько. Люди вважали, що затемнення послано богом, віщує кінець світу, голод, нещастя...

У минулому місячні затемнення так само вселяли страх. Їх вважали поганою ознакою: зловісний червоний колір Місяця викликав у людей думки про війну, кров, смерть. Наука розкрила справжню причину цих небесних явищ, зняла з них пелену таємничого й надприродного. Під час затемнень астрономи ведуть важливі для науки спостереження.

З Енциклопедії *«Я пізнаю світ. Космос»*

- Що відбувається у природі під час сонячного затемнення?
- Як люди ставилися до сонячного й місячного затемнень у стародавньому світі?

Кити — морські блукачі

Дві тонни на сніданок — так, це справді так. Щоранку кит з'їдає тільки на «сніданок» близько двох тонн планктону.

...У пошуках їжі кити пересуваються або поодинці, або парами, а іноді й невеликими сім'ями: тато, мама і один або два молодих китячих дитинчати. І що цікаво, кит заздалегідь «знає», коли й де утворюється скупчення планктону — його улюбленої їжі.

Як же кити відшукують свій плаваючий «сніданок» або «обід»? Зір у них слабкий, і розрізнити скупчення планктону під водою, та ще на великій відстані, вони не можуть. На п'ятдесятиметровій глибині вже сутінки, а на глибині понад 100 метрів навіть у яскравий сонячний день майже зовсім темно. Адже сині кити добувають собі їжу, опускаючись на 150—200 і навіть 300 метрів. У цілковитій темряві вони знаходять скупчення планктону завдяки своєму відмінному слухові. Вуха замінюють їм очі.

Вусаті кити пливуть під водою із відкритою пащею, фільтруючи воду через заховане в роті «сито» — вусову пластину. Коли ж на поверхні цього сита збереться достатньо їжі, кит уповільнює рух, повертається на бік: інакше він не може закрити свою величезну пащу, і повільно закриває планктонну «пастку». Потім своїм п'ятитонним «язичком» він збирає їжу в грудку й ковтає її. І ось він уже знову лягає на колишній курс, знову насторожує свою «пастку», знову фільтрує воду крізь своє «сито», збираючи нову порцію їжі.

Для того щоб бути ситим, кит постійно кочує підводними пасовищами, обходячи «дозором» своє величезне мисливське господарство.

За *С. Клумо*

- Як кити відшукують собі їжу?

Океан треба берегти

...Океан був чистим і прозорим. І для нас було справжнім ударом, коли ми 1969 року, дрейфуючи на папірусному човні «Ра», побачили, якою мірою забруднений Атлантичний океан. Ми обганяли пластиковий посуд, вироби з нейлону, порожні

пляшки, консервні бляшанки. Але особливо впадав у вічі мазут. Посеред океану, в районі Вест-Індських островів ми день у день спостерігали чорні грудки мазуту розміром зі шпилькову головку, з горошину й навіть картоплину. Через рік, ідучи тим самим маршрутом на «Ра-2», ми щодня проводили спостереження. Дрейф тривав 57 днів, із них 43 дні ми виловлювали сіткою грудки мазуту.

Факти забруднення океану мають викликати тривогу, змушувати нас зрозуміти, що відбувається. Адже кожний тюбик, кожна бляшанка, кожна в'язка грудка нафти, викинуті на берег, чи ті, які плавають у воді, наводять на думку, що, крім цього сміття, у воді знаходиться безліч невидимих неозброєним оком рідких і твердих частинок. Людина викидає в море не тільки пакувальний матеріал, а й токсичний уміст обприскувачів, паст, рідин, які колись містилися у порожніх тепер пляшечках, тюбиках. Океан є ніби пасткою для стійких хімікатів. Ці хімікати призначалися для дезінфекції, знищення комах і шкідників, але невідомо, як і на що вони впливатимуть далі.

Цю серйозну проблему, пов'язану з небезпекою, що насувається, треба вирішувати насамперед, інакше океан може перетворитися з усесвітньої фільтрувальної системи у всесвітній смітник. А загибель океану — це смерть усієї нашої планети.

За Т. Хеєрдалом

- Чому треба берегти Атлантичний океан?

В екваторіальному лісі Конго

Ми вступили в таємничий світ екваторіального лісу. Хто не мріяв і не мріє побувати в ньому? Перше враження від нього — це хаос у природі. Майже непрохідна стіна з дерев, чагарників, трав і бамбуків, перевитих трав'янистими й здерев'янілими ліанами різної товщини й довжини. Якась неймовірна рослинна плутанина! Ліани чіпляються за голову, руки й ноги, як щупальці спрута. Де-не-де дерева змикаються над стежкою, ми йдемо ніби вузьким тунелем. Просуваємося повільно. Доводиться пробивати щільну пелену павутиння, по якому бігають величезні павуки; вона застилає очі. На заболочених ділянках, вимощених тонкими й слизькими! від багнюки жердинами, ми йдемо ще повільніше.

Щоб не опинитися в чорній рідині, доводиться обережно пробиратися, спираючись на довгу палицю.

...Стовбури дерев перевиті найрізноманітнішими ліанами. Робітники, які йдуть попереду, щосили орудують мачете, розрубуючи ліани, але ті не здаються: то увіп'ються у куртку шпичаками, загнутими всередину, та так, що важко відірватися, то жалять руки десятками дрібних колючок від необережного дотику. З розчленованих ліан тече то білий клейкий сік, то білий густий сік — каучук (каучоконосна ліана), то червоний, що нагадує кров.

Душно. Гниють великі дерева, що попадали, прієлистя, всюди сирість і напівморок. Сонце не проникає крізь завісу буйної рослинності. Ні щонайменшого подиху вітерцю. Піт ллється струмками. Але варто зупинитися і трохи посидіти, як починає проймати легке тремтіння, можна застудитися. Коли вже майже стемніло, зупинилися на ночівлю. Кожний із нас ліг спати на розкладачку під невеликим навісом із пальмового листя, не забувши натягти марлеву завісу. Вона добре захищає від комах...

За *В. Єлісєєвим*

- Чому екваторіальні ліси непрохідні?

Верблюди в житті бедуїнів

Оскільки дощі в пустелі — явище рідкісне і випадають вони дуже нерівномірно, а оазисів мало, пасовища здебільшого розташовані далеко одне від одного, інколи на відстані 500—800 км. Для подолання таких відстаней потрібні особливі умови. Головна з них — мати тварину, добре пристосовану до життя у пустелі. Такою твариною став для бедуїнів верблюд. Без цього «корабля пустелі» не можна уявити життя бедуїнів.

...Бедуїни дуже високо цінують верблюдяче молоко. Ним звичайно пригощають гостей. На суді, щоб підкріпити своє свідчення, вони кажуть: «Клянуся життям того, хто дає нам молоко». У період, коли верблюдиці годують дитинчат, від кожної з них надоюють до 10 л молока на день. Верблюдяче молоко містить менше жиру, ніж коров'яче або овече, тому непридатне для виготовлення масла. Воно приємне, солодкувате на смак, одразу тамує спрагу. Корм, яким харчуються верблюди в той чи інший період, надає молоку специфічного присмаку. Доять верблюдів

виключно чоловіки. Бедуїни вживають у їжу і м'ясо верблюдів, причому особливо цінується м'ясо молодого верблюда-самця.

Шкуру тварини дублять насінням акації. Жінки роблять зі шкіри міцні мішки для зберігання фініків і овочів. Сандалі, шорні вироби й поясні ремені виготовляють переважно з верблюжої шкіри. Високо ціниться і верблюжа шерсть, яку вищипують у тварин на початку весни. З товстого шерстяного прядива жінки тчуть плащі для пастухів, полотнища для шатер, циновки. Решту шерсті продають на базарі.

Порівняно незграбні вантажні верблюди, які розмірено йдуть у караванах, у середньому проходять близько 4 км на годину, але натомість вони дуже витривалі. Звичайно вони перебувають у дорозі по 12 годин на добу й перевозять вантаж масою 150 кг, а особливо сильні самці піднімають до 800 кг. Вантаж розподіляють рівномірно по боках верблюда за допомогою вкритого килимом дерев'яного сідла. Якщо на шляху трапляється водна перепона, верблюди долають її уплав.

За *Л. Штайном*

- Чому верблюд є надзвичайно цінною і незамінною твариною у житті бедуїнів?

Верхолази евкаліптових крон

Дорослий коала важить 4,6—5,5 кг, його зріст — 60—80 см. Коали живляться виняткова листям кількох певних різновидів евкаліптів. Не дивно, що перші коали, які потрапили в неволю, дуже швидко гинули: ніхто не знав, чим їх годувати. Біологи вважають, що їжа тварини — листя евкаліптів, яке вона поглинає у незліченній кількості, а також роси й дощі, що дають їй достатньо вологи.

При нагоді коала спускається на землю — найчастіше, щоб перебратися на інше дерево. У цей момент звірки найбільш приступні для нападів ворогів, насамперед диких австралійських собак динго. На волі коали оминають місця людської діяльності: не травлять посівів, не псують садів. Хоч у них чудово розвинуті кігті — як того й вимагає життя у підвішеному між небом і землею стані — і кусаються вони досить відчутно, коали уникають «збройних» бійок із хижаками.

П'ятипалі кінцівки звірків чудово пристосовані до лазіння. На їхніх передніх лапах два пальці, що протистоять решті, і на задніх — один. До того ж другий і третій пальці на «ногах» з'єднані шкіряною плівкою. Це дає змогу коалам «перелітати» з вершини на вершину, якщо дерева стоять досить близько.

Цілий день коала солодко спить, згорнувшись у розвилці гілок, і ніколи не залазить у дупло...

За *М. Максимовою*

- Де живе й чим живиться коала?

Символ Антарктики

Неможливо уявити собі тваринний світ Антарктики без імператорських пінгвінів.

Імператорські пінгвіни — це великі птахи заввишки 120 см і завважки 40—50 кг. Від пінгвінів Аделі вони відрізняються великими розмірами, спокійнішим характером і навіть забарвленням. Вони викликають велику повагу цілковитим нехтуванням небезпеки, хоч би якою великою вона була.

Білі грудка й черевце імператорського пінгвіна завжди бездоганно чисті, а синьо-чорна голова й спина блищать. Міцні ноги з грубою шкірою пристосовані для ходіння гострими крижинами й сніговими наносами. У воді імператорські пінгвіни втрачають свою поважність, весело й швидко плавають одне за одним. Під водою вони плавають на боці. Живляться дрібними рачками й рибою.

Самка імператорського пінгвіна відкладає яйце взимку, в липні-серпні, у найлютіший холод. Маса яйця близько 400 г. Спочатку самець, а потім самка тримають яйце між ногами, притискуючи до живота й не даючи доторкатися до крижаної поверхні землі. Пташеня вилуплюється із яйця через два місяці, на початку весни.

Щойно вилуплене пташеня один із батьків тримає на своїх ногах, а інший у цей час живиться у морі, а потім повертається і годує пташеня умістом свого шлунка. Пташенят пінгвіни годують разом. У вихованні молодняку беруть участь усі дорослі птахи. Коли пташенята з'являються на світ, вони вже бачать. Вони вкриті дуже теплим пухом, схожим на вовну, ростуть дуже швидко,

але пір'я у них з'являється повільно. У воду пташенята сходять лише в кінці літа.

Їхня хода перевальцем кумедна. Але у воді маневреність пінгвінів дивовижна: вони вміють, як пробка, вертикально вистрибувати з води на кригу. У пінгвінів розвинене почуття товариськості: той, що йде попереду, наприклад, час від часу зупиняється і повертається перевірити, чи немає відстаючих. Однак той, що йде попереду, це не вожак: через якийсь час його випереджає і змінює інший пінгвін, і зграя продовжує йти далі.

- Який вигляд мають імператорські пінгвіни?
- Як батьки-пінгвіни піклуються про своїх пташенят?

Чи лютий гризлі?

...Гризлі досить невибагливі в їжі. Вони їдять майже все, що знаходять під час своїх нескінченних мандрівок лісами й горами. Годівля займає у них багато часу, поки вони не сплять. Знайшовши що-небудь їстівне, ведмідь наїдається досхочу, потім кілька годин відпочиває або спить, а потім знову пускається на пошуки їжі. І так весь час, незалежно від погоди й часу доби.

По берегах річок часто можна поживитися лососями, і гризлі ловлять їх дуже майстерно.

Гризлі великою мірою вегетаріанці: вони дуже люблять ягоди, весняні зелені пагони. Цікаву історію про звички гризлі під час їжі розповідає єгер Том Сеймур:

— Одного разу я пробирався глухою стежкою, що тягнулася вздовж берега невеликої річечки. Місця ці безлюдні, і навіть улітку на кілометри не побачиш жодної живої душі. Я більше дивився під ноги, ніж на всі боки, щоб не зачепитися випадково за який-небудь корінь або камінь. Раптом мене ніби щось підштовхнуло. Я зупинився і швидко озирнувся. Метрів за двадцять від мене піднімався на задні лапи величезний гризлі, якого я, мабуть, ненавмисно потурбував. Мені не раз доводилося зустрічати цих ведмедів, але такого велетня я бачив уперше. Його широкі, масивні плечі, потужний, укритий сріблястим хутром тулуб говорили про колосальну силу звіра.

По правді кажучи, я злякався. Якщо ведмідь справді надумає напасти, моя дробова рушниця мені не захист. Через

бурелом, який був навколо, далеко не втечеш, а в річку кидатися марно: ці звірі невтомні плавці. Тим часом гризлі вже встав на весь велетенський зріст, кілька разів повертів головою, щось просопів, знову опустився на чотири лапи й не поспішаючи попрямував до мене. Я зробив кілька кроків назад. Усе, що сталося далі, не зайняло й пів хвилини. Я миттю виліз на дерево і влаштувався на одному з міцних суків: гризлі, на моє щастя, лазити по деревах не вміють.

А тим часом гризлі велично пройшов повз, навіть не піднявши голови. Річ у тім, що в кількох кроках від дерева, на якому я сидів, росли кущі ароматних солодких ягід, і серед них «мильні ягоди», якими ведмеді люблять ласувати в цей час року. «Мильними ягодами» їх називають тому, що, коли ягоду розтерти, вона перетворюється на масу, яка нагадує яскраво-червону піну. Цю влучну назву дали ягодам індіанці.

Ведмідь підійшов до кущів, із задоволенням фиркаючи, став на задні лапи, а передніми потягнув одну з найближчих гілок з ягодами прямо в пащу. Старанно утримуючи гілку в лапах, аби та не розгойдувалася, він протягнув її крізь зуби, як крізь гребінку. Впоравшись з однією гілкою, гризлі потягнувся до наступної і не заспокоївся, доки не об'їв увесь кущ. Багато ягід при цьому падало на землю, але ведмідь не підібрав жодної. Залишками бенкету гризлі, мабуть, поласували потім навколишні гризуни. Ведмідь, як я помітив, поступово об'їв усі кущі, не чіпаючи лише одного. Після цього, задоволено сопучи, він заглибився у гущавину. Спустившись із дерева, я підійшов до місця бенкету гризлі. Спочатку я не зрозумів, чому ведмідь залишив один необ'їдений кущ, але, придивившись, зрозумів: ягоди були захищені гострими колючками.

За *І. Юр'євим*

- Чим живиться ведмідь гризлі?

Що ви чули про торнадо?

При наближенні торнадо виникає страшенний гуркіт. Велетенський вихор здатен піднімати в повітря автомобілі й навіть будинки, з легкістю виривати з корінням віковічні дерева й за одну мить стирати з лиця землі цілі поселення. Його часто

порівнюють із коловоротом, що його утворює вода, яка стікає, у ванні, з тією лише різницею, що там рух спрямований униз, а в торнадо — нагору.

Зовні торнадо — це атмосферний вихор над сушею з вертикальною, часом вигнутою віссю обертання, що може сягати у висоту 12—15 кілометрів. Він виникає у грозовій хмарі й поширюється униз, часто до самої поверхні землі, нагадуючи темний рукав із хмари або хобот слона. Смерчі завжди несуть великі руйнування, залишені ними «шрами» можна знайти по всій земній кулі. Але найчастіше вони виникають у центральних районах США. Саме в Сполучених Штатах смерчі й дістали сумнозвісну назву торнадо. Середня кількість смерчів на території США — до тисячі на рік, причому половина з них припадає на квітень, травень і червень. Найбільших значень цей показник досягає у Техасі (120 на рік), найменших — у північно-східних і західних штатах (один на рік).

За *В. Скляренко*

- Чому торнадо вважають небезпечним стихійним явищем природи?

Небезпечна Амазонка

Через усю Південну Америку із заходу на схід тягнеться величезна річка Амазонка, яка бере в себе більше ніж 500 приток. Це — найбагатоводніша річка земної кулі. Середня глибина її — близько 70 метрів, а в деяких місцях — близько 135 метрів.

Така глибина дає змогу курсувати річкою океанським лайнерам. Амазонка зі своїми судноплавними притоками — це водний шлях завдовжки 25 тисяч кілометрів. Та через те, що басейн річки вкритий тропічними лісами, мало заселений, роль Амазонки як транспортної магістралі незначна.

Амазонка відрізняється від інших великих річок тим, що вона розділена на рукави й русла, які утворюють величезну кількість островів, іноді дуже великих.

Вода в Амазонці жовта й така каламутна, що в ній нічого не видно. Усе, що відбувається у глибинах річки — непроникна таємниця. Помітити можна тільки дельфінів і косяки величезних,

двометрових, риб, які часто показуються з води. Це найбільші в світі прісноводні риби — піраруку.

У самій тільки Амазонці, не кажучи вже про її притоки, мешкає більш як третина всієї прісноводної риби земної кулі. Риби Амазонки вражають своєю різноманітністю, строкатим забарвленням, химерністю форм, а найбільше — хижацтвом. Незважаючи на спеку, в річці ніхто не купається. Тут мешкають скати, які мають отруйні шипи. А невеликі риби піраньї кровожерливіші, ніж акули.

Двічі на рік рівень води в Амазонці підвищується і двічі спадає. Це залежить від сезонних дощів. У травні, коли вода підіймається найвище, починається повінь. Вода заливає тропічні ліси на сотні кілометрів у глибину. А куди не досягає повінь, зливи утворюють болота й озера такі глибокі, що в них потопають дерева. У цю пору люди змушені відсиджуватися у своїх хатинах, збудованих на високих палях.

У вересні все змінюється: дощі припиняються, і вода спадає. Річки оголюють білі пляжі, звідусіль злітаються птахи. З річок виповзають величезні черепахи й відкладають у пісок на березі яйця. Така погода триває не більше ніж три місяці. У грудні знову починаються тропічні зливи.

Увесь басейн Амазонки вкритий чудовим і неприступним тропічним лісом.

- Яка річка найдовша в світі?
- Чому в Амазонці небезпечно купатися?

На гірських полонинах

Хто бачив сам чи уявляв
такі гірські долини,
що в Казахстані звуть — джайляу,
у Карпатах — полонини?

Там з верховин струмить вода,
трава росте квітчаста.
І пастухи женуть стада,
щоб там все літо пасти.

Як спека спалює вкінець
низини, сонця повні,
в горах — привілля для овець,
не парко в теплій вовні.

На пашу радо вівці йдуть,
а нам у віддарунок
і молоко своє дадуть,
і вовну тонкорунну.

Із вовни роблять шерстяні
тканини… А сестричка
сплете на дротиках мені
шкарпетки й рукавички.

Піду на лижах залюбки
до лісу недалечко.
За одяг теплий і м'який
спасибі вам, овечки!

Н. Забіла

- Яку назву мають долини в Карпатах?
- Яку користь приносять людині вівці?

Дніпро

Багато різних річок є в Україні. Та найбільша, найповноводніша й найвеличніша з них — Дніпро. Про Дніпро, який іще шанобливо називають у нас Славутичем, складено безліч чарівних легенд, переказів і пісень.

Без нього наше життя навіть важко уявити.

Витікаючи з маленького джерельця, тисячі літ котить Дніпро свої хвилі через Україну аж до Чорного моря. А дорогою вбирає воду сотень великих і малих річок.

Стоїть на Дніпрі Київ — наша славна столиця, що сяє золотими куполами старовинних храмів і зеленіє кучерявими парками й садами. На дніпровських берегах побудовано багато інших міст, містечок та сіл. І всі, хто живе в них, п'ють життєдайну дніпрову воду. А ще Дніпро — прадавній шлях. Ним мандрують

і легкі суденця, і великі білі теплоходи, і швидкокрилі ракети, і баржі з різними вантажами. Ще більш як тисячу років тому Дніпром припливали до нас із далекої півночі люди, яких називали варягами. Вони зупинялися біля київської пристані й торгували різними товарами. А потім, накупивши виробів місцевих майстрів, пливли далі, аж до Греції. Цей відомий торговельний шлях так і називали — із варяг у греки.

Славний Дніпро ще й тим, що київський князь Володимир охрестив у його водах свій народ. Та й перші Божі храми в нас було зведено на берегах Дніпра.

Кілька століть тому на острові Хортиця, що лежить посеред Дніпра, мужні воїни-козаки, які боронили нашу землю від ворогів, збудували грізну фортецю — Запорозьку Січ.

Найсвятіше для кожного українця місце також пов'язане з Дніпром — це Чернеча гора, її ще називають Тарасовою. Тут, біля міста Канів, похований Великий Кобзар — Тарас Шевченко. День і ніч невтомно трудиться наш Славутич: напуває водою, годує рибою, виробляє на електростанціях енергію. А ще — милує око невимовною красою.

- Яка найбільша, найповноводніша та найвеличніша з річок є в Україні?
- Чому неможливо уявити життя українців без Дніпра?

Я маю право

Я — українець. Є у мене право
на рідну мову та свою державу,
на гордий прапор золотисто-синій,
на щастя жити у такій країні.
Я — українець. Право знати маю
про тих, кого героями вважаю,
що людство рятували від руїни, —
синів і дочок, гідних України.
Я — українець. Хочу право мати
завжди усе, що думаю, казати,
на незалежну та міцну державу,
на все, що гарантовано по праву.
Я — українець. І моє це право

любити землю горду й величаву,
та дух свободи набирати в груди.
Я — українець. Був ним, є, і буду!

Л. Вознюк

- Що стверджується і возвеличується у вірші?

Мангусти

Наш пароплав прийшов до берегів Індії. Я знав, що тут водяться мангусти — звірки, що знищують отруйних змій. Мені дуже хотілося придбати такого звірка.

І раптом до нас на пароплав прийшов індієць і приніс клітку з двома мангустами. Я зразу купив їх і поніс у каюту. Та так зрадів, що забув спитати, чим їх годувати, ручні вони чи дикі.

Відкрив клітку, а мангуста — шмиг! І побігла по каюті. Тільки-но я нагнувся, щоб піймати її, як вона мені в рукав, звідти за пазуху. Та так весело поглядала на мене з пазухи і знову ховалася. Потім злізла мені на коліна й стала свої фокуси показувати: то згорнеться, то випростається, то хвіст трубою, то раптом голову просуне між задніх ніг. Мангуста так ласкаво, так весело гралася зі мною, а тут мене на роботу викликали.

Треба було навантажити величезні дерева. Вони були товсті, дуплисті, з корою — прямо з лісу. Ми складали їх гіркою на палубу й міцно зв'язували ланцюгами, щоб море не розкидало їх. Я працював і думав: «А що там мої мангусти роблять? Голодні сидять!» Після роботи випросив у кухаря м'яса, купив бананів, приніс хліба й молока. Випустив мангуст. Вони кинулись до м'яса, шматували його зубами, крякали, муркотали, пили молоко. Потім схопили банан, і скоро від нього залишились самі шкірки.

Одного разу я прокинувся від крику на палубі: «Змія, змія!» Я швидко одягся, схопив клітку з мангустами й вибіг на палубу. Кочегар Федір кричав, що з цих індійських дерев виповзла змія і знову сховалася. Я відкрив клітку. Мангусти так і шмигнули під дерева. Скоро ми побачили задні лапки й хвіст мангусти. Лапки чіплялися за дерево. Мабуть, щось тягло мангусту назад, але

вона рвонулася і витягла за собою зміїний хвіст. Хвіст метнувся, підкинув вверх мангусту й кинув її об палубу, але мангуста міцно трималася за змію. Змія скручувалася і тягла мангусту під дерева, а вона витягувала змію все більше і більше. Змія була товста. Вона била хвостом об палубу, як батогом. Усі з жахом чекали появи зміїної голови. Скоро вона з'явилася, і всі побачили, що в шию змії збоку вп'ялася друга мангуста. Змія звивалася, виривалася, стукала мангустами об палубу, а вони трималися, як п'явки. Величезна змія не змогла перемогти мангуст. Вони розшматували її тіло й урятували команду корабля від небезпеки, що їй загрожувала.

З того часу всі полюбили моїх мангуст.

За *Б. Житковим*

- Як мангусти врятували команду корабля від небезпеки, що їй загрожувала?

Що значить для китайця рис?

Для китайців рис — найважливіший продукт харчування, особливо в південних і центральних районах. Неврожай рису означає голод для мільйонів людей.

Чому так люблять рис у Китаї? Секрет у тому, що жодна інша продовольча культура не може дати таких високих урожаїв, як поливний рис. Урожайність рису виявилася найважливішим фактором у найбагатолюднішій у світі країні, де землі мало, і тому кожен клаптик її дбайливо оброблений. Крім того, за поживністю рис поступається тільки пшениці й може давати по 2—3 врожаї на рік. Правда, рис вимагає багато вологи, сонячного світла й тепла, але клімат Центрального й Південного Китаю дає все це з лишком.

Рис у Китаї вирощують від глибокої давнини, і за цей час селяни вивели близько 10 тисяч його сортів. Одні сорти дозрівають швидше, інші — довше. Більшість сортів потребує затоплення полів водою, але є і такі, які ростуть на звичайному ґрунті.

З насіння рису спочатку вирощують розсаду, і тільки через місяць молоді рослини пересаджують у поле. Рис можна вирощувати на одному й тому самому полі багато років поспіль.

Із зерен рису готують різні страви, роблять крохмаль і напої. Рисовою соломою криють дахи. З неї ж роблять капелюхи й накидки від дощу, плетуть взуття, циновки й кошики, парасольки й віяла. Солома йде на підстилку худобі й для виготовлення паперу. Рисові поля використовують і з іншою метою: тут, на затоплених водою просторах, розводять рибу.

З Енциклопедії *«Я пізнаю світ. Країни та народи»*

- Чому в Китаї люблять рис?

Про слона

Ми підходили на пароплаві до берегів Індії. Від хвилювання я ніяк не міг заснути: слонів мені хотілося побачити.

Вранці зайшли в порт. Вийшли ми вдвох із товаришем на берег. Усе навколо незнайоме. Сонце стоїть прямо над головою. Тінь від людини тільки під ногами, а від будинків її зовсім немає. Жарко. Йдемо, йдемо, а людей не зустрічаємо. Глянули — назустріч слон. Поряд із ним четверо дітей біжить. Я не повірив своїм очам: йде собі слон по дорозі.

Слон нас побачив і зупинився. Нам страшнувато стало: а хто його знає, що він надумав? Махне зараз хоботом — і кінець. А слон, мабуть, про нас думав: ідуть якісь невідомі, що за люди? І став. Потім вигнув свій хобот, старший хлопчик став на нього, і слон обережно підняв його собі на голову. Той сів між вух, як на стільці. Потім слон іще двох відразу підняв. А четвертий був зовсім маленький, років з чотири. На ньому тільки сорочечка коротенька була. Слон йому хобот підставляє, а він крутиться, сміється, ховається. Старший брат кричить зверху, а він скаче і дражнить: «Не візьмеш!»

Слон не став чекати на нього, пішов, хоботом погойдує, робить вигляд, що не хоче дивитися на хлопчика. А хлопчик крутиться біля його ніг. І коли той зазівався, слон раптом хоботом цап! — піймав його за сорочечку ззаду, підняв і обережно опустив собі на голову. Так за слоном ми і прийшли до будинку, де жили діти. Слон обережно відкрив хвіртку і протиснувся у двір. Там він спустив дітей на землю. А ми стоїмо, дивимось.

Мати дітей почала на слона гримати. Він повернувся і пішов до колодязя. Біля колодязя було вкопано два стовпи, між ними

вал, на ньому вірьовка намотана і ручка збоку. Слон взявся хоботом за ручку, крутить легко, ніби порожню вірьовку тягне. А витяг — баддю — відер десять води. Підчепив слон баддю, ніби кварту, і поставив на край колодязя. Хазяйка забрала воду: вона прала. Слон знову спустив баддю і повну витяг наверх. Хазяйка чогось почала гримати на нього. Тоді слон опустив баддю в колодязь, труснув вухами і пішов у куток двору. Там на стовпах було влаштовано навіс. Слон став під навіс і більше не поворухнувся.

Аж тут хазяїн вийшов. Ми привіталися. Він трохи говорив англійською мовою. Запитали його, чого слон пішов під навіс.

— Та це він сердиться на хазяйку за те, що вона нагримала на нього. Тепер не працюватиме, аж поки не пересердиться, — сказав хазяїн.

За *Б. Житковим*

- Як слон допомагав по господарству?
- Чому слон розсердився на хазяйку?

Словничок географічних термінів

Абориге́н — корінний житель країни або місцевості.

Агра́рна краї́на — країна, у структурі господарства якої переважає сільське господарство.

А́йсберг — пливуча льодова гора, що відкололася від материкового льодовика.

Аквала́нг — апарат для дихання під водою.

Альпака́ — південноамериканська свійська тварина з родини лам із високоякісною шерстю.

Анти́чний — стосується давньогрецького або давньоримського світу, його культури.

Ари́к — зрошувальний канал у Середній Азії.

А́рктика — північна область Землі, що охоплює майже весь Північний Льодовитий океан з островами, північні окраїни Євразії та Північної Америки.

Артезіа́нський коло́дязь — глибока свердловина, зроблена в землі для забирання глибинної води.

Архіпела́г — група морських островів, що розташовані на невеликій відстані один від одного й розглядаються як одне ціле.

Астроно́мія — наука про Всесвіт, яка вивчає небесні тіла.

Барха́н — нанесений вітром піщаний горб у пустелі або в степу, на якому немає рослинного покриву.

Батиска́ф — апарат, який застосовують для глибоководних досліджень.

Берегова́ лі́нія — умовна межа між берегом і водним об'єктом.

Бумера́нг — метальна зброя у вигляді зігнутої палиці, яка сама повертається до місця кидка.

Бу́хта — частина водойми, відокремлена від відкритих вод з трьох боків сушею; невелика глибока затока.

Важка́ промисло́вість — сукупність галузей промисловості, що виробляє засоби виробництва (машини, агрегати, механізми тощо).

Водоспа́д — падіння водного потоку на місці прямовисного уступу річища річки.

Ге́йзер — джерело вулканічного походження, що періодично викидає фонтани гарячої води.

Де́льта — гирло річки з численними острівцями й протоками на замуленій низині.

Джут — трав'яниста рослина, зі стеблових волокон якої виробляють шпагат, канати, грубу тканину.

Дрейф — рух судна або льоду під дією течії, вітру, хвиль.

Експеди́ція — подорож, поїздка групи людей зі спеціальними завданнями, наприклад для наукових досліджень.

Е́кспорт — вивезення товарів за кордон.

Запові́дник — територія, яка перебуває під охороною держави для збереження тваринного чи рослинного світу, всього природного комплексу.

Зо́рі — велетенські розпечені газові кулі, що випромінюють світло.

Зро́шення — штучне зволоження ґрунту.

Каньйо́н — вузька річкова долина, глибоко врізана в ущелину з крутими схилами.

Кілт — предмет національного чоловічого одягу шотландців: шматок зібраної складками картатої вовняної тканини, який обгортають навколо талії.

Коло́нія — територія, країна, позбавлена незалежності, що перебуває під владою іноземної держави; поселення громадян поза межами своєї країни.

Кора́лові ри́фи — небезпечні для кораблів підводні чи надводні смуги на мілководних ділянках тропічних морів, утворені скелетами коралів.

Кори́да — бій биків на відкритих аренах.

Крік — в Австралії та Північній Америці — річка, яка періодично частково або повністю пересихає.

Ландша́фт — загальний вигляд місцевості.

Легка́ промисло́вість — сукупність галузей промисловості, що виробляє переважно предмети широкого вжитку.

Ма́нгровий ліс — завжди зелені зарості з дерев і чагарників, коріння яких перебуває на поверхні й вбирає вологу з повітря.

Матери́к — величезна ділянка суші, що з усіх боків омивається водами морів і океанів.

Меринóс — порода овець із довгою тонкою шерстю.
Мечéть — молитовний дім у мусульман.
Національний парк — природна територія, що особливо охороняється, де обмежено діяльність людини.
Оáзис — місце в пустелі, де на поверхню виходять підземні води або викопано колодязі і є рослинність.
Океáн — заповнена водою западина між великими ділянками суші — материками.
Океанолóгія — наука, яка вивчає моря й океани.
Орбíта — шлях руху небесного тіла, штучного супутника, орбітальної станції у космічному просторі навколо іншого небесного тіла.
Пампáси — родючі південноамериканські рівнини зі степовою рослинністю.
Перешúйок — вузька смуга суші, яка сполучає два материки або материк із півостровом.
Планéта — холодне кулясте небесне тіло, що не випромінює світла.
Планктóн — сукупність дрібних рослинних і тваринних організмів, що живуть у товщі води й переносяться морською течією.
Порíг — кам'янисте підвищення дна в річищі річки, що порушує її спокійну течію.
Прéрія — рівнинний степовий простір у Північній Америці.
Пустéля — великий посушливий простір із бідною рослинністю або позбавлений рослинності.
Резервáція — місце примусового оселення корінних жителів (аборигенів в Австралії, індіанців у Північній Америці), щоб загарбати в них кращі землі.
Резидéнція — місце постійного перебування уряду, керівників держав і високопоставлених осіб.
Рослúнництво — вирощування культурних рослин.
Савáни — тропічний степ, порослий високими травами, поодинокими деревами й чагарниками.
Сéльва — екваторіальні тропічні ліси в Бразилії.
Сієста — пообідній короткий відпочинок, що є спільною традицією деяких країн.
Скреб — зарості сухих колючих чагарників, густо переплетених гілками.
Сóнячна системá — Сонце разом із небесними тілами, що рухаються навколо нього.

Сузі́р'я — скупчення яскравих зір з чітко окресленими межами.
Супу́тник приро́дний — небесне тіло, що рухається навколо планети або зорі.
Тайфу́н — сильний вітер зі зливою, що спричиняє повені та руйнування.
Тварин́ництво — розведення сільськогосподарських тварин для виробництва тваринницької продукції.
Телеско́п — прилад для спостереження за небесними тілами. Збільшує віддалені об'єкти в десятки й тисячі разів.
Торна́до — смерч у Північній Америці.
Торо́с — нагромадження уламків льоду в крижаному покриві.
Фа́уна — тваринний світ.
Федера́ція — форма державного устрою; державне об'єднання, що складається з кількох держав.
Фе́рмер — підприємець у сільському господарстві.
Фіо́рд — довга, вузька глибока морська затока з високими скелями, яка далеко заходить у суходіл.
Фло́ра — світ рослин.
Цуна́мі — великі хвилі, які виникають на поверхні океану внаслідок підводних землетрусів. Спричиняють руйнівні спустошення на низьких берегах.
Части́на сві́ту — материк або частина материка разом із прилеглими островами.
Штат — державна територіальна одиниця у складі деяких держав.
Шту́чний супу́тник Землі́ — космічний апарат, створений людиною і виведений на орбіту Землі за допомогою ракети.
ЮНЕ́СКО — міжнародна організація з питань освіти, науки й культури.

ЗМІСТ

ПОВТОРЕННЯ

§ 1. Земна куля. Теплові пояси 5
§ 2. Фізична карта й карта природних зон 7

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ЗЕМЛЮ, СОНЦЕ, МІСЯЦЬ

§ 3. Поняття про Всесвіт 9
§ 4. Планети 11
§ 5. Сонце 14
§ 6. Планета Земля 16
§ 7. Обертання Землі навколо своєї осі й навколо Сонця 18
§ 8. Місяць — супутник Землі. Затемнення Сонця і Місяця 21
§ 9. Штучні супутники Землі. Польоти людини в космос 24
Контрольні запитання і завдання з теми 27

ЩО ВИВЧАЄ ГЕОГРАФІЯ МАТЕРИКІВ І ОКЕАНІВ

§ 10. Материки й частини світу 28
§ 11. Світовий океан 31

ОКЕАНИ

§ 12. Тихий океан 34
§ 13. Атлантичний океан 37
§ 14. Індійський океан 41
§ 15. Північний Льодовитий океан 44
Контрольні запитання і завдання з теми 47

АФРИКА

§ 16. Географічне положення Африки. Поверхня материка 48
§ 17. Клімат, річки й озера Африки 52
§ 18. Своєрідність рослинного й тваринного світу Африки 55
§ 19. Населення Африки. Заняття населення 59
§ 20. Держави Африки 62
Контрольні запитання і завдання з теми 67

АВСТРАЛІЯ

§ 21. Географічне положення Австралії і острови материка 68
§ 22. Рельєф, клімат, води суходолу Австралії 71
§ 23. Рослинний світ Австралії 74
§ 24. Своєрідність тваринного світу Австралії 77
§ 25. Населення Австралії. Австралійський Союз 80
Контрольні запитання і завдання з теми 83

АНТАРКТИДА

§ 26. Географічне положення Антарктиди. Відкриття і вивчення материка полярними експедиціями 84
§ 27. Своєрідність рельєфу й клімату Антарктиди 87
§ 28. Рослинний і тваринний світ Антарктиди 89
Контрольні запитання і завдання з теми 92

ПІВНІЧНА АМЕРИКА

§ 29. Географічне положення Північної Америки 93
§ 30. Рельєф, клімат, води суходолу Північної Америки 96
§ 31. Рослинний і тваринний світ Північної Америки 99
§ 32. Населення Північної Америки 102
§ 33. Держави Північної Америки 105
Контрольні запитання і завдання з теми 109

ПІВДЕННА АМЕРИКА

§ 34. Географічне положення Південної Америки. Поверхня материка 110
§ 35. Клімат, води суходолу Південної Америки 113
§ 36. Рослинний і тваринний світ Південної Америки 117
§ 37. Населення Південної Америки 121
§ 38. Держави Південної Америки 124
Контрольні запитання і завдання з теми 127

ЄВРАЗІЯ

§ 39. Географічне положення Євразії. Розташування на материку двох частин світу 128

ЄВРОПА

§ 40. Географічне положення Європи 132
§ 41. Поверхня Європи 135
§ 42. Клімат Європи 138
§ 43. Річки й озера Європи 140
§ 44. Рослинний і тваринний світ Європи 143
§ 45. Населення Європи 147
§ 46. Держави Європи 149
§ 47. Культура й побут народів Європи 152
§ 48. Велика Британія 155
§ 49. Франція 158
§ 50. Німеччина 160
§ 51. Італія 163
§ 52. Україна 166
§ 53. Польща 169
§ 54. Угорщина 172
§ 55. Румунія. Болгарія 174
§ 56. Білорусь 178
Контрольні запитання і завдання з теми 181

АЗІЯ

§ 57. Географічне положення Азії 182
§ 58. Поверхня Азії 184

§ 59. Клімат, води суходолу Азії 187
§ 60. Рослинний і тваринний світ Північної Азії 190
§ 61. Рослинний і тваринний світ Південної Азії 194
§ 62. Населення Азії 197
§ 63. Казахстан 201
§ 64. Китай 204
§ 65. Японія 207
§ 66. Індія 210
Контрольні запитання і завдання з теми 213

ТВОРИ ДЛЯ ЧИТАННЯ

Подвиг ученого 214
Казкова планета. *Н. Красоткіна* 215
Чому раніше люди боялися затемнення?
З Енциклопедії *«Я пізнаю світ. Космос»* 216
Кити — морські блукачі. За *С. Клумо* 217
Океан треба берегти. За *Т. Хеєрдалом* 217
В екваторіальному лісі Конго. За *В. Єлісєєвим* 218
Верблюди в житті бедуїнів За *Л. Штайном* 219
Верхолази евкаліптових крон. За *М. Максимовою* 220
Символ Антарктики 221
Чи лютий гризлі? За *І. Юр'євим* 222
Що ви чули про торнадо? За *В. Скляренко* 223
Небезпечна Амазонка 224
На гірських полонинах. *Н. Забіла* 225
Дніпро 226
Я маю право. *Л. Вознюк* 227
Мангусти. За *Б. Житковим* 228
Що значить для китайця рис? З Енциклопедії
«Я пізнаю світ. Країни та народи» 229
Про слона. За *Б. Житковим* 230

Словничок географічних термінів 232

Навчальне видання

Одинченко Лариса Костянтинівна

ГЕОГРАФІЯ

Підручник
для осіб з особливими
освітніми потребами (F 70)

8 клас

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Головний художник *М. Б. Гутман*
Редактор *А. С. Мнишенко*
Коректори *А. В. Дрожжина, Л. Ф. Іванова*

Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 19,50. Обл.-вид. арк. 15,00.
Тираж 4558 пр. Зам. №

Державне підприємство «Спеціалізоване видавництво “Либідь”»,
вул. Пушкінська, 32, м. Київ, 01004

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 3055 від 12.12.2007

Віддруковано в ПП «Видавництво “Фенікс”»,
вул. Шутова, 13б, м. Київ, 03067

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 271 від 07.12.2000